

Громадський організаційний комітет
з підготовки й проведення Всеукраїнських
Сковородинських навчань «Пізнай себе»
Інститут генези життя та Всесвіту
Духовно-просвітницький центр м. Києва

**МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
КОНФЕРЕНЦІЯ
«МОРАЛЬНО-СВІТОГЛЯДНЕ
ПРИРОДОВІДПОВІДНЕ
Й КУЛЬТУРОВІДПОВІДНЕ
ВЧЕННЯ Г. С. СКОВОРОДИ
В СЬОГОДЕННІ»**

Київ, 16 листопада 2017 р.

ЗБІРНИК ТЕЗ ДОПОВІДЕЙ

Міжнародна науково-практична конференція «Морально-світоглядне природовідповідне й культуровідповідне вчення Г. С. Сковороди в сьогоденні» (м. Київ, 16 листопада 2017 р.). Збірник тез доповідей. — К., 2017 — 96 с.

*Рекомендовано до друку
Зібранням Громадського організаційного комітету
з підготовки й проведення Всеукраїнських
Сковородинських навчань «Пізнай себе»
(протокол № 3 від 17.10.2017 р.)*

Редактор-упорядник: *О. А. Шокало*

На обкладинці:
Портрет Григорія Сковороди. Художник Василь Чебаник. 1972

ПРОГРАМА

Міжнародної науково-практичної конференції
«Морально-світоглядне природовідповідне
й культуровідповідне вчення Г. С. Сковороди
в сьогодні»

Київ, 16 листопада 2017 р.

Час роботи: 9.00—17.00

9.00-10.00 — реєстрація учасників
10.00-13.00 — вітання; доповіді
13.00-14.00 — обідня перерва
14.00-16.00 — доповіді, виступи; обговорення
16.00-17.00 — мистецька частина.

Регламент:

вітання — 5 хв.; основні доповіді — 15 хв.;
доповіді — 10; виступи — 7 хв.; обговорення — 3 хв.

Вітання:

1. **Ярослав Степанович Яцків**, астроном, академік НАН України, голова Українського міжнародного комітету з питань науки і культури при НАН України, співголова Громадського організаційного комітету з підготовки й проведення Всеукраїнських Сковородинських навчань «Пізнай себе».

2. **Валерій Миколайович Решетинський**, кандидат технічних наук, директор Інституту генези життя та Всесвіту, керівник Духовно-просвітницького центру м. Києва.

3. **Іван Федорович Драч**, поет, Герой України, голова Товариства «Україна-Світ».

4. **Павло Михайлович Мовчан**, поет, голова ГО «Всеукраїнське товариство»Просвіта» імені Тараса Шевченка».

Доповіді:

1. **Сергій Анастасійович Гальченко**, кандидат філологічних наук, заступник директора з наукової та видавничої діяльності Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України: **Рукописна спадщина Г. С. Сковороди**.

2. **Сергій Львович Йосипенко**, завідувач відділу історії філософії України Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, доктор філософських наук: **Григорій Сковорода й українська трагедія**.

3. **Леонід Володимирович Ушкалов**, доктор філологічних наук, скворородинознавець, письменник, професор Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: **Сковорода в рецепції Олександра Потебні**.

4. **Володимир Трохимович Поліщук**, доктор філології, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького: **Григорій Сковорода в Ковраї: сучасні рецепції позицій поета-мислителя**.

5. **Георгій Георгійович Філінчук**, докторпедагогічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України: **Григорій Сковорода: творення Людини**.

6. **Роланд Піч**, доктор філософії, скворородинознавець, професор Українського вільного університету (м. Мюнхен): **Зустріч у храмі Аполлона в Дельфах: самопізнання в Йогана Георга Гамана і Григорія Сковороди**.

7. **Марія Грація Бартоліні**, доктор філософії, скворородинознавець, професор Міланського університету: **Про приписання грецького вірша «предревнему Зороастру» в діалозі Г. С. Сковороди «Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире» (1773—1774)**.

8. **Іван Юрійович Яцканин**, літературознавець, письменник, голова Співки українських письменників Словаччини, головний редактор літературно-мистецького й публіцистичного журналу «Дукля» (м. Пряшів): **Григорій Сковорода у чеській та словацькій свідомості**.

9. **Ігор Миколайович Юдкін-Ріпун**, доктор мистецтвознавства, член-кореспондент Національної академії мистецтв України, завідувач відділу театрознавства Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України: **Григорій Сковорода як драматург**.

10. **Микола Матвійович Сулима**, доктор філологічних наук, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу історії української літератури Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, член-кореспондент НАН України: **Григорій Сковорода в образотворчому мистецтві**.

11. **Леся Степанівна Олійник**, доктор філософії мистецтва, музикознавець, секретар Правління Національної спілки композиторів України з міжнародних зв'язків, проректор Національної музичної академії України ім. П. І Чайковського, член Національної комісії України у справах ЮНЕСКО: **Музичний світ Григорія Сковороди: минуле у сучасному**.

12. **Ігор Володимирович Тилик**, кандидат мистецтвознавства, доцент Київського національного університету культури і мистецтва: **Світоглядні аспекти духовно-музичної спадщини Артемія Веделяв проєкції на містично-філософські ідеї Григорія Сковороди**.

13. *Ірина Андріївна Бондаревська*, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія»: **Три концепти знання у творах Григорія Сковороди.**

14. *Ярослава Михайлівна Стратій*, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу української філософії Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України: **Сковородине розуміння освіти у світлі його концепції «внутрішньої людини».**

15. *Лариса (Леся) Михайлівна Довга*, доктор філософських наук, доцент кафедри культурології Національного університету «Києво-Могилянська академія»: **Між благом та добром: дорога до себе (діалог Григорія Сковороди «Благодарний Еродій»).**

16. *Василь Іванович Кушерець*, доктор філософських наук, голова Правління Товариства «Знання» України: **Духовна мудрість Григорія Сковороди.**

17. *Лариса (Леся) Іванівна Горенко*, кандидат мистецтвознавства, доктор філософії (Ph.D), професор Київського міжнародного університету: **Культурологічні трансцендентні цінності в розвитку духовного потенціалу особистості: за твором «De libertate» («Про свободу») Г. С. Сковороди.**

18. *Олександр Андрійович Шокало*, культуролог, головний редактор журналу «Український Світ», ініціатор і автор концепції Всеукраїнських Сковородинських навчань «Пізнай себе», заступник співголів Громадського організаційного комітету з підготовки й проведення навчань: **Культурософія Григорія Сковороди — основа морально-світоглядного руху Сковородинства.**

Доповіді й виступи:

1. *Іван Анатолійович Волик*, завідувач сектору національно-патріотичного виховання відділу наукового та навчально-методичного забезпечення змісту позашкільної освіти та виховної роботи Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»: **Всеукраїнські Сковородинські навчання «Пізнай себе» в системі освіти України.**

2. *Микола Павлович Корпанюк*, доктор філологічних наук, директор Центру Сковородинознавства Переяслав-Хмельницького педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, академік АН Вищої освіти України: **Переяслав-Хмельницький Центр Сковородинознавства.**

3. *Людмила Леонідівна Різник*, директор Коврайського навчально-виховного комплексу «загальноосвітня школа І—ІІІ ступенів — дошкільний навчальний заклад» імені Г. С. Сковороди Золотоніської районної ради Черкаської області: **Школа цінностей та філософського сприйняття світу як модель дослідно-експериментального закладу.**

4. *Олена Петрівна Рибка*, літературознавець, зберігач фондів ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди», провідна редакторка видавництва «Віват»: **«Цитатник»: проекти з популяризації спадщини Григорія Сковороди.**

5. *Наталія Іванівна Мицай*, директор ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди»: **25 років міжнародних Харківських Сковородинівських читань: внесок у розвиток Сковородіани.**

6. *Іван Якович Гришин*, кандидат технічних наук, професор, директор Інституту інноваційного менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: **Великий проект «Григорій Сковорода — 300» в аспекті сталого розвитку України.**

7. *Володимир Михайлович Наконечний*, кандидат історичних наук, заступник завідувача кафедри міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв: **Народна дипломатія Григорія Сковороди: витоки і сучасність.**

8. *Алла Анатоліївна Ковтун*, журналіст, головний редактор видавництва «Успіх і кар'єра»: **Будда, Конфуцій, Сократ, Сковорода — вчителі людства.**

9. *Віра Никифоровна Мельник*, кінодраматург, член Національної спілки кінематографістів України: **Григорій Сковорода в легендах.**

10. *Людмила Йосипівна Рінгіс*, журналіст, керівник клубу «Дорогами до прекрасного» Національного економічного університету імені Вадима Гетьмана: **Григорій Сковорода в камені й бронзі. Увічнення українського просвітителя й поета засобами скульптури.**

11. *Інна Валеріївна Більченко*, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу «Меморіальний музей Г. С. Сковороди» НІЕЗ «Переяслав»: **Меморіальний музей Г. С. Сковороди на Переяславщині в системі соціальних комунікацій.**

12. *Любов Васиївна Гафінова*, учитель української мови і літератури Першої міської гімназії м. Черкас, відмінник освіти України: **Філософ і поет Григорій Сковорода в шкільній практиці.**

13. *Катерина В'ячеславівна Ткаченко*, художник, автор серії живописних робіт і публікацій, присвячених Г. Сковороді (м. Чикаго): **Пошук ментального коду українства через Сковородинську філософію в поєднанні з традицією козацького бароко.**

**Обговорення доповідей і виступів
Прийняття підсумкового документу**

Мистецька частина:

I. Документальний фільм «Відкрий себе» (1972). Автори сценарію *Володимир Костенко й Микола Шудря*, режисер *Ролан Сергієнко*, оператор *Олександр Коваль*.

II. Музично-вокальна програма «Сад божественних пісень» Григорія Сковороди» й театралізоване дійство:

1. «**Всякому місту звичай і права**» (Пісня 10) в аранжуванні *Лариси Чинчевої*; **Українська народна пісня «Тихо над річкою»** в аранжуванні *Григорія Верьовки*. Виконує Дитячий хор «Либідь». Художній керівник і диригент *Лариса Чинчева*. Концертмейстер *Кирило Чинчевий*.

2. «**Сіті кинуту на лови, їх ти вельми бережися**» — фрагмент із кіносценарію *Віри Мельник «Легенда про Григорія Сковороду»*. Виконують співробітники Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: Григорій Сковорода — Олег Малик, Ганна Томара — Інна Більченко, Степан Томара — Леонід Чирка, Василько — Влад Козловський, учень Переяслав-Хмельницької школи №7.

3. «**Вже хмара пройшла**» (Пісня 16) та «**Ой ти пташко-жовтобоко**» (Пісня 18) на музику академіка НАН України Володимира Широкова. Виконують *сестри Галина й Людмила Турчаки*.

4. «**Стоїть явір над горою**» (Пісня 18, друга частина); **Українська народна дума «Проводи козака з родини»**. Виконує *кобзар Тарас Силенко*, заслужений артист України, лауреат Всеукраїнських і Міжнародних конкурсів.

5. «**Житейське море**» (Пісня 17). Виконує лауреат Всеукраїнських конкурсів та фестивалів *Ігор Якубовський* на власну музику.

6. «**О спокою наш небесний**» (Пісня 24); «**Возлети на небеса, у версальські хоч ліса**» (Пісня 28) та «**Розпошир у даль зір і розум летючий**» (Пісня 22) на музику *Ігоря Якубовського*. Виконує тріо: *Галина і Людмила Турчаки та Ігор Якубовський*.

III. Малярство:

1. «**Григорій Сковорода в портретах**». Виставка картин художника *Генрі Ягодкіна*.

Місце проведення конференції:

Духовно-просвітницький центр

(м. Київ, вул. Генерала Жмаченка, 20)

Їхати: від станції метро «Дарниця» маршрутною № 600 до зупинки «Університет».

Оргкомітет

Сергій Анастасійович ГАЛЬЧЕНКО,

*кандидат філологічних наук,
заступник директора з наукової
та видавничої діяльності Інституту літератури
імені Т. Г. Шевченка НАН України*

РУКОПИСНА СПАДЩИНА Г. С. СКОВОРОДИ

У відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України зберігається найцінніша спадщина українських письменників XVII—XX ст., хоч серед матеріалів, зібраних Іваном Франком, є пергаментні аркуші XIV ст. На сьогодні цей відділ є одним із найбільших і найбагатших літературних архівів України, оскільки сконцентрував у своєму сховищі автографи творів і листи українських письменників більше, ніж за триста років. Крім того, тут зберігаються матеріали видатних діячів культури (композиторів, художників, акторів) та вчених, робота яких була пов'язана з літературним процесом.

Фонд № 86 Григорія Сковороди (35 од. зб. за 1758—1953 рр.) було сформовано з рукописів, які надійшли з Центральної наукової книгозбірні Харкова в 1930 й 1938 рр. та з Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна 1955 р. Це переважно автографи та списки творів і листів, а також біографічні та історико-краєзнавчі матеріали другої половини XX ст.

З Харківської книгозбірні згідно з актом № 26 від 16 січня 1930 р. до Інституту Тараса Шевченка було передано такі конволюти:

1. «Сад божественных песней...»; «Разговор о том: знай себе»; «Начальная дверь ко христианскому добронравию» і один лист до А. Дорофеева (19.02.1779 р.) (Список XVIII ст., 100 арк.);

2. «Сочинения Сковороды, собранные протоиереем Федором Залесским» (Список XVIII ст., 62 арк.);

3. «Писания Сковороды, собранные протоиереем Федором Залесским» (Рукопис XVIII ст., 54 арк.).

З одного з харківських зібрань у 1938 р. до Інституту української літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР (колишнього Інституту Тараса Шевченка) було передано рукопис праці М. І. Ковалинського «Нечто о Григории Саввиче Сковороде» (Скоропис 1820-х рр., 49 арк.).

Наступним значним поповненням архівного фонду Г. Сковороди стали надходження оригінальних рукописів з Державної бібліотеки ім. Леніна з Москви. Завідувачка відділу рукописів С. В. Житомирська й представник Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Д. В. Чалий підписали акт про те, що у відповідності до наказу

Міністерства культури СРСР від 6 вересня 1955 р. було передано в Україну рукописні матеріали Г. Сковороди, П. Куліша і Г. Квітки-Основ'яненка (всього 25 од. зб. на 2346 аркушах). У цьому списку було 12 позицій: автографи і списки творів та листів Г. Сковороди, а також біографічна праця М. Ковалинського «Жизнь Григория Сковороды. Писана 1794 годом в древнем вкусе» (82 арк.) та пізніший список її. Надзвичайно цінні серед цих матеріалів листи Г. Сковороди до М. Ковалинського (131 с.).

Як відомо, за життя Григорія Сковороди жоден твір не був опублікований, тобто все, що він написав, зберігалося у вигляді рукописів (автографів), дещо в авторизованих списках, а решта — списки, виготовлені його сучасниками, послідовниками Сковородинської філософії та шанувальниками таланту. Вивчення творів Сковороди, що розпочалося в 1798 р., було справою нелегкою, оскільки прочитання текстів за автографами та списками, що поширювалися вже за життя автора, вимагало високої кваліфікації від упорядника й наукового редактора.

Науково-критичні та академічні видання спадщини Г. Сковороди, які з'являлися досі, активно використовували рукописну спадщину, що зберігається в Інституті літератури. Нещодавно її наданої в електронному варіанті для всіх зацікавлених дослідників.

Найновіше і найповніше повне зібрання творів Г. С. Сковороди, опубліковане відомим вченим, проф. Л. В. Ушкаловим, — це велике досягнення в галузі Сковородинської текстології, зокрема й коментування його творів.

Але до трьохсотрічного ювілею бажано було б видати академічне видання з паралельними текстами — мовою оригіналу та в перекладі на сучасну українську мову. Не зайвим було б репродукувати всі наявні оригінали рукописів, що дасть можливість наблизити читача до того періоду та особливостей мови й графіки письма великого філософа, письменника й педагога Григорія Савовича Сковороди.

Леонід Володимирович УШКАЛОВ,
доктор філологічних наук,
сковородинознавець, професор (м. Харків)

СКОВОРОДА В РЕЦЕПЦІЇ ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ

Історія рецепції поглядів Сковороди в українській інтелектуальній традиції досі ще не написана. І важливою сторінкою цієї історії має бути сприйняття ідей Сковороди Олександром Потебнею — чи не найглибшим українським мислителем XIX століття. Слід сказати, що Потебня добре знав творчість Сковороди. Він читав його твори, подані в книзі «Сочинения в стихах и прозе Григория Саввича Сковороды» (СПб, 1861), тобто «Сад божественних пісень», «Нарцис», «Убогий Жайворонок», «Боротьба Михайла із Сатаною», «Бесіда двоє», «Суперечка біса з Варсавою», «Вхідні двері...» та деякі листи. Крім того, Потебня читав твори Сковороди, подані в книзі Григорія Данилевського «Украинская старина» (Харків, 1866), а власне, уривок зі «Сну», присвяту Афанасію Панкову циклу «Харківські байки», кілька цих байок, уривки з деяких листів, «Всякому городу нрав і права», уривок з діалогу «Кільце». Нарешті, Потебня читав автограф трактату «Ізраїльський Змій», що з 1879 року зберігався в бібліотеці Харківського історико-філологічного товариства.

Саме цьому останньому твору Потебня й присвятив свою одну-єдину спеціальну працю про Сковороду. Це був реферат, виголошений на засіданні Харківського історико-філологічного товариства в 1879 році. І хоч реферат не зберігся, про його зміст можна судити з «Этимологических заметок», поданих на сторінках квітневого числа «Русского филологического вестника» за 1879 рік і передрукованих у книзі «К истории звуков русского языка» (Варшава, 1880). У цих нотатках Потебня спершу говорить про найвідоміший твір Сковороди — пісню «Всякому городу нрав і права». Зацитувавши початкові рядки пісні, Потебня далі каже: «Можна подумати, що Сковорода був похмурий аскет, який ані на хвилину не забував про час смерті й цим отруїв собі життя, але це неправда. Сковорода вчив з Епікуром, Горацієм, Сенекою, що «*sera nimis est vita crastina; vive godie*», що жити — значить бути «веселым и куражным»..., а веселість серця може дати тільки прагнення до невловного «птаха», до «істини», «істи». У цих рядках Потебня переказує думки Сковороди, висловлені в листі-присвяті Степану Тев'яшову трактату «Ізраїльський Змій», де є й посилання на Епікура, Горація та Сенеку, і цитата з Марціала: «*sera nimis est vita crastina; vive godie*» (Епіграми, I, 15). А згадка про невловного птаха — то не що інше, як розказана Сковородою на початку трактату легенда про пустельника й птаха, яку наш старий філософ запозичив зі славетного «Великого зеркала».

І зробивши такий вступ про «птаха»-істину, тобто «істу», Потебня подає етимологію цього улюбленого Скворородино слова. «Укр. *іста*, — каже він, — те, що є, а тому: а) *kanimal*, рос. *истинник*: не тільки прибилі не буде, та й істу втеремо, Квітка; візьме грошима саму вже істеру, а росту й не питає, Квітка; б) *суть, ουσία*: ты существа твоего потерял *исту*, а во всім твоєм тілі наблюдаешь пята или хвост, минуя твою точность (= поль. *istność, isty, суцый, справжній*) и потеряв главность» (Скворода, Разговор о том: знай себе). На думку Сквороди, світ складається з двох натур: видима називається *тварь*, невидима — *иста, истина, блаженная натура, Бог, дух*. Ця остання *проймає*, одушевляє твориво і, по своїй волі, тотожній зі всеосяжним законом, знову обертає на грубу матерію, що ми називаємо смертю (Нач. дверь к христ. добронравію). Утім, це є всього лиш інший вид життя... Скворода ясно усвідомлював відносність знання, але в межах цієї відносності вважав за можливе пізнання «істи» шляхом вивчення її *символів*, наявних у природі й витворах людської думки». І оця заключна теза недвозначно свідчить про те, що Потебня *корелює свою власну теорію пізнання з теорією пізнання Сквороди*. Тільки на місце Біблії, яка була для Сквороди «символічним тайнообразним світом», Потебня ставить явища мови. У цьому сенсі онтологія Потебні дуже нагадує онтологію Сквороди. Скворода розрізняв «три світи»: малий (людина-мікрокосмос), великий (макрокосмос) та символічний (Біблія). Потебня так само розрізняє «три світи»: людина (*я*), навколишній світ (*не-я*) та «світ символів» (мова). І всі ці три світи можливі лише в акті *самопізнання*, свого роду вдивляння в дзеркала символів.

Крім того, Потебню ріднить зі Сквородою й ще один універсальний принцип — «нерівна рівність». Його можна сформулювати так: усі речі рівні, тому що вони різні. Це візія світу як складної й прекрасної єдності протилежностей, уявлення про те, що світ можливий лише тоді, коли він розмаїтий. Ось як змальовував образ Абсолютного Скворода в діалозі «Буквар миру»: «Бог схожий на багатий фонтан, що наповнює різні посудини за їхньою вмістимістю. А над фонтаном ось такий напис: «Нерівна всім рівність». Ллються з різних трубок різні струмені в різні посудини, що стоять довкола фонтана. Менша посудина має менше, але вона однакова з більшою тим, що так само повна». А про те, як розумів цю ідею Потебня, чи не найкраще розказав у своєму автобіографічному романі «За чужий гріх» (Катеринослав, 1907), його учень Дмитро Яворницький. Мовляв, Потебня стверджував: «І всесвітня історія, і мировий розум, і сама природа — все являє нам, що все жило й усе живе в різноманітності, а не в одноманітності. Різноманітність в природі — це її краса; різноманітність людського роду — це багатство талану чоловіка; різноманітність порозуміння й розуму чоловічого — це основа прогресу й культури». На мою думку, ці міркування Потебні — не що інше, як «нерівна рівність» Сквороди, подана в системі координат кантіанства.

Володимир Трохимович ПОЛІЩУК,

*доктор філології, професор, завідувач кафедри
української літератури та компаративістики Черкаського
національного університету ім. Б. Хмельницького*

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА В КОВРАЇ: СУЧАСНІ РЕЦЕПЦІЇ ПОЗИЦІЇ ПОЕТА-МИСЛИТЕЛЯ

Історія тривалого перебування Г. Сковороди у С. Томари загалом відома, бо описана в багатьох матеріалах (маються на увазі й перший рік служби, і конфлікт із господарями, і відхід, і повернення). Аналіз багатьох із тих матеріалів показує, що практично кожен із дослідників підкреслює особливе значення коврайського періоду в житті й творчості поета-мислителя. Скажімо, Юрій Барабаш зазначає, що «шість коврайських літ, включаючи й час проведений у Троїцько-Сергієвій лаврі (неподалік від Москви, куди подався Сковорода після конфлікту з Томарами — *В.П.*), стали роками духовного становлення Сковороди, роками великої емоційної напруги і плідного творчого піднесення» [2, 99]. Ще виразніше й значиміше оцінює «коврайське сидіння» Сковороди Валерій Шевчук, кваліфікуючи його в долі Григорія Савовича «першим великим періодом, який можна було б назвати «Становлення» [4, 328]. І далі тут: «...саме в цей період він завершив своє формування як людини пошуку, зміцнів у душі, вивірив остаточно свою позицію в світі і почав формувати ... систему своїх ідей, ... які складають глибоко продуману систему, але яку ще треба було втілити в Слово. Це втілення (піхви для Христового меча — наша плоть) почалося саме тут, у Ковраї, здобувши спершу одягу поетичну. Відтак саме в Ковраї почав зароджуватися ембріон, зерно тієї системи, яка потім віднайде ще одягу притчеву в байках та притчах і чисто мислительну (в філософських трактатах)» [там само].

У Ковраї перед Сковородою відкрилися нові можливості у справі навчання. Передовсім своєрідність була в тому, що Григорій Савович мав навчати одного учня в «контексті» сімейного виховання. Тож Григорій Савович став культивувати в навчанні принцип природовідповідності, який зовсім скоро ввілється в його ж ідею спорідненої («сродної») праці, реалізовану в цілому ряду творів — поетичних, байкарських, притчових. Є підстави говорити про елементи етнопедагогіки в освітньо-виховній практиці Сковороди, про інші новації в педагогічній методиці мислителя, «не банальній, а творчій», яка, втім, за Вал. Шевчуком, усе ж не розкрита і яка нині становить живий інтерес [див.: 4, 313].

Про що практично суголосно пишуть дослідники, так це про те, що саме в коврайський період розпочинається літературна творчість

Григорія Сковороди. Аргументовано доведено, що в ці роки поет написав 1-у, 2-у, 3-ю, 10-у, 18-у, 19-у, 25-у, 26-у «пісні» свого знаного «Саду божественних пісень», не менш популярний вірш «De libertate» («Про свободу»). До «Коврайського зошита» (так названого Л. Махновцем) ще входять латиномовні «фабули», вірш «На день народження Василя Томари — хлопчика 12 років» та ще своєрідний твір «Сон», який дослідники розглядають як знаковий, «сон про гнану Правду та людське «різнопуття», ... що змусив його (Сковороду — В.П.) відцуратися людської марноти» [3, 12]. У сьогоденні й цей твір прочитується багатозначно й актуально.

Григорій Сковорода у своїх творах практично ніколи прямолінійно не торкався актуальних соціальних та інших суспільних проблем, вони знаходили значно глибше проявлення. Те ж стосується і проблеми національного, проблеми патріотизму, хоч дослідники цілком слушно вказують і на неприховані синівські почуття поета до України. Вірш «De libertate» необхідно прочитувати в контексті суспільно-політичної ситуації, за якої його написано. Сковорода бачив імперський великоросійський наступ на державні права України, зрештою, був свідком повної ліквідації автономії. У 1754 році, тобто в «коврайські» часи Сковороди, виповнилося 100-річчя Переяславської угоди. Нарешті, зовсім недалеко від Коврая були і Суботів, батьківщина Богдана Хмельницького, і Чигирин — перша столиця козацької України. На наше переконання, сума цих чинників зумовила своєрідну реакцію Сковороди віршем «De libertate»: згадкою про «батька вольності» поет-мислитель і віддавав данину пам'яті найбільшому з гетьманів, і оживляв у народі пам'ять про державну гетьманщину, і завуальовано звертав увагу на відібрані імперією вольності, й будив дух вільнолюбства.

Літературні твори Сковороди, писані в Ковраї, дають багато «інформації» для уважного й компетентного читача. І «De libertate», й інші вірші поета-мислителя, написані не «простозначно», засвідчують зародження особливої, специфічно сковородинської творчої потуги в цей унікальний період буття. На сьогодні переконливо доведено, що Григорію Сковороді зовсім не чужі були громадянські (національні) сентименти, «світ» цим своїм боком його тривожив постійно. А що ці та інші світоглядно-етичні пріоритети любови крісталізувалися в Ковраї, визнається практично всезагально.

Література

1. *Махновець Л.* Григорій Сковорода. Біографія. — К., 1972. — 256 с.
2. *Барабаш Ю.* Вибрані студії: Сковорода. Гоголь. Шевченко. — К., 2007. — 744 с.
3. *Ушкалов Л.* Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури. — К., 2007. — 552 с.
4. *Шевчук Вал.* Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима. Розмисел // Кур'єр Кривбасу. — 2008. — № 220 — 221. — С. 251—328.

Георгій Георгійович ФІЛІПЧУК,

*доктор педагогічних наук, професор, академік
Національної академії педагогічних наук України*

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: ТВОРЕННЯ ЛЮДИНИ

Учення Григорія Сковороди як філософа й просвітника, педагога й митця, зберігає свою значущість природо- і культуровідповідністю, адже його філософія формувалася життям, переконаваннями, чинном, народністю. Можна до безкінечності дискутувати навколо формалізації його ідей та поглядів, «некласичних» теоретичних обґрунтувань, системності, але передусім важливо осмислювати сутнісні речі цього унікального інтелектуально-духовного доробку, навшпички дотягаючись до вершинності творчості цієї Особистості. Безумовно, ціннісні виміри, світоглядність і світопочуттєвість, етичні й соціальні орієнтири національного і глобального єства народів у ХХІ столітті зазнали посутніх змін, трансформацій. Здається, що не варто надто перейматися минувшиною з її традиціоналізмом думок, помислів, оцінок, які нібито далекі від спроможностей відшукувати оптимальні рішення для модерного технологічного світу, непридатні бути як універсальні вартості «світільником» у космосі сучасного буття, обрамленого новими політичними, економічними, моральними, ідеологічними, релігійними координатами. У зазначеному є стільки ж рації, скільки ж її немає, коли це стосується спадщини Сковороди, яка уособлює глибокомудрість національного просвітництва, відображаючи історично-культурну тяглість народу, традицію, психоментальність, духовність, непогамовне прагнення до досягнення вічних істин, служіння їм. Ідучи шляхами освіченості й знань староукраїнської наукової традиції княжої доби, національного письменства, церкви, пізнаючи надбаня античності, першодруків та збірників, що знаходилися в бібліотеках братств, П. Могили, Є. Славинецького, С. Яворського, він слугує для нас духовним мостом єдності для «мертвих, живих і ненарождених». Сковорода символізував не лише свій час, але й свій Рід з його народністю і «простонародністю» у найшляхетнішому вимірі, природовідповідністю, формуючи живлющий національний образ етичного чину, гармонії Серця та Розуму, доводячи, що здатен і за нинішніх умов бути помічним для поступу української нації, яка «багатітиме з його бідности». Цей ідеал був суголосний його життєвим запитам, окреслюючи пріоритетність духовного над тілесним, визначаючи глибоку етику поведінкових норм Людини, що опирається на вартості християнського вчення: «Хто мав багато, той не мав зайвини, а хто мало — не мав недостачі.., нехай кожен дає, як серце йому призволяє, бо Бог любить того, хто з радістю дає». Навчитель, не маючи матеріальних статків

і не прагнучи їх, щедро обдаровував свій народ цінностями духу та мудростями істини як справжній син Української землі. Будучи величним моральною красою силою національного духу, благородством помислів і діянь, він залишається гідним прикладом для наслідування в цьому жорстокому глобальному світі, поспутому фетишем користі, наживи, нетерпимості, оскільки публічно ніколи не втішався і не погорджувався, пам'ятаючи біблійське правило: «Бо достойний не той, хто сам себе хвалить, але кого славить Господь». Розмірковуючи над смыслом його етичних і громадянських норм, визнаєш вражаючу глибинність сковородинських цінностей як загальнолюдських. Він своїми любомудрими думками правдивості, моральності, духовності й справедливості зіткнувся з скарби античності, народності, людськості й християнськості. У широкому контексті педагогічного виміру, коли мова йде про виховання Людини і Народу, ідеали Сквороди виходять далеко за межі «національного», вони є мірилом універсального етичного принципу відповідальності «за все живе». Його світобачення вибудовувалося на поцінюванні античної культури, творинь Сократа, Платона, Філона, Плутарха, опираючись на велику силомудрість сприймати світ таким чином, «щоб невидиме було видимим», даруючи «правду острому зору». Пізнаючи вічні істини, великий український любомудр окреслював для народу незору перспективу етичних завдань духовного, культурного, політичного, соціального, державотворчого життя. Він заклав наріжний камінь у своєрідну національну філософію виховання душі, вивільняючи себе від пут усякого примусу, суєти, позбавляючись рабства і возвеличуючи свободу Людини, ствержуючи життєву радість високого розуму і серця. Саме щасливий стан людини народжував сковородинські ідеали, торкаючись найчутливіших струн сенсів буття, ототожнюючись з найголовнішою метою — рости і зміцнювати її дух, думку і серце. Дякуючи Творцеві, що потрібне зробив легким, а важке — непотрібним, він не переставав і думкою, і словом, і ділом, і серцем доводити значимість для кожного суцього визначати і досягати поставленої мети.

Філософія Сквороди спрямовує людину до опанування вічних цінностей і благородних цілей — жити дух, почування, серце і помисли. У цій провідній думці національного будителя закладена сутність сучасного цивілізаційного буття, перекликаючись із світоглядними ідеями західної й східної інтелектуальної думки, а передусім з непересічними цінностями християнського вчення. Своїми суголосними етичними думками і діяннями він стверджував відповідь на питання святого Письма «як треба жити». «Духа не вгашайте! Усе досліджуючи, тримайтеся доброго!» — звертався апостол Павло до солунян. Через віки ця світоуявленість Сквороди закликає українство зрощувати свою Душу заради збереження й зміцнення національної пам'яті, національної ідентичності, української державності, боронячиїх від посягань номадів і зайдів.

Роланд ПІЧ,

доктор філософії, сквородинознавець,
професор Українського вільного університету (м. Мюнхен)

ЗУСТРІЧ У ХРАМІ АПОЛЛОНА В ДЕЛЬФАХ: САМОПІЗНАННЯ В ЙОГАНА ГЕОРГА ГАМАНА Й ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Порівняльний аналіз

Зустрічі між Йоганом Георгом Гаманом, північним магом Східної Пруссії, та українським мандрівним філософом Григорієм Сковородою при вході до храму Аполлона в Дельфах не було ніколи. Вони були сучасниками, але найімовірніше не зустрічалися і до того ж вочевидь один про другого нічого не знали. Те, що їх пов'язує, так це їхнє ставлення до настанови, написаної на вході до дельфійської містеріальної обителі, заснованої на честь гіперборейського Аполлона: «Пізнай самого себе (Γνῶθι σεαυτόν)». Витлумачення і здійснення цієї божественної настанови в її глибинній основі були вихідним пунктом і водночас найвищою метою їхніх пошуків справжнього сенсу людського існування. Спроба порівняльного аналізу Гамана й Сковороди, що тут здійснюється, має слугувати висвітленню позицій обох мислителів і водночас кращому розумінню їхніх інтерпретацій самопізнання і любові до себе, які частково засвідчують гідні уваги подібності й відповідності. Перш ніж далі буде представлено загалом цей порівняльний аналіз, коротко подамо деякі дані про життя і творчість обох філософів: Йогана Георга Гамана (1730—1788) і Григорія Сковороди (1722—1794).

Гаман і Сковорода жили в той самий історичний час, щоправда ніколи не перетинались й імовірно не знали про існування один одного.

Їх об'єднує посилання на вислів, який знаходився над входом до храму Аполлона: «Пізнай себе».

Гаман і Сковорода розуміли та реалізували вислів «Пізнай себе» у своєму житті кожен по-різному. При цьому, попри такі розрізнення, наявні також певні вражаючі схожості та збіги.

Йоган Георг Гаман

Приводом для самопізнання для Гамана став особистий релігійний досвід, пережитий у Лондоні, який він філософськи пояснив у своїх працях через античну та сучасну християнську освіту.

Свій перший і основоположний твір Гаман опублікував 1759 р., і називається він «Визначні риси Сократівського мислення». Приводом до цього була спроба Беренса й Канта після повернення Гамана з Лондона звільнити його від «фанатизму» й повернути до засад Просвітництва. Темою «Визначних рис» були насамперед самопізнання й незнання Сократа, який у просвітників XVIII ст. був однією з провідних популярних постатей. Цій провідній просвітницькій постаті

Гаман протиставив свій власний образ Сократа, який він бачить як певну постать або тип істинного самопізнання, як він її сам відчував і усвідомлював. При цьому йому йдеться насамперед про те, щоб показати просвітникам, тобто сучасним софістам, їхнє невігластво й водночас хисткість, непереконливість, їхніх концептуальних побудов, через що він іронічно й натякає на незнання Сократа. Гаман посилається у своєму тлумаченні самопізнання на Сократа, чие незнання він прагне представити як вищу форму пізнання. Сократ є для нього прототипом Христа.

Григорій Сковорода

Сковорода опирається в своїх міркуваннях безпосередньо на вислів «Пізнай себе», який тлумачить у символічний спосіб.

До таких символічних пояснень належить передусім тлумачення міфу про Нарциса. Образ Нарциса є для нього символом перевтілення. Нарцис був спершу притчею єгипетської теології, пізніше притчею єврейської теології, а згодом став і символом Христа.

Діалектика смерті й життя, темряви й світла лежить в основі самопізнання, яке веде до богопізнання. Цю діалектику Сковорода розгортає у різноманітний спосіб. У своєму першому творі «Наркісс. Разглагол о том: Узнай Себе», що його Григорій Сковорода впродовж 1769—1771 рр. написав у формі діалогу, а в 1780 р. переробив і в 1793—1794 рр. додав пролог, пояснив і докладно розтлумачив шлях до самопізнання, до богопізнання, бо міф про Наркіса він інтерпретує, у типологічний спосіб залучаючи Біблію та інші окремі античні, патристичні й герменевтичні елементи.

Схожості Гамана й Сковороди

У цьому короткому порівняльному аналізі текстів Йогана Георга Гамана й Григорія Сковороди з'ясувалося, що вони дуже подібні не лише образною мовою, символікою й компілятивним стилем, а й глибокою змістовною інтерпретацією дельфійського вислову «Пізнай самого себе (Γνωθι σεαυτόν)» у тому сенсі, що в ньому розумілося не обмежене пізнання власного Я, а радше самопізнання, що засноване на зв'язку з Богом, а отже на досвіді спілкування з Богом у сенсі богопізнання.

Спільною рисою обох філософів є спосіб типологічного та образного тлумачення процесу самопізнання.

Однаковою є також мета самопізнання. Ні Гаман ні Сковорода не відстоюють ідею виключно психологічного способу самопізнання; натомість їхнє розуміння трансцендентного самопізнання виходить поза межі суто я-пов'язаного самопізнання. Тому дорога самопізнання є для Гаманай Сковороди дорогою обоження.

Порівняльний аналіз Гамана, Північного мага, і Сковороди, якого також можна назвати Східноєвропейським магом, зрештою показує безвідносну до всіх часових і просторових обмежень основоположну відповідність, яка стосовно пізнання по суті полягає в тому, що самопізнання і самолюбство є даром Божим і як таке безумовно має свою основу в Богові.

Марія Грація БАРТОЛІНІ,

доктор філософії, сквородинознавець,
професор Міланського університету

ПРО ПРИПИСАННЯ ГРЕЦЬКОГО ВІРША
«ПРЕДРЕВНЕМУ ЗОРОАСТРУ»
В ДІАЛОЗІ Г. С. СКОВОРОДИ
«КОЛЬЦО. ДРУЖЕСКИЙ РАЗГОВОР
О ДУШЕВНОМ МИРЕ» (1773—1774)

У досить неясному уривку з діалогу Сквороди «Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире» (1773—1774) вірш, процитований в тексті грецькою мовою, приписується «прадавньому Зороастру» [предревній Зороастр]: «ЯК[ОВ]. Взбрil же мні на ум предревній Зороастр с пісню: Κλύθι μάκαρ, πανδερκés έχων αίώνιόνμα, τ[ο] е[сть] «Услыши, Блаженный, всевидящее имий вiчне око» (Скворода 2011: 590).

Перед нами перший з лише двох випадків, коли в корпусі діалогів Сквороди з'являється халдейський *magus*. Той сам фрагмент, який поки що ми називатимемо псевдо-Зороастровим, наводиться також у четвертому розділі трактату *Silenus Alcibiadis* (1775—1776), де він вставлений у контекст, дуже подібний до контексту «Кольца», адже Сонце тут згадується серед предметів колової форми, яку мудреці різних епох вважали архетипом безначального Бога: «Сiе единственное НАЧАЛО, как Главу Мудрости, Любомудрцы в разных вiках и народах разными фигурами и Монументами изобразили. Напримiр, Колцом, Шаром, Солнцем, Оком... А как Колцо, так Перстень, Гривна, Вiнец и протч[ая] есть тот же Образ [...] Зороастр изобразил Солнцем с сею пісню: «УСЛЫШИ, БЛАЖЕННЫЙ, ВСЕВИДЯЩЕЕ ИМИЮЩЕЙ ВIЧНОЕ ОКО!» (Скворода 2011: 738).

З інтерпретативного погляду бентежить проблема джерел, з яких мiг почерпнути Скворода псевдо-Зороастрiв вірш, що є предметом нашої розвідки.

Поки що почнімо з короткої історії писань, що їх традиція приписує Зороастрові, відомих під назвою *Oracula Chaldaica* («Халдейські оракули»). Останні виникли у середньоплатонічному середовищі наприкінці II століття після Р.Х. і були витвором якогось Юліана (Anastos 1948: 279). Вперше їх зібрав і прокоментував візантійський неоплатонік Михаїл Пселл (XI ст.), який скористався ними на підтримку тези про більшу близькість платонізму до християнства (Dannenfeldt 1957: 23)¹. Ще до Пселла цитати з «Оракулів» широко задокументо-

¹ «Оракули» Пселла були опубліковані в PG CXXII, 1115—1122 (*Michaelis Pselli expositio in Oracula chaldaica. Oracula magica quae a Zoroastre prodierunt*) і супроводжуються примітками J. Orsoroceus, який опублікував їх в Парижі в 1589 році.

вані у неоплатоніків Прокла, Порфирія та Ямвлиха і в *Praeparatio Evangelica* Євсевія Кесарійського (Anastos 1948: 286). Другим коментатором оракулів був Гемістос Пліфон, від якого дійшла версія, дуже подібна, але не ідентична з версією Пселла, що, як і Пліфон, базувався на окремих віршах коментаря Прокла до *Oracula chaldaica*². Збірка Пліфона вперше була опублікована в Парижі в 1538 році Йоанном Лодовіком Тилетанусом. Після паризького *editio princeps* вийшли інші передруки, що датувалися між 1539 та 1722 роками³. У своєму творі *Nova de universis philosophia* (Ferrara 1591; Venezia 1593), філософ-платонік Франческо Патріці довів число оракулів, приписуваних Зороастрові, до 324, об'єднуючи їх з уривками, взятими з Прокла, Синезія та Дамаскія (Dannenfeldt 1987: 160).

І жодна з редакцій *Magica dicta* — ні редакція Пселла, ні редакція Пліфона і тим менше значно розширена версія Патріці — не наводить вірша, якого приписує Зороастрові Сковорода; нема в них також таких слів або лексичних конструкцій, які б якимось чином могли бути джерелом неточного чи неповного переказу Зороастрового *logion*. Адже ключовий термін псевдо-Зороастрового вірша, наведеного Сковородою, πανδερκές [всевидющий], жодного разу не зустрічається в *Oracula*; те ж саме слід сказати про його варіант πανδερκέτης (див. Jahn 1899: 183—225).

Звертання до Сонця у діалозі *Кольцо* насправді взято з VIII орфічного гімну, де воно становить перший рядок: «Κλύθι μάκαρ, πανδερκές ἔχων αἰώνιον ὄμμα» (Quandt 1931: 8). Гімн цей, що належить до групи з 86 творів з невизначеним датуванням, кожен з яких становить звертання до іншого божества, справді присвячений Сонцю (Εἰς Ἥλιον, θυμίαμα λιβανομόρνων). Це піднімає наступну інтерпретативну проблему: проблему наявної у Сковороди суперечності між хибною атрибуцією вірша і правильним розумінням його змісту. Адже варто пам'ятати, що персонаж цього діалогу, коментуючи слова перського мага, надзвичайно точно вказує на те, що адресатом псевдо-Зороастрового звертання є саме *Сонце* («Многі говорять, будто он сіє піл солнцу»), тоді як у діалозі *Silenus* цей псевдо-Зороастрів вірш прочитується як невід'ємна частина системи культів Сонця, поширених у давній Персії: «Зороастер изобразил Солнцем с сею піснію: «УСЛЫШИ, БЛАЖЕННЫЙ, ВСЕВИДЯЩЕЕ ИМЮЩІЙ ВІЧНОЕ ОКО!». Отсюду у древних Персов поклоненіє Солнцу, а День воскресный назван День Солнца, сирічь День Господень» (Сковорода 2011: 738).

Крім того, на відміну від інших випадків, цитата, наведена Сковородою, напрочуд вірна оригінальному текстові, а це дозволяє припустити, що в час написання діалогу філософ мав цей текст — або ж

² «Коментар» Прокла (Πρόκλου ἐκ τῆς αὐτῆς χαλδαϊκῆς φιλοσοφίας) наведений у *De Placis* 1971: 206—212.

³ Повний список видань *Oracula*, див. у Dannenfeldt 1987: 157—164 та Klutstein 1992: 326—329.

його переробку — у своєму розпорядженні. Те ж саме слід сказати стосовно його обізнаності з тим, хто саме є адресатом звертання, адже щоб знати про ототожнення «всевидючого ока» [πανδερκέξ ὄμμα] з Сонцем, Сковорода мусив мати у своєму розпорядженні цілий текст чи принаймні бачити його назву й заголовок. Залишається ще з'ясувати механізм, за допомогою якого виникла «заміна» атрибуції між Орфеєм та Зороастром.

Гіпотеза, яку я маю намір тут розглянути, полягає в тому, що Сковорода мав доступ до збірника філософсько-езотеричного характеру, який містив і «Оракули» — у версії Пселла або Пліфона — і «Орфічні гімни», і що тематична та просторова суміжність цих двох груп творів і породила помилку атрибуції орфічної пісні. Зокрема я вважаю, що ототожнення зороастрійства з культурами Сонця, яке досить виразно видно в діалозі *Silenus*, могло спонукати українського філософа приписати авторство орфічного гімну перському магові. Краще зрозуміти проблему та аргументи на підтримку нашого припущення допоможе коротка історія цього останнього тексту та його поширення в XVI—XVIII століттях.

Перше видання Орфеевих «Гімнів» опублікував у Флоренції 19 вересня 1500 року видавець Філіппо Джунті, за редакцією Бенедетто Рікардіні, краще відомого як Бенедетто Філолог (Ορφεως Αργοναυτικα, Florentie, Philippi Junte, 1500) [див. Walker 1953: 103]. Крім орфічних «Гімнів», видання містило «Аргонавтики» та «Гімни» Прокла. До цієї дати жодне джерело не подає інформації про «Гімни», дата укладення яких, згідно з думками критики, коливається між II ст. до Р.Х. та V ст. після Р.Х. (Quandt 1931: 3 і далі.)⁴. Упродовж XVI ст. вийшло щонайменше 10 видань *Hymni*, які, за взірцем *editio princeps*, зазвичай включали також «Аргонавтики» та «Гімни» Прокла і *Carmina aurea* Піфагора. До нас дійшло 37 рукописів, жоден з яких не датований раніше, ніж XV століттям. Припускається, що первісний рукопис, нині втрачений, привіз з Константинополя в 1424 році Джованні Авріспа, тоді як найдавніший з кодексів, що збереглися, *Ambrosianus II* (A 63 sup.) датується 1509 роком (*tam samo*). Тому 1500 рік становить найранішу можливу дату гіпотетичного джерела цитати, наведеної Сковородою.

З існуючих рукописів кодекс *Dresdensis Da 23* (*Thryllitianus*), крім Орфеевих гімнів, містить «Коментар» Гемістоса Пліфона до «Оракулів» Зороастра (*Zoroastrorum et Platoniorum dogmatum compendium*)⁵; в рукописі *Marcianus 406* теж після «Гімнів» іде *Compendium* Пліфона до *Magica dicta Zoroastri*, тоді як кодекс *Marcianus 519* містить «Гімни» і збірник (*scripta varia*) писань Пліфона, серед яких «Коментар» до оракулів (*In oracula magica Zoroastri*). Як і попередні, *Parisinus 1739*

⁴ Єдиним серед давніх авторів, який згадує про існування кількох гімнів, укладених Орфеєм, є Гален (*ad Hesiodi Theog.* 381), якого, схоже, слід датувати не раніше, ніж IX—X століттям (Quandt 1931: 3).

⁵ Текст *Compendium* Пліфона опублікований в PG CLX, 973—974.

теж містить «Гімни», після яких іде *Compendium* Пліфона (Quandt 1931: 4-8). Кодекси, що містять латинський переклад «Гімнів», як *Laurenzianus XXXVI 35*⁶ та *Vaticanus Ottobonianus lat. 2966* (Gentile 1986: 51—76), теж включають *Magica dicta ex Zoroastre* у версії Пліфона.

Ті самі композиційні критерії, в яких досить вірно відображається ренесансний синкретизм та його культ *prisca theologia*, переважають також у деяких *thesauri*, які з'явилися на світ упродовж XVI ст. У 1573 р. Анрі Етьєн опублікував у Парижі збірку уривків з давніх поетів та філософів під назвою *Poesis philosophica, vel saltem Reliquiae poesis philosophice*. Через кілька років після неї вийшла інша збірка, *Οι τῆς Ἠρωικῆς ποιήσεως πρωτεύοντες ποιηταί*, яка включила також орфічні *carmina* (Walker 1954: 208). Той сам Патріці, який раніше уклав «розширену» версію Зороастрових *Magica dicta*, подбав про те, щоб зібрати — як дізнаємося з листа від 27 травня 1571 року — «sarpientiae thesaurus», до якого входили *logia* Зороастра, герметичні писання, чимало фрагментів з Орфея та Піфагора, а також твори досократиків (Muccillo 1998: 96).

Крім того, впродовж цілої доби Відродження орфічні «Гімни» вживалися майже виключно з магічно-теургічною метою. В другому з орфічних *Conclusiones* Піко твердить, що «*nihil efficacius hymnis Orphei in naturali Magia*», і твердження це підхопить Корнелій Агриппа в *De occulta philosophia* II, LIX (1533): «*Qui autem ampliora horum exempli cupit hymnos Orphei scrutetur, quibus nihil in magia naturali est efficacius*» (Agrippa 1992: 237). Крім того, Вокер (Walker 1956: 35 і далі) та Єйтс (Yates 1969: 156 і далі) одноставно наголошують на переважно сонячно-астральній природі магії, пов'язаної з орфічними гімнами.

У світлі цих фактів не буде цілком недоречним припустити, що Сковорода мав доступ до одного зі збірних кодексів, у яких містилися і *Oracula* (у версії Пселла чи Пліфона), і орфічні *Hymni*. Сусідство цих двох груп творів могло спонукати українського філософа до того, щоб приписати перському магові авторство орфічного гімну на основі його «сонячного» змісту, як про це, з іншого боку, свідчить його чітке усвідомлення зв'язку між зороастрійством та астральними культурами: «Отсюда у древних Персов поклонение Солнцу, а День воскресный назван День Солнца, сиречь День Господень» (Сковорода 2011: 738).

Бібліографія

1. Agrippa 1992: Cornelius Agrippa, *De occulta philosophia libri tres*, за ред. V. Perrone, Leiden 1992.
2. Anastos 1948: M.V. Anastos, *Pletho's Calendar and Liturgy*, «Dumbarton Oaks Papers», IV, 1948, сс. 183—305.

---

⁶ Текст кодексу *Laurenzianus*, переклад якого дехто приписує Фічіно, наведений у Klutstein 1987: 59—118.

3. Dannenfeldt K. H., *The Pseudo-Zoroastrian Oracles in the Renaissance*, «Studies in the Renaissance», IV, 1957, сс. 7—30.
4. Dannenfeldt 1987: K. H. Dannenfeldt, *Oracula chaldaica*, в кн. О. П. Kristeller (ред.) *Catalogus translationum et commentariorum*, Washington 1987, т. I, сс. 157—164.
5. De Places 1971: E. De Places (ред.), *Oracles chaldaïques*, Paris 1971.
6. Jahn 1899: A. Jahn, *Glossarium sive vocabularium ad Oracula chaldaica*, «Revue de philologie», XXIII, 1899, сс. 183—225.
7. Klutstein 1987: I. Klutstein, *Marsilio Ficino et la theologie ancienne. Oracles chaldaïques, Hymnes orphiques, Hymne de Proclus*, Firenze 1987.
8. Klutstein 1992: I. Klutstein, *Oracula chaldaica. Addenda et corrigenda*, в кн. О. П. Kristeller (ред.) *Catalogus translationum et commentariorum*, т. VII (1992), сс. 326—329.
9. Migne 1857: J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus: series graeca*, Paris 1857.
10. Migne 1865: J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus: series latina*, Paris 1865.
11. Quandt 1931: G. Quandt (ред.), *Orphei hymni*, Weidman-Berlin 1931.
12. Walker 1953: D. P. Walker, *Orpheus the Theologian and Renaissance Platonists*, «Journal of the Warburg and Courtauld Institutes», XVI, 1953, сс. 100—120.
13. Walker 1954a: D. P. Walker, *The prisca theologia in France*, «Journal of the Warburg and Courtauld Institutes», XVII, 1954, сс. 204—259.
14. Walker 1954b: D. P. Walker, *Spiritual and Demonic Magic from Ficino to Campanella*, London 1954.
15. Yates 1969: F. A. Yates, *Giordano Bruno e la tradizione ermetica*, Roma-Bari 1969 [London 1964].

Іван Юрійович ЯЦКАНИН,

*письменник, літературознавець,
голова Спільки українських письменників Словаччини,
головний редактор літературно-мистецького
й публіцистичного журналу «Дукля» (м. Пряшів)*

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА У ЧЕСЬКІЙ ТА СЛОВАЦЬКІЙ СВІДОМОСТІ

Своєрідність філософських ідей мислителя-письменника Григорія Сковорода привернула увагу європейських книговидавців ще в кінці ХІХ століття. Однак цікаво простежити, якими шляхами діставався його духовний заповіт у словацьку свідомість.

На самому початку слід підкреслити, що Григорій Сковорода був більш відомий серед чеської інтелігенції, у чеському контексті. Дальшими посередниками пізнання життя і творчості Григорія Сковорода були російські видання та невеличкі публікації німецькою мовою.

У 1983 році празьке видавництво «Вишеград» видало вибране віршів, трактатів та кореспонденції Григорія Сковорода під назвою «Розмова про мудрість» [1] (Тексти вибрала, упорядкувала та передмову написала Зіна Генік-Березовська. Автори перекладу — Франтішка Соколова та Ілона Пацлова). Згадане видання намагалось нав'язати празьке «зачарування» Сковородою у міжвоєнний період саме українському історикові Дмитрові Чижевському. Як наголошує Светла Матаузєрова, дуже суттєвим чинником цього була лекція Д. Чижевського в Українському історично-філософському товаристві у Празі, в якій автор звернув увагу на схожість Григорія Сковорода з німецькими містиками ХVІ—ХVІІ століть — у цьому зв'язку йдеться зокрема про Якоба Бема та Ангела Сілезія щодо як намічених естетичних постулатів, так і вибору релігійної поетичної символіки [2].

У передмові «Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковорода» до чеського вибраного «Розмова про мудрість», яка публікувалась також у київському виданні «Грані культур», за визначенням Зіни Генік-Березовської: «Своє місце в культурі Сковорода здобував дуже поступово майже на протязі двох століть, і тільки в наш час більш-менш повно поціновано те, яким чином збагатив він власною творчою оригінальністю традиційні духовні підходи й форми, притаманні східному слов'янству в ХVІІІ ст. Послідовно його почали видавати десь з минулого століття (ХІХ ст. — прим. І. Я.), з часом зростала і бібліографія праць про нього, в 70-ті роки нашого століття побачило світ найповніше на сьогодні видання його творів. Подібна картина спостерігалася не лише в Україні, а й у Росії. В жодній країні, за винятком дуже дрібних публікацій, його більше не видавали й не перекладали. Першою значною спробою ввести його в іномовне се-

редовище стала чеська добірка його поезій, байок, діалогів, трактатів та листів «Розмова про мудрість» (Прага, 1983). Тим самим він прилучається до пантеону творців, які засвідчують розлет філософсько-літературних традицій XVIII ст., поповнюючи наші уявлення про ту велику, впливову і для європейської культури багато в чому визначальну добу» [3]. Зіна Генік-Березовська ставить і питання, чи Скворода перший російський філософ, попередник слов'янофілів, чи український просвітитель, який перебував під впливом Спінози. Це питання важливе й для нашої розвідки, оскільки у словацьке середовище Григорій Скворода часто потрапляв саме посередництвом російських джерел.

На мить ще повернімося у міжвоєнний період. Бо статті, які з'являлись у тодішніх чеських періодичних і неперіодичних виданнях, потрапляли і в Словаччину, з ними знайомилась і тодішня словацька інтелігенція. Наприклад, у Празі в журналі «Педагогічне розгляди» (*Pedagogické rozhledy*, 38, 1928) появилась стаття Михайла Ліщоти про Г. Сквороду у зв'язку з питаннями освіти і виховання в Україні. Стаття наближає читачеві педагогічні погляди Сквороди, органічно пов'язані з його розумінням етики. У розділі про життя і творчий доробок Г. Сквороди Михайло Ліщота пише: «Деякі життєписці Сквороди висловлюють припущення, що Скворода подорожував і по Італії, пройшов Німеччиною, був у Краловці, познайомився з Кантом і через Польщу повернувся в Україну у своє рідне село.» Дальші статті та рецензії можна зустріти у чеських журналах «Вишеград» та «Славія» [4].

Ще один вартий уваги момент. Про нього пише й Зіна Генік-Березовська: «У Сквороди можна знайти чимало глибоких афоризмів, але діалогічна форма, якою він здебільшого користується, не сприймається читачами легко чи самодостатньо. Запитання не поставлені ним таким чином, аби відповіді могли легко влучити в ціль, оскільки знову ж таки діалог не надто зручно розподілений між учасниками розмови, а текст переобтяжений безліччю цитат. Читання Сквороди, отже, не є такою легкою справою, як міг би очікувати сучасний читач, сподіваючись, що перед ним просто дотепні твори давньої літератури, пересиченої антитезами і парадоксами. Це аж ніяк не є закидом. Багатьох і сьогодні приваблює чарівність, чиста, хоч і дуже своєрідна наївність, яка, відбиваючи певну обмеженість тогочасних культурних форм, приховує в собі силу духовної цілісності» [5].

Свого часу й Іван Франко також відзначив, що внаслідок алегоричного способу письма, зрозуміти твори Сквороди нелегко [6].

Напевно, і цей момент зумовив, що філософські погляди й поетичні твори Г. Сквороди важче доходили і сприймалися на теренах Словаччини. А якщо й доходили, то скоріш посередництвом контактів з Росією.

У бібліотеці одного з найвидатніших представників закарпатоукраїнської літератури другої половини XIX століття Анатолія Кралиць-

кого (1835—1894) зберігались твори Григорія Сковороди. У цьому зв'язку літературознавець Йолана Голенда зазначає: «Кралицький у своїх «Афоризмах» наводить із 10-ї пісні «Саду божественних песней» — цього класичного зразка соціальної поезії Г. Сковороди — перші три рядки, а четвертий перефразовує:

Всякому городу нрав и права,
Всяка имієт свой ум голова;
А мні одна только в світі дума,
Как бы умереть не без ума.

Звернення Кралицького до Сковороди свідчить про те, що наш письменник був обізнаний з його творчістю і що він шанував цього народного філософа, мислителя й оригінального поета, поділяв його погляди» [7].

Закарпатський український літературознавець В. Микитась знаходить паралелі між байкою Олександра Духновича (1803—1865) та байками українського просвітителя Г. Сковороди [8], хоча літературознавець Любиця Бабота твердить, що цей закарпатський літератор не був знайомий з творчістю Сковороди [9].

Оскільки закарпатоукраїнські письменники ХІХ століття дуже часто спілкувалися зі словацькими письменниками, то цілком можливо, що й такими шляхами добирались думки Г. Сковороди до словаків, входили у їхню свідомість.

У 30-ті роки минулого століття український письменник Леонід Мосендз (1897—1948) у «Братиславському віснику» (ч. 1, березень 1933, видання «Просвіти», с. 4—8) опублікував оповідання «Мінерва», в якому описав перебування Григорія Сковороди в Словаччині. Оповідання Л. Мосендза передрукував у 2000 році український літературний журнал «Дукля» (ч. 1, лютий 2000, стор. 21—25), який видає у Пряшеві Спілка українських письменників Словаччини. Як пише у цьому ж номері літературознавець Микола Неврлий, в оповіданні відбиті й власні погляди Л. Мосендза, є в ньому й певна доля художнього домислу.

Словацький читач мав змогу познайомитись із Сковородою й посередництвом художнього перекладу. У 1974 р. в братиславському видавництві «Татран» вийшли вибрані поезії Павла Тичини «Золотий гомін» («Zlatý hláhol») у перекладі Мар'яна Гевеші та Яна Замбора. Тут розміщено й уривок з поетичної симфонії П. Г. Тичини «Сковорода». Післямову «Поет світового масштабу» написав Микола Неврлий, у якій, крім іншого, йдеться, що у «Сковороді» поет досяг вершин свого художнього і філософського синтезу, використав найсучасніший поступ модерної поезії. По суті йдеться про історіософію України, бурхливу долю її історії й подальше прямування до вершин поетового народу. «Український Сократ — Сковорода, — пише Микола Неврлий, — був знавцем людського серця. Вчив про життя і смерть, як неминучий процес людського буття, про перемогу

добра над злом. Цією гуманістичною філософією проіннятий увесь твір Тичини. Від нього, а далі від Вагнера, прийняв поет музичну праснову світу» [10].

У 1978 році в «Малій енциклопедії письменників світу», яка вийшла у братиславському видавництві «Обзор» з'явилося гасло «Сковорода» [11]. Згадується Г. Сковорода і в посібнику з української літератури, який вийшов по-словацьки у 1998 році [12].

Трнавський євангелічний календар за 1985 рік знайомить свою спільноту зі зразками філософських думок та літературною творчістю Григорія Сковороди [13]. Словацькій євангелічній спільноті видатного українця представив Павел Габріш. На сторінках згаданого видання опубліковані також зразки творів збірки «Сад божественних песней», уривки з листів Г. Сковороди М. Ковалевському та трактатів, діалогів і притч.

Як доречно відзначає у статті «Григорій Сковорода у Трнавському календарі» літературознавець Любиця Бабота, переклади Габріша з літературної спадщини Г. Сковороди стали першим вдалим і корисним словацьким внеском до ознайомлення з українським мислителем XVIII століття [14].

1996 року словацька літературна газета «Літерарни тижденнік» друкує переклади байок, афоризмів та медальйон Г. С. Сковороди під назвою «Будь схожим на пальму» [15].

Велику увагу втіленню філософських ідей Сковороди у свідомості словаків приділяв і приділяє літературознавець, академік НАНУ Микола Неврлий. Свідченням цього є і його стаття «Український Сократ» у газеті «Слово» (23.1.—29.1.2002). У зв'язку з активністю Миколи Неврлого слід ще згадати, що велика його заслуга і в події, яка відбулася 8-го жовтня 2003 року в Братиславі. У цей день на будинку по вулиці Панській номер 26 було відкрито меморіальну дошку Григорію Сковороді, який, подорожуючи по Європі, відвідав Братиславу й Трнаву [16].

Напевно, і згадані публікації та інформації, які появлялись у словацькій пресі, дали широкому читачеві хоча б загальну уяву про Григорія Сковороду. На ширше і ґрунтовніше ознайомлення з творчим доробком українського філософа словацька громадськість ще чекає.

Література

1. *Skovoroda H. Rozmluvao modrosti.* — Praha, Vyšehrad, 1983.
2. *Hryhorij Skovoroda, učitel života (1722—1794).* — Praha, IRIAN, 1994.
3. *Геник-Березовська З. Грані культур.* — Київ: Гелікон, 2000. — С. 52—53.
4. *Sto padesát let česko-ukrajinských literárních styků.* — Praha, Svět Sovětu, 1968. — S. 203—4204.
5. *Геник-Березовська З. Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // Зіна Геник-Березовська. Грані культур.* — Київ: Гелікон, 2000. — С.70.

6. *Іваньо І. В.* Григорій Сковорода // Григорій Сковорода. — Київ: Наукова думка, 1983. — С. 29.
7. *Голенда Й.* Анатолій Кралицький (Вибрані твори). — Братислава-Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1984. — С. 42—43.
8. *Микитась В.* Галузка могутнього дерева. — Ужгород, 1971. — С. 125.
9. *Бабота Л.* Закарпатоукраїнська проза другої половини ХІХ століття. — Братислава-Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1994. — С. 8.
10. *Nevrlý M.* Básnik formátu svetového // Pavlo Tučyna. Zlatý hlahol. — Bratislava, Tatran, 1974. — S.117.
11. Malá encyklopédia spisovatel'ov sveta. — Bratislava, Obzor, 1978. — S. 510.
12. Rukovät' literatúry. — Bratislava-Košice, Slovenské pedagogické nakladateľstvo — PEZOLT PVD, 1998. — S. 338—339.
13. Trnavský evanjelický kalendár na obyčajný rok po narodení Krista pána. — Liptovský Mikuláš, Tranoscius, Roc. 85, 1985.
14. *Бабота Л.* Григорій Сковорода в Трнавському календарі. — Пряшів, ж. Дукля, ч. 5, 1998.— С. 74—76.
15. Podobajsapalme. Z myšlienko véhoodkazu Hryhorija Skovorodu (Preklad Ivan Jackanin). — Bratislava, Literárny týždenník, 9, ч. 34—35, 15.8.1996. — S.15.
16. Григорій Сковорода в Братиславі. — Пряшів, г. Нове життя, ч. 41—44, 21.10.2003. — С. 1.

Ігор Миколайович ЮДКІН-РІПУН,

*доктор мистецтвознавства,
член-кореспондент НАМ України,
завідувач відділу театрознавства Інституту
мистецтвознавства, фольклористики
та етнології НАН України*

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА ЯК ДРАМАТУРГ

Діалоги Г. Сковороди становлять цілісний корпус текстів — декалог, виявляють ознаки шкільної драми і засвідчують причетність до єзуїтської освітньої системи, заснованої на тотожності «театр — школа». Концептуальну основу композиції драми становить «принцип індивідуації» казуїстики, визначаючи алегоризм образів. Ознаки ранньої прозової драми виникають з дидактичних завдань побудови дискусії над проблемами особистої волі. Вставні оповідання подаються як епізоди сцени на сцені.

Впливи драми простежуються, зокрема, у притчах, приміром, в «Убогому жайворонку», де відтворюється фабула різдвяної містерії «Цар Ірод». Додамо, що ця байка демонструє приклад притчі як витоку для розгортання «сценічного прислів'я», а відтак, стає доволі рідкісним зразком прозаїчної драми для того часу, коли тексти для театру писалися майже винятково віршами.

У діалозі «Кільце» репліки персонажів часто стосуються побутових обставин спілкування і тому «сприймаються як внутрішні ремарки» [1, с. 265]. Незвичність «сократичних діалогів» Г. Сковороди під цим оглядом уже віддавна привертала увагу. Л. Ушкалов констатував, зокрема, що вже з перших прослідків інтересу до спадщини мислителя на початку ХІХ ст. відзначалися ознаки драматичної будови, засвідчені яскравими характеристиками тих уособлень абстрактних ідей, якими є дійові особи — учасники діалогів. Зокрема, «Брань архистратига Михаила со Сатаною» (1783 р.) постає як «пишна барокова містерія — візія» [2, с. 768], що відсилає до творів П. Кальдерона. Таким чином, наявні очевидні можливості театральної інтерпретації текстів Г. Сковороди, а водночас залишаються нез'ясованими джерела цих інтерпретаційних можливостей.

Насамперед необхідно зауважити, що загальна проблема театралізації оповідного способу викладу як такого, зокрема, перетворення оповідного тексту на різновид вистави, віддавна знаходила своєрідне розв'язання в проповідницькому стилі. Однак «театр одного актора» тут залишається в межах манери оповіді, властивої казкарям, які теж інсценізують свої тексти (у фольклористиці казки відносять до драми, а не епосу).

Цілком інакше виглядає театралізація наративу в Г. Сковороди, де вже не казкова традиція, а професійна театральна практика сучасності залишає відзначені вище сліди. Тут доречним видається зіставлення з таким мислителем барокової доби, як Б. Паскаль. Відтак, корпус філософських афоризмів створює низку начерків драматичних епізодів, які разом взяті складають віхи прихованого лібрето. Порівняння Г. Сковороди з Б. Паскалем — це вже доволі розроблена тема. Підстави тут знаходять передусім у славетній «філософії серця», спільній для обох мислителів. Однак не менше підстав дало б зіставлення будови конкретних текстів, а не лише їх ідейного змісту. Коли ознаки драми виявляються в збірнику афоризмів Б. Паскаля, то не менше підстав знаходити прослідки драматичної будови в корпусі цілісних текстів, зокрема, в такому епістолярному монументі, який становлять латиномовні листи Г. Сковороди до М. Ковалинського — своєрідний філософський дебют, датований 1762—1765 рр., слідом за «Садом божественних пісень» 1757 р. Їх теж можна розглядати як лібрето драми життя філософа, де продовжено містичну традицію, зокрема, її новіший різновид — квієтизм. Епістолярні тексти Г. Сковороди демонструють одну з провідних властивостей театрального тексту — наявність розвиненого, таємного підтексту. Та можна вказати і на особливий жанр барокового театру, де філософські діалоги безпосередньо перетинаються з виставою. Це — практика викладання в навчальних закладах єзуїтського ордену, який «визнав драматичні вистави одним із практичних видів навчання» [1, с. 11]. Так народилася шкільна драма, де абстрактні поняття як предмет навчальної дисципліни виступають у вигляді конкретних персонажів, а університетська дискусія здобуває властивості напруги сценічної дії. Інтелектуальні та інструктивні завдання, висунуті перед драматичним твором, позначалися на самій структурі тексту. Поряд із дискусіями на абстрактні теми в діалогах виринають побутові епізоди, значення яких не обмежується демонстрацією оживих «наочних приладів» уособлених ідей. Епохальне відкриття своєрідного рівняння «школа — театр» було одним з провідних здобутків тієї революції в педагогіці, яку здійснили єзуїти. Загальновідомо, що система єзуїтських навчальних закладів стала найпривабливішою в Європі барокової доби: вихованцями єзуїтських шкіл були Декарт, Мольєр, Вольтер. Педагогічна програма, сформульована в документі *Ratio studiorum* (біля 1559 р.), використовуючи ідеал всебічного розвитку особистості ренесансних гуманістичних утопій, пропонувала театралізацію самого навчального процесу, в якому учні виступали б як драматичні актори. Ці особливості єзуїтської педагогіки особливо яскраво виявляються у порівнянні з протестантським шкільництвом: «У протестантів істотну частину навчального часу займало вивчення релігії, єзуїти обмежувалися коротким вивченням катехізису, натомість пропонували постійну релігійну практику... Зовнішнє закріплення успіхів у єзуїтських колегіях здійснювалося в диспутах, шкільних цере-

моніях,.. поділу класу на партії з своїми лідерами... Найкращі учні... повинні були стежити за своїми товаришами» [3, с. 85]. Театралізація навчання виявлялася через заохочення учнів до сценічної поведінки: «У протестантських школах не намагалися збудити честолюбство учнів. Школи єзуїтів пішли в цьому керунку значно далі від того, що винайшли гуманісти. В них кожен школяр мав спеціального конкурента, кожен клас ділився на два табори, які змагалися» [4]. В Україні вагомість єзуїтської системи навчання вже докладно вивчено [5]. Зокрема, досягнення найдосконалішої на той час єзуїтської педагогіки використовувала Києво-Могилянська академія. Коли діяльність єзуїтів було заборонено в Європі, у Російській імперії, де тоді працював Г. Сковорода, цей орден продовжував існувати. Рівняння «школа — театр» як основа жанру «шкільної драми», зі свого боку, спиралося на концепцію казуїстики, що була одним із здобутків так званої другої схоластики.

У вченні Г. Сковороди одне з центральних тверджень про те, що «легко бути добрим», означає саме доступність благодаті, всупереч протестантам і янсеністам. Тому хоча Д. Чижевський порівнює Г. Сковороду з протестантським теоретиком педагогіки Я. Коменським [6, с. 172], не менше підстав шукати схожість із традиціями єзуїтської школи. На початку творчого шляху Г. Сковорода завершує 28-у пісню з «Саду божественних пісень» знаменним висловом св. Августина: «Tolle voluntatem propriam et tolletur infernus — Истреби волю собственную — и истребится ад». Така позиція зовні суголосна протестантизму, але через чверть століття (1781) створюється «Бесіда, нареченная двое, о том, что блаженным быть легко», де розвиваються погляди казуїстики. Очевидно, самі погляди мислителя зазнавали еволюції в бік, ближчий до єзуїтської педагогіки.

Отже, зіставлення «сократичних діалогів» зі «шкільною драмою» вкладається в значно ширший контекст проблематики співвідношення філософського діалогу й театру. Принципова відмінність драми й діалогу полягала в тому, що коли перша належала до поезії й передбачала вигадку, то «сократичні» розмисли належали до того, що позначалося загальним найменуванням «історія», наперед виключаючи можливість невірогідного чи вигаданого. Таке протиставлення поезії та історії підкреслювалося і тим, що драма зазвичай писалася віршами, натомість діалоги користувалися майже винятково прозою. Тоді театралізація діалогу в бароковій культурі виглядає як порушення поетичного канону — крок на шляху до створення прозаїчної драми, що стала вже здобутком значно пізнішого часу Просвітництва. Тим часом місток для переходу над тією, здавалося б, нездоланною прірвою між історією та поезією прокладався у вирі полемічних баталій між протестантами, єзуїтами, янсеністами. Театральності творів Г. Сковороди, здавалося б, суперечить майже цілковита відсутність жіночих персонажів, що узгоджується з відомим приписом *mulier taceat in ecclesia* (нехай жінка мовчить у церкві). Однак такий підхід цілком

суголосний з алегорезою «шкільної драми», де персонажі постають як уособлення ідей, як «ходячі категорії». Пояснення цього можна знайти у листі від Г. Сковороди до Тевяшова (01.01.1775): «Кто-де ищет моего имени, тот не видит естества моего... И не без толку у некоторых христиан дают имя мушини мужеским и женское, например: Юзеф-Марія» [7, с. 414]. Істотним виявляється не персонаж як такий, а та суть, до якої він відсилає та яку уособлює. До «сократичних діалогів» належить десять дворів Г. Сковороди (одинадцятий діалог, «Потоп зміин» — це солілоква, розмова Духа і Душі, а інші твори діалогічної будови становлять притчі, сценічні прислів'я).

Основна теза діалогу — обґрунтування пріоритету самопізнання, а притчі мають слугувати конкретними демонстраціями аргументів.

Діалог «Разговор, называемый Алфавит или буквар мира» (1775 р.), може мислитися як своєрідна відповідь на надзвичайно популярний за часів Г. Сковороди в полонимовному регіоні трактату «Нові Афіни» (1745—1746 рр., 2-ге вид. 1754—1756 рр.). Написаний єзуїтом, київським каноніком (з 1761 р.) Йоахімом Бенедиктом Хмельовським (1700—1763), він був закroeний як нова енциклопедія, альтернативна середньовічній ерудиції [8, с. 14]. Про глибоко приховану полеміку з цим бестселером доби свідчить, зокрема, репліка Якова, який розповідає про «республіку Афінську» [7, с. 416]. Діалог можна уявити як двоактну драму. Сенс акту першого цієї драми — обґрунтування незмінності, непорушності станового поділу суспільства в ідеї так званої «сродственной» праці: «Зачем же оказавеш себе, о маловірная душа, когда твой отец небесный родил тебе или земледілом, или горшечником, или бандуристомі» [7, с. 422]. В другому акті натяк на енциклопедизм «Нових Афін» підкреслено, зокрема, байкою про Афіни [7, с. 425].

Таким чином, сотерологія (концепція спасіння) в Г. Сковороди знаходить розв'язання в динаміці душі, в драмі життя. Орієнтація Г. Сковороди на західноєвропейський дискурс виразно відрізняє його від сучасника (ті ж роки народження і смерті) Паїсія Величковського — укладача відомої хрестоматії з патристики «Добротолубіє». Коли для Г. Сковороди рівняння «школа — театр» стає провідним композиційним принципом, то П. Величковський утримується від розігрування сцени на сцені і орієнтується на писемне слово, а не на театр.

Розглянута концепція волі та благодаті як основа драматичної концепції теж відмінна від православної патристики, де вимагається єдність особистісного чину та причетності до громади. На відміну від цього, Г. Сковорода, спираючись на єзуїтську педагогіку й казуїстику, розвинув ідею «достатньої благодаті», що розгортається в дискусіях поміж персонажами його філософських драм.

Доктрина казуїстики, породивши шкільну драму, виявилася продуктивною і для тлумачення філософських текстів як театральної вистави, розкриваючи зумовленість драматичної композиції загаль-

ною концепцією свободи волі. Дискусії навколо спадщини св. Августина сприяли формуванню рівняння «театр — школа» і осмисленню жанру філософського сократичного діалогу як театральної вистави. Філософський декалог діалогів Г. Сковороди в цьому аспекті постає як важливий крок до створення новочасного прозаїчного драматичного тексту.

Література

1. Сулима М. М. Українська драматургія XVII—XVIII ст. / М. М. Сулима; вид. 3-тє. — К. : Стило, 2010. — 368 с.
2. Ушкалов Л. Григорій Савич Сковорода / Л. Ушкалов // Історія української літератури : в 12 т. Т. 2. Давня література (друга половина XVI—XVIII ст.). — К. : Наукова думка, 2014 — С. 752—799.
3. Шмонин Д. В. В тени Ренессанса: вторая схоластика в Испании / Д. В. Шмонин. — СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006 — 278 с.
4. Фадеева Г. Д., Паршина К. С., Артемов К. В. Истории образования: иезуитская система образования / Г. Д. Фадеева, К. С. Паршина, К. В. Артёмов // Молодой ученый. — 2013. — № 5. — С. 783—785.
5. Серяков С. Єзуїтське шкільництво в Україні: кількісні показники та структурний розвиток (к. 40-х — сер. 90-х рр. XVII ст.) / С. Серяков // УІЖ. 2001. — К., 2002. — С. 126—150.
6. Чижевський Д. «Лабіринт світу» Яна Коменського / Д. Чижевський Філософські твори : у 4-х т. Т. 3. — К. : Смолоскип, 2005. — С. 158—200.
7. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2-х т. / Г. Сковорода — К. : Наукова думка, 1973.
8. Rybicka-Nowacka H. «Nowe Ateny» Benedykta Chmielewskiego / Helena Rybicka-Nowacka. — Warszawa, 1974 — (Uniwersytet Warszawski. Rozprawy. N. 75). — 64 S.

Микола Матвійович СУЛИМА,

*доктор філологічних наук, заступник директора
з наукової роботи, завідувач відділу історії
української літератури Інституту літератури
імені Т. Г. Шевченка НАН України,
член-кореспондент НАН України*

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

Окрім відомого портрета Г. С. Сковороди з книжкою «Алфавит мира» в руці, найбільший український мислитель у трактаті «Брань архистратига Михайла со Сатаною» (1783) описав себе так: «Веселими ногами та місцями він простує із жезлом і тихо наспівує... Співаючи, кидає оком то направо, то наліво, а то й на все видноколо; спочива як не на узвишині, так біля джерельця або на зеленій траві; ласує нехитрими ласощами, сам надаючи їм смаку, немовби добрий співак простій пісні. Він солодко спить і втішається Божими видивами вві сні й наяву. А на ранок прокидається бадьорий і сповнений надій... День йому — то цілий вік, що схожий на тисячоліття, і він не проміня його навіть на тисячу нечестивих літ. По-світовому, він — найнікчемніший жєбрак, а от по-Божому — найбагатший багатій. Цей мандрівник ходить ногами по землі, та серце його... перебуває на небесах і втішається».

У доповіді оглядаються малярські та скульптурні твори, присвячені Г. С. Сковороді, окреслюються тенденції, які панують в образотворчій Сковородіані, яка ввібрала в себе весь спектр оцінок та інтерпретацій постаті філософа й поета у науці та художній літературі.

Доповідач зосереджується на намаганнях революціонізувати й атеїзувати Г.С. Сковороду, характерних для радянського періоду, що призвело до появи певних штампів — до педалювання його антиклерикальних поглядів, мандрівного способу життя, до зосередження на схиланні перед бідними трударями, на єднанні з природою, на вмінні грати на сопілці тощо.

Доповідач зупиняється на роботах, що з'явилися впродовж 1980—2000 рр., для яких характерним є намагання проникнути в глибинну суть філософських поглядів Г. С. Сковороди, осмислити провідні мотиви, емблематику та символіку, наявні в трактатах, байках і поезіях мислителя.

*Леся Степанівна ОЛІЙНИК,
доктор філософії мистецтва, музикознавець,
проректор Національної музичної академії України
ім. П. І. Чайковського*

МУЗИЧНИЙ СВІТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: МИНУЛЕ В СУЧАСНОМУ

Те, що музика в житті Григорія Сковороди була домінантою його світосприйняття, є фактом незаперечним і доведеним у більшості досліджень про українського генія світової культури. Найкраще це висловив сам Григорій Савович: *«Мені моя сопілка і вівця дорожчі царського вінця»*. Адже музика, поезія склали нерозривну єдність і гармонію життя і філософії Сковороди. Філософія для нього була, за його ж висловом, «найдосконалішою музикою», «музичне» спрямування літературних творів звучить навіть у назвах (книга «Симфонія, нареченная Асхань...»), у визначеності самих жанрів опусів: пісня, кант, духовний концерт, канон, стихирі «музично-псалмові імпровізації» (термін І. Тилика). Збірка, яку Сковорода назвав «Сад божественних пісень», мелодії до яких складав власноручно, є, насправді, художнім феноменом сквородинських «віршів-пісень», предтечою «музики поезії» — мистецькому феномену вже нашого сучасника Валентина Сильвестрова.

Виняткові музичні здібності — досконалий слух, чудовий голос, володіння багатьма інструментами, талант композитора й музичного педагога — були, насамперед, засобом передавати філософію життя й світобачення, сутність якого називаємо нині національною бароковою традицією і яка визначає засади українського музичного бароко. Ця сутність виявляється, насамперед, в образній сфері, спрямованій на внутрішній світ людини та сприйнятті навколишнього світу крізь дуалізм самого буття, з його протиставленням добра і зла, духовного і тілесного, земного й горішнього, життя і смерті. Ця сутність звучить в особливій музичній мові — проникливій, сердечній, зрозумілій усім.

Звертання Сковороди до біблійних сюжетів, до найпоширеніших текстів псалмів єднало українське бароко з загальноєвропейськими бароковими традиціями. Його музично-поетичний світ став живим джерелом для майбутніх хорових концертів Артемія Веделя, Максима Березовського, Дмитра Бортнянського, притаманним їм загостреним лірико-драматичним образом та сповідальним висловом. Ці традиції всотали й інші генії української музики, серед яких Микола Лисенко, Микола Леонтович, Кирило Стененко.

У ХХ столітті й у наш час відгомін сквородинської філософії звучить у музиці наших сучасників. Адже не випадково музика 60-х позначена потужною хвилею національного неobaroko, де панують

філософські теми й релігійно-духовні образи. Музика Євгена Станковича звертається до людської душі через тексти «Давидових псалмів», «Літургії св. Іоанна Златоуста», «Херувимської», біблійних молитов. Чи не та ж сквородинська традиція «псальмобачення» (вислів Т. Гусарчук) звучить у гостро-драматичній і, водночас, лірично-ніжній музиці Станковича як двобій радості й скорботи, душі й плоті, буденного й вічного, приреченості людського існування й духовних сил людини. Витоки біблійно-псалмової філософії Сквороди продовжуються у творчості Станковича, як трансляція надважливих сучасних тем і образів через канонічні сакральні форми — «Панахида за померлими від голоду», «Кадиш-реквієм», «Dictum» (пам'яті Чорнобиля), «Страсті за Тарасом».

Чи не пов'язана з молитовним, просвітленим звуковідчуттям Сквороди елегійна, медитативна музика Валентина Сильвестрова, або його ж кантата «Отче наш» на канонічний текст церковнослов'янською мовою і Шевченків «Заповіт»?

Музичний світ Сквороди обіймав музику його народу, його землі, історія якої тривала, за його ж відліком, три тисячоліття (відоме сквородинське визначення українського фольклору як «тритисячолітньої печі»). Через розмаїття її побутових жанрів, інтонацій і ритмів він сповідував і поширював свою філософію буття та діалог із світом. Своїми піснями й грою на флейті, яка була супутницею всього його життя, мислитель-мандрівник «замовляв» душевні й сердечні рани недужих, самотніх, зневажених і вбогих» (Д. Яворницький). Своїми кантатами він висміював людські гріхи (один із них «Всякому городу нрав і права» наче написаний сьогодні), складав пісні — сільські й міські, канти, псалми, притчі про буденний світ, ліричні елегії про любов і природу, гімни й оди на славу волі, життя й людини, розширивши пісенну лірику до звучання громадянського і суспільного камертону.

Епіцентром музичного світу Сквороди є його «Сад божественних пісень, зрослий із зерен святого писання» (авторська назва: «Сад божественных пісней, прозябший из зерен священнаго писанія»). Адже «Сад» Сквороди розкриває, насамперед буденний світ — красу природи та почуття людини, її переживання радості й скорботи, буденні клопоти й філософські роздуми. Можливо, саме таким «уточненням» назви збірки (канонічних текстів там, власне, майже немає), він визначив сутність української музичної культури та її духовне призначення — від симфоній, літургій до побутової пісні. Саме ця сквородинська сутність музики звучить у хорovому концерті «Сад божественних пісень» Івана Карабиця. По-своєму інтерпретує її Олександр Щетинський у хорovій симфонії «Узнай себе» за філософськими текстами Сквороди.

Чи не та ж сквородинська барокова традиція єднає таких різних за музичним виявом композиторів, як Євген Станкович і Валентин Сильвестров, Іван Карабиць і Леся Дичко, Віктор Степурко і Вікторія Польова, Ганна Гаврилець і Богдана Фроляк, Олександр Козаренко і Олександр Щетинський...?

Ігор Володимирович ТИЛИК,
кандидат мистецтвознавства,
доцент Київського національного університету
культури і мистецтва

СВІТОГЛЯДНІ АСПЕКТИ ДУХОВНО-МУЗИЧНОЇ СПАДЩИНИ АРТЕМІЯ ВЕДЕЛЯ В ПРОЕКЦІЇ НА МІСТИЧНО-ФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Серед видатних особистостей, імена яких назавжди вкарбовані в життєпис української й світової культури, постаті Григорія Савовича Сковороди (1722—1794) та Артемія Лук'яновича Веделя (1767—1808) вирізняються особливою духовністю й містичною акцентуацією. Значною мірою це обумовлено тим, що на формування їхнього світогляду вплинуло чимало спільних чинників, які окреслили неповторну специфіку їхнього творчого світосприйняття з притаманною філософською налаштованістю на поліаспектне осягнення різноманітних екзистенційних вимірів людського буття. Обидва в свій час навчалися в Києво-Могилянській академії; обидва зазнали радощів і прикрощів мирської слави, збагнули суперечливість людських прагнень, підступну принадність матеріальних благ і марноту суспільної влади; обидва органічно засвоїли традиційний для української барокової культури XVII—XVIII ст. світоглядно-містичний концепт сприйняття довколишньої дійсності як парадоксальної містерії буття, переживаючи і осмислюючи яку людина здатна, хоча б фрагментарно, розпізнати кризь зовнішні символи земного існування істинну суть Божественного задуму, і водночас, збагнути роль, призначену їй Вищим Промислом у таємничій п'есі життя.

Саме на цій ідеї індивідуального розпізнавання Божественних і земних життєвих алгоритмів ґрунтується система містично-філософських поглядів Г. Сковороди. Однією з її фундаментальних засад є концепція «спорідненої праці», яка передбачає творчу актуалізацію особистості відповідно до її вроджених обдарувань і нахилів, а отже, уможливорює «прозрівання» в собі *істинної людини* (на рівні містичного виявлення прихованої, «невидимої» натури через «видиму»).

Одним із тих, хто на собі відчув могутній вплив сквородинської містичної філософії, був геніальний український композитор Артемій Ведель. Його універсальна освіта, яку він добув у Києво-Могилянській академії, сприяла зацікавленості митця філософськими ідея-

ми Г. Сковороди, багато з яких були споріднені з його особистим світобаченням. У цьому контексті показово, що як і Сковорода, Ведель убачав духовні чесноти не в атрибутиці закріпленіх традицій, а в щирій добросердечності, одним із дієвих чинників якої було прагнення оживити загрубілі, черстві серця, розбудити в людині ті якості, які справді роблять її людиною, тобто людяність, співчуття й милосердя.

Аспекти впливу сквородинської філософії опосередковано відображаються і в творчості композитора. Найвиразніше це простежується в концертах з Автографу, детальний аналіз яких наводить на думку, що А. Ведель створював їх за певною програмою, яка об'єднує різнопланові твори в одне драматургічне ціле, зведене до спільного світоглядного «знаменника». Про це свідчить та виняткова увага, якої надавав їм композитор, вочевидь, убачаючи в них щось украй значуще, яке не втратило б своєї цінності з плином часу та зміною поколінь.

Припускаючи апріорі, що композитор прагнув до певної, принаймні віртуально окресленої, прогнозованості кожного наступного задуму стосовно попереднього, ми отримуємо підстави трактувати дванадцять концертів з автографу А. Веделя як своєрідний «щоденник», або, точніше, цілісну художню *макроконцепцію*, наближену за структурою до «Саду божественних пісень» Г. Сковороди. При цьому кожний з концертів цієї макроконцепції постає окремою актуалізацією діалектично розгорнутої в часі головної ідеї, якою є світоглядне кредо Веделя у взаємодії та суперечностях з реаліями довколишнього світу.

У цьому контексті видається симптоматичним, що Ведель, як і Сковорода, зображує духовний світ людини, здебільшого, не з позиції секуляризовано-раціоналістичних засад Просвітництва з його безумовним визнанням перемоги розуму над недосконалостями земного світоустрою, а під кутом зору притаманного українській бароковій культурі XVII—XVIII ст. містичного концепту світосприйняття з характерною для нього акцентуацією на аспекті приреченості людського існування на постійній двобій між високодуховними та гріховним початками в особистості, як таємничій субстанції, яка, за висловом К. Транквіліона-Ставровецького, є результатом незбагненого поєднання духу та плоті, смерті й життя.

Саме кризь призму цього усвідомлення (характерного також і для творчості Г. Сковороди: «Сад божественних пісень» / пісні № 10, № 28, «Діалог, або розмова про давній світ», «Вдячний Єродій» та ін.) слід розглядати потяг композитора до відтворення станів загостреного драматизму, які, уособлюючи трагедійний аспект земного буття, сповнюють людське життя страдницьким пафосом пошуків гармонії між душевним світом особистості та середовищем, що її оточує.

Водночас, органічний зв'язок художнього мислення композитора з суспільно-історичними процесами, які відбувалися в Україні на зламі катерининської та павлівської доби, дає підстави вбачати в творчості А. Веделя своєрідний документ активної громадянської позиції автора і, водночас, мистецький відгук на своєчасні патріотичні запити українського народу. Це засвідчує глибину і смислоємкість творчих пошуків А. Веделя, який, у даному разі, репрезентує себе не лише як композитор, а й як філософ, який прагне через синтез слова й музики виявити своє ставлення до вічних проблем буття.

Викладені міркування дають підстави стверджувати, що творчість А. Веделя є поліаспектним культурно-мистецьким і світоглядним феноменом, який характеризується, з одного боку, тенденцією до активної взаємодії з актуальними потребами свого часу, а з іншого — «сковородинським» прагненням вийти за тісні межі певного хроно-топічного ареалу, окресленого культурно-історичними обставинами епохи, і віднайти власний індивідуальний вимір життєвого простору, необхідний для реалізації внутрішньої духовної мети людини.

Ірина Андріївна БОНДАРЄВСЬКА,

доктор філософських наук,
професор Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

ТРИ КОНЦЕПТИ ЗНАННЯ У ТВОРАХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Тема істинного знання посідає центральне місце у філософії Сковороди, адже це знання є перепусткою в іншу якість існування. Воно претендує на розкриття ідеалу життя і, у разі його втілення, обіцяє жадане щастя. Проте, крім цього найважливішого для людини знання, Сковорода говорить і про його альтернативу — інші типи знання, які він піддає жорсткій критиці. Йдеться про повсякденне і наукове знання. Моє завдання полягатиме в тому, щоб реконструювати концепти знання у творах Сковороди, показати їх відмінність і зв'язок, оскільки це важливо для розуміння особливостей істинного (вищого) знання.

В діалогах і трактатах Сковороди ми знаходимо принаймні три модифікації концепту знання: знання повсякденне, знання наукове й істинне знання. Повсякденне знання (або мненія) — це колективно сповідуванні уявлення про світ, людину та правильне життя. Це знання, яке не потребує спеціально організованих інстанцій передачі, його здобувають у процесі щоденного спілкування. Це — так звана батьківська «наука» (*Благодарний Еродій*), яка забезпечує розумінням того, що є благо, і таким чином регулює людське життя. Така «наука» — проста, всім доступна й корисна. Прикладом реалізації такого концепту знання є Еродій, добродіє життя якого Сковорода протиставляє життю сімейства Пішек, у якому шанують науки великорозумні і не всім доступні. Батьківська «наука» Еродія у цьому протиставленні постає примітивною, загально доступною і неспроможною забезпечити соціальний успіх. Науки, які вивчають у «славетних училищах» дуже складні, їх не осилити без допомоги вчителів і тривалого навчання у спеціальних закладах. Але важливо, що вони потребують значних коштів, тобто не всім доступні, і забезпечують успішне просування у світ людей багатих і вельможних. Може скластися враження, що Сковорода вважає батьківську «науку» єдиним істинним знанням і критикує систематичне (наукове) знання, яке викладають у навчальних закладах. Але це не так. У межах твору йому важливо протиставити наукам училищ знання просте і корисне для життя, чого не можна, наприклад, сказати про вивчення мов і Коперникових світів. Знання, яке не навчає, як правильно жити, для Сковороди позбавлене цінності. Разом з тим, в іншому творі він пише «Я наук не хулю і самое последнее ремесло хвалю, одно только

хули достойно, что, на оних надєясь, пренебрегаєм верховнейшую науку» (*Разговор пяти путников*). Отже, істинне знання, у своїй життєвій спрямованості й простоті, подібне до повсякденного знання Еродія і неписьменного Марка. Але воно також подібне до наук «славєтних училищ» тим, що не є загальнодоступним, потребує зусиль, а можливо — і природних здібностей. У чому ж полягає найвище (істинне) знання? Як з його допомогою здобути істинне щастя?

Відповіді Сковороди на ці питання загальновідомі. По-перше — потрібно зайнятися самопізнанням (знайти свою внутрішню людину), по-друге — потрібно жити, у відповідності до істини, відкритої шляхом самопізнання (споріднена праця), по-третє — потрібно читати Біблію, адже саме вона може навчити нас правильному тлумаченню двох перших істин. Здається, все просто і ясно. Але... Що означає на практиці пізнати себе? З чого почати? Які етапи потрібно пройти? І як дізнатися, що ми вже досягли мети і можемо втілювати отримане знання? Якими підказками і критеріями скористатися? І як не схибити на цьому шляху?

Три типи знання передбачають три типи його передачі та засвоєння. Просте повсякденне знання люди запозичують одне в одного автоматично, без роздумів і суджень. Воно анонімне і засноване на звичці. Наукове знання беруть з авторитетних джерел і приймають за об'єктивну істину цілком без особистих оцінок. Вище, або істинне, знання (самого себе) не існує і не передається в готовому вигляді, воно потребує постійної роботи розрізнення того, що є істинним у твоїх думках і почуттях, а що таким не є. Останнє знання кожен здобуває окремо, здійснюючи розмежування того, що пропонують люди (звичаї і науки), і того, що відкриваєш ти сам у собі як божественний дар. Вища істина завжди поза речами. Ми можемо впізнати її у моменті миттєвого осяяння, не маючи можливості транслявати будь-кому у формі вислову або зображення. Адже кожен повинен зробити свою роботу і пройти свій шлях. Все висловлене — лише слід істини, відштовхуючись від якого можна спробувати знайти її саму.

Істинне знання відрізняється од повсякденного й наукового, проте воно пов'язане з ним. Повсякденне — є необхідним початком істинного пізнання. З чогось потрібно починати. Наукове — показує складність процесу пізнання і його нескінченність. Але важливо зробити вирішальний крок: усвідомити, що істина завжди знаходиться за межами її матеріальних утілень, що до неї важко доступитися і нею неможливо володіти. Істиною, як доводить Сковорода, можна насолоджуватися лише мить, перебуваючи у постійній боротьбі зі своїми упередженнями, марновірством, лінощами. Істина — нескінченне завдання для людини. Вона насправді «невловимий птах».

Ярослава Михайлівна СТРАТІЙ,

*кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник відділу
української філософії Інституту філософії
імені Г. С. Сковороди НАН України*

СКОВОРОДИНЕ РОЗУМІННЯ ОСВІТИ У СВІТЛІ ЙОГО КОНЦЕПЦІЇ «ВНУТРІШНЬОЇ ЛЮДИНИ»

У своєму творі «Істина і метод» один з найвизначніших філософів ХХ століття Ганс Георг Гадамер, розмірковуючи про походження поняття освіти, виводить його з середньовічної містики. Він аналізує процес формування поняття освіти у різних мовах. Так, до прикладу, латинському слову «formatio» в англійській мові відповідає form і formation, у німецькій мові зі словом «освіта» («Bildung») впродовж тривалого часу конкурували відповідні похідні поняття від forma, як от формування, формація (Formierung, Formation). Зрештою слово «Bildung» перемогло над «формою» і таку перемогу Гадамер вважає не випадковою, оскільки «Bildung» приховано містить у собі «образ» («Bild»). На думку філософа, поняття форми відступає перед тією таємничою двобічністю, з якою «Bild» («образ») вміщує у себе водночас значення відображення, відбитку (Nachbild) і зразка (Vorbild), зрештою образу Божого. І тому значення слова «Bildung» відсилає до давніх містичних традицій, згідно з якими людина носить у собі й плекає в душі образ Бога, за чією подобою вона створена. Отже, тут слово «Bildung» не є рівнозначним поняттю «культура», тобто лише розвитку здібностей і талантів.

Що стосується українського слова «освіта», яке згодом замінило поширене впродовж XVI—XVIII ст. слово «наука», то воно, безперечно, також має містичне походження й пов'язане з усталеним в українській думці з давніх часів глибоким переконанням, що як здобуття істини, так і набуття інтелектуальної досконалості, високого рівня духовності, істинного знання неможливе без наповнення людського інтелекту Божественним світлом або природним світлом розуму. Що знову ж таки вважалося божественним за своїм походженням, інакше кажучи, без того, щоб Бог не освітив людину зсередини своєю істиною, не дав їй у відповідь на її пізнавальні зусилля справжнього знання. У цьому сенсі вчення Григорія Сковороди про «внутрішню людину» було вагомим внеском у процес трансформації поняття «науки» у поняття «освіти».

Згідно зі вченням Сковороди, сутність людини становить не її тілесна, зовнішня, а невидима, духовна природа, яку він називає

внутрішньою людиною. Вона є Божим духом у людині, часткою невидимої природи, що пронизує всі три сковородинські світи: великий, малий і символічний. Через те, що люди не однаково наповнені Божим духом, вони наділені Богом різними спорідненостями, різними схильностями до того чи іншого роду діяльності. Одні — здібні до медицини, інші — до юриспруденції, ще інші — до математики, архітектури, військової справи тощо. Щоб стати щасливою, людина повинна здобути відповідний до її «сродності» фах і посісти належне для себе місце в суспільній ієрархії.

Однак для того, щоб здобути відповідний своїй «сродності» фах, людина, на думку філософа, спочатку повинна віднайти свою «сродність». Пошук і вдосконалення закладених Богом у людину здібностей Скворода вважав важливим етапом виховного й навчального процесів. Цей пошук, на його думку, мав супроводжуватися приборканням і обмеженням людиною своїх пристрастей, униканням усього скороминущого, зосередженістю на своєму покликанні, що має стати справою її життя. Освіта, на думку Григорія Сквороди, не є простим культивуванням наявних в учнів задатків, хоча розвитку останніх, що досягається наполегливістю і вправами, надавав важливого значення. Справжньою метою освіти філософ вважав формування людини як вищою мірою духовної істоти. Весь освітній процес спрямований у Сквороди на те, щоб допомогти учневі у пошуках і віднайденні самого себе, своєї внутрішньої божественної сутності, «внутрішньої людини».

Великого значення у процесі духовного зростання Г. Скворода надавав спілкуванню з вченими людьми, вивченню античної спадщини. Знання грецької і римської літератури він вважав ефективними засобами для досягнення людиною духовних вершин. Згодом особливу важливість для освіти вивчення світу і мови стародавніх народів обґрунтовував також і Г.-Ф.Гегель. І якщо Скворода пояснював виняткове значення античної спадщини тим, що вона «дихає високими думками, промовляє серцем і грудьми», загалом сприяє досягнення людиною вершин самопізнання і власної потаємної глибинної сутності, то Гегель обґрунтовує значущість цієї спадщини в освітньому процесі тим, що достатня віддаленість і відчуженість від нас світу давніх греків і римлян, з одного боку, завдяки своїй віддаленості, справляє на нас позитивний вплив, а з другого — містить усі вихідні моменти й нитки повернення нас до самих себе, але вже у вигляді істинно всезагальної сутності духу («aber sie enthält zugleich alle Ausgangspunkte und Fäden der Rückkehr zu sich selbst, der Befreundung mit ihr und des Wiederfindens seiner selbst, aber seiner nach dem wahrhaften allgemeinen Wesen des Geistes»).

Здобуття людиною так званих «зовнішніх» знань, вивчення давніх культур і священних текстів, на думку українського мислителя, є засобами для її самозосередження, втечі від юрби, що створює умови для переходу людини до наступного, кульмінаційного, етапу в її освіті,

її духовному становленні — переображенні «зовнішньої людини» у «внутрішню». У містико-метафізичній традиції, до якої належав також Сковорода, такого роду переображення розумілося як входження людської душі у внутрішній світ і здобуття вищої свідомості, в якій їй відкривається безумовне й умовне, світло й темрява, свобода й необхідність, творець і створене. Такого рівня пізнання здійснюється за допомогою внутрішнього розуму, який, на думку містиків, належить водночас людській душі й Богові, забезпечує занурення людини у глибини трансцендентного. Наслідком здійснюваного внутрішнім розумом пізнання, вважав Г. Сковорода, мало стати розкриття людиною Божого задуму, згідно з яким усе було створено, зберігається і функціонує, або тієї моделі, чи плану, що «повсему матеріалу во вселенной нечувствительно простершіяся, все содержащій и исполняющій». Пізнання цієї моделі філософ ототожнює з пізнанням людиною істини і своєї внутрішньої суті, власного духовного ества, що він його називає «глибоким серцем», «мыслей наших неограниченной бездной», «самою ессенцією», «зерном нашим и силою», знання якої є важливішим за володіння «всіми Коперниковими мірама».

У Григорія Сковороди цей, найвищий, рівень пізнання пов'язаний з миттю осяяння людини божественним світлом і є вирішальним у її боротьбі за Божу ідею у собі, за своє переображення з біологічного індивіда на особистість, здатну до духовного зростання. Це також і мить відшукання свого справжнього життєвого шляху, пізнання своєї «сродності» до певного виду праці й здобуття душевної рівноваги і щастя. Оскільки ж освітній процес як у Г. Сковороди, так і в українській містичній традиції загалом і навіть у схоластиці Києво-Могилянської академії, був пов'язаний з внутрішнім духовним переображенням людини і осяянням її розуму божественним світлом істини, це спричинилося до витворення в українській мові поняття «освіта», яке прийшло на зміну давнішому поняттю «наука» або «учение книжное». Отже у нас, як і на Заході, формування цього поняття відбулося під впливом містичної традиції, а саме під впливом вітчизняної середньовічної й ранньомодерної містики.

Лариса (Леся) Михайлівна ДОВГА,

*доктор філософських наук,
доцент Національного університету
«Києво-Могилянська академія»*

МІЖ БЛАГОМ ТА ДОБРОМ: ДОРОГА ДО СЕБЕ

Діалог Григорія Сковороди «Благодарний Еродій»

Звертаючись до творчості Григорія Сковороди, дослідники часто ведуть мову про його заклик до самопізнання, який, справді, проходить лейтмотивом чи не всіх філософських діалогів українського мислителя. Втім, перш, ніж зайнятися пізнанням власної природи (власної сутності) людина мусить відволіктися од принад зовнішнього світу та віднайти себе. Якою є дорога до себе і де її початок та як його віднайти? У діалозі «Благодарний Еродій» Григорій Сковорода пропонує шукати початок цього шляху в «благо-дарності», роблячи особливий акцент на понятті «благо», детально «розжовуючи» його та окреслюючи сфери присутності (функціонування) блага у земному світі. Втім, хоча «благо» переконливо превалує в названому діалозі, його автор подекуди говорить і про «добро», доволі послідовно розмежовуючи смислові поля обох лексем. Доповідь присвячено аналізу смислових полів «блага» і «добра» в діалозі Григорія Сковороди «Благодарний Еродій», принципам їх протиставлення та поєднання.

У сучасній українській мові дві лексеми: «благо» та «добро» зазвичай уживаються як синоніми, що фіксується і в щоденній практиці, і в словниках. Зокрема, академічний словник української мови [Білодід, 1970—1980] практично не подає розрізнення між смисловим наповненням слів «благо» і «добро», пояснюючи їх як позначники чогось позитивного в житті людини, відповідного «її інтересам, бажанням, мріям». Натомість у філософському мовленні певна диференціація у вжитку цих лексем все ж фіксується, на що звертають увагу Олег Хома, Ельвіра Чухрай, чи, стосовно російської мови, Володимир Шохін. Чи завжди так було? Чи все ж поява цих двох лексем в українській зумовлювалася не тільки потребою збагатити синонімічний ряд, а ще й сигналізувала про присутність значної семантичної різниці між «благом» і «добром»?

Детальніше ці питання будуть висвітлені у повній версії доповіді.

Тут наведу попередні висновки:

I. Тексти початку XVII ст. показують, що вживання лексем «добро» та «благо» насамперед визначалося мовним узусом.

а) У працях інтелектуалів Київської митрополії, написаних церковнослов'янською мовою, присутні обидві лексеми, але «благо» по-

слідовно резервується за «високим» стилем та окреслює смислові поля, пов'язані зі сферою сакрального; коли мова йде про чесноти, лексеми «добро» і «благо» іноді постають синонімами, проте й тоді «добро» не стосується сфери сакрального, натомість застосовується до опису ситуацій своєрідної «зустрічі» сакрального і профанного світу; лексема «добрo» переважно вживається на рівні побутового мовлення, її смислове поле перетинається зі смисловими полями таких лексем, як корисне, красиве, привабливе, зручне, якісне.

б) У текстах, написаних староукраїнською мовою лексема «благо» назагал відсутня, її скрізь замінено лексемою «добро»; при вживанні лексеми «добро» не прослідковується розрізнення сакрального та профанного смислових полів; у фразах, які відтворюють форми повсякденного мовлення, лексема «добро» здебільшого замінюється синонімами, зокрема такими, як зацність, цудність, урода, потіха, роскош тощо.

II. У другій половині XVII ст. лексема «благо» проникає і в тексти, написані староукраїнською мовою, зокрема нею широко послуговується Антоній Радивилівський. Упродовж другої половини XVII — першої половини XVIII ст. у текстах вітчизняних мислителів лексема «благо» вживається для окреслення явищ сакрального світу чи його оприявнень у профанному просторі. Натомість лексема «добро» не має чітко виокремленої локації, а її частотність в описах сакрального суттєво поступається вживанню лексеми «блага».

III. У діалозі Григорія Сковороди вживання лексеми «благо» та похідних від неї слів (благо-дарити, благо-народити, благо-воспитати, благо-діяти тощо) набирає понятійного характеру. Вона вказує на присутність божественної природи в усьому живому, благо завжди є дійсним, воно не може бути уявним чи оманливим. Натомість лексемою «добро» описуються бажані речі (а також дії, явища тощо), які можуть бути як справді потрібними, корисними та добрими (якщо вони творяться/здобуваються через благо-дарність та благо-діяння), або злими, шкідливими, руйнівними, якщо мета їхнього досягнення пов'язана з захопленням різними марнотами земного життя.

Відтак дорога, що пролягає від «блага» до «добра» — це «благодатний» шлях людини від зовнішнього світу до себе, до власної волі, до відновлення та збереження у собі «образу» Творця. Натомість пошук «добра», корінь якого не лежить у «благо-творінні», це шлях від себе і від Творця у світ марноти, ілюзії та рабства.

*Лариса (Леся) Іванівна ГОРЕНКО,
кандидат мистецтвознавства,
доктор філософії (Ph.D),
професор Київського міжнародного університету*

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТРАНСЦЕНДЕНТНІ ЦІННОСТІ В РОЗВИТКУ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

**За твором Г. С. Сковороди
«De libertate» («Про свободу»)**

Суттєвий внесок у теорію розвитку духовного потенціалу особистості внесли концептуальні ідеї Г. С. Сковороди, що стосуються понятійного апарату сучасної культурологічної науки, і насамперед, у розуміння категорії духовного виховання особистості як провідного онтологічного й соціокультурного феномену початку ХХІ століття. Філософ стверджує, що нове осмислення традиційних понять стосовно духовного виховання (осягнення) особистості, обумовлено низкою об'єктивних причин. По-перше, це поняття має онтологічну сутність, осмислення якої не можливе без використання понятійного інструментарію (апарату) філософії й культурології (як наприклад, «дух», «буття», «смісл життя», «трансцендентність» і т. ін.). По-друге, феномен духовного виховання включає численність багатогранних змістів, у тому числі, й трансцендентальний. По-третє, виявлення його сутнісних характеристик щодо аксіологічних позицій відбувається з урахуванням духовного досвіду особистості. По-четверте, феномен духовного виховання не підлягає вивченню (дослідженню) на основі традиційного підходу. У цьому контексті авторка цієї публікації пропонує логічне та об'єктивне використання гуманітарних методів, перш за все, методів культурологічної герменевтики, серед яких основним є «розуміння», «пізнання», «самопізнання».

При характеристиці духовного розвитку особистості та окремих його сторін, Г. Сковорода пропонує використання метафор, опису, символічних значень, а при дослідженні понятійного апарату авторка пропонує т. зв. — «розуміючий підхід у культурології». Поняттям «духовне виховання особистості» Г. Сковорода характеризує увесь процес виховання, що в кінцевому результаті є т.зв. культурософська сутність феномену. Іноді це поняття використовується філософом у межах концепцій, які складають особливий напрям у гуманітарній науці, зокрема, педагогічній та в практиці, а саме — педагогіку духовності. Вцілому ідеї Г. С. Сковороди, що ввібрали широкий спектр античних (від Платона, Аристотеля, стоїків), середньовічних

та новоєвропейських (Спінози, Вольфа, Декарта, німецьких містиків) ідей, розвинулися в контексті ідей західноєвропейського Просвітництва. З іншого боку, специфіка православної культурно-історичної традиції, у межах якої проходили життя й творчість Г. С. Сковороди, зумовлювала оригінальність філософсько-культурологічних ідей «українського Сократа». Серед широкого спектру філософських ідей, Г. С. Сковорода зупинився на етико-гуманістичній проблематиці. Насамперед, він звеличував істинно людське, духовне начало особистості, адже вся життєдіяльність мислителя — це пошук шляху досягнення істинного людського щастя. Особливостями художньо-мистецької, просвітницької та культурософської творчості Г. С. Сковороди є діалогізм і образно-символічний стиль мислення, співзвучний його епосі.

У цьому контексті особливого значення набуває лірично-бароковий твір Г. С. Сковороди «*De libertate*» («Про свободу»), написаний бл. 1757—1759 років староукраїнською мовою, але не ввійшов до славнозвісної збірки «Сад божественних пісень». Тематичний різновид «*De libertate*»: філософська лірика з елементами громадянської поезії, де свобода для митця асоційована передусім з духовною незалежністю людини від мирських спокус і марнот цього світу («Всякому місту — звичай і права») і, водночас, залежністю від Бога як осердя вселенської волі й любові. Водночас у «*De libertate*» Г. Сковорода замислюється над свободою як явищем соціально-політичним і національним, а провідна ідея твору: возвеличення свободи й вольності духовної, соціальної та національної як найвищої цінності. Головними мотивами «український Сократ» обирає: «золоту вольність», «свободу духовну й соціальну як найвищі цінності»; «уславлення гетьмана Богдана Хмельницького як батька вольностей українського народу». Цей вірш є єдиним твором Г. Сковороди, де згадано реальну історичну особу — Б. Хмельницького, а також використано художні засоби виразності, емоційно забарвлені: епітет, порівняння, гіпербола, риторичне звертання (запитання й окличні речення), риторичний вигук. У цьому творі філософ поглибив також свої принципи символічного трактування культури, представляючи її як три світи: людська спільнота й світ окремої людини, світ природи («макрокосм») та «світ символів» (Біблійні тексти). За трактуванням Г. Сковороди, всі явища світу мають «зовнішню» або матеріальну натуру, і «внутрішню» («духовну натуру»), які являють собою дуалістичний світ вічного й тлінного, доброго й злого, піднесеного та приниженого, приземного. У цьому контексті принцип самопізнання і саморозвитку особистості — центральний принцип філософії Г. С. Сковороди. На основі східно-християнських традицій він осягнув і виробив особливе розуміння самопізнання як процес реального наближення людини до Бога через «занурення у себе». Результатом цього процесу має змінитися навколишній світ, відбутися перетворення й обоження людини як особистості. Тому самопізнання, на думку Г. С. Ско-

вороди, є сенсом життя людини; у процесі самопізнання людина розкривається і повертається до глибинних основ свого життя.

Так необхідно звернути увагу на концепцію сучасних філософів, культурологів і педагогів, які обґрунтовують основні концептуальні поняття Г. Сковороди в системі духовно-орієнтованого виховання особистості. До них вчені відносять наступні: духовна зрілість особистості, духовна відповідальність, духовна готовність діяти, духовна мужність, духовні надбання й духовні цінності, духовна спрямованість, вищі духовні смисли, Я-духовне, духовна настанова, духовне вдосконалення і самовдосконалення, духовна вихованість і духовна культура, духовне життя, духовні стани, духовний розвиток і саморозвиток, духовне призначення. Вчені також вважають, що поняття «духовна цінність» є макромоделлю, спрямованою на сходження підростаючої особистості до вершин духовності. Таке сходження передбачає поетапне оволодіння нею низкою компонентів, що впливають із цього поняття, як наприклад, когнітивний емоційно-ціннісний і компонент довільної сполуки. І, нарешті, стверджують про духовне виховання, маючи на увазі специфічні галузі філософії, культурології та педагогіки, пов'язані з поняттям «трансцендентність», що стосуються науково-понятійного апарату сучасної культурологічної науки в царині осягнення духовного потенціалу особистості.

Олександр Андрійович ШОКАЛО,

культуролог, головний редактор журналу
«Український Світ», ініціатор і автор концепції
Всеукраїнських Сквородинських навчань «Пізнай себе»

КУЛЬТУРОСОФІЯ ГРИГОРІЯ СКВОРОДИ — ОСНОВА МОРАЛЬНО-СВІТОГЛЯДНОГО РУХУ СКВОРОДИНСТВА

Філософія й педагогіка Григорія Савовича Сквороди (1722—1794) взаємопов'язані внутрішнім, глибинним прагненням самопізнання й щасливого людського життя за моральним принципом у ладу з Природою. Мудрий учитель Скворода сам жив згідно зі своїм морально-природним вченням: *«Філософія або мудрість спрямовує все коло діянь своїх на те, щоб дати життя нашому духові, благородство серцю, ясність думкам, як голові всього. Коли дух у людині веселий, думки ясні, серце чисте, тоді все ясне, радісне, щасливе. Це і є філософія»*.

Сквородинська філософія — системний принцип просвітлення, пізнання Істини й мудрого життя в Істині, а педагогіка — освітня система здобування істинного знання, досягнення моральної зрілості й пробудження волі до культурного саморозвитку на природній основі.

На цій морально-вольовій, природній основі освітньої системи Сквороди базуються *Всеукраїнські Сквородинські навчання «Пізнай себе»*, завдання яких — *осягнути феномен мудрого вчителя та задіяти його морально-природне вчення в нинішню освіту*, аби навчати молоді покоління відкривати в собі духовну сутність, досягати моральної зрілості й жити власною моральною волею. Сквородинські навчання спрямовані на самовиховання зсередини, з внутрішньої, духовної спонуки, а не з зовнішнього примусу. Освітня система Сквородинської освітньої системи — *розвиток людиною своїх природних здібностей через самопізнання та самоздійснення в «спорідненій праці»*. «Споріднена праця» самого Сквороди — вчительство як цілісний вияв його моральності: *мудрець учив, як жив і жив, як учив*.

Феномен Григорія Сквороди такий всеосяжний, як і цілий світ української культури, як сама Істина. *Культура*, в розумінні Сквороди, — це *«друге», духовне «народження людини»* з духовного зародку в серці через пізнання, відкриття нею *«заповненого, священного в собі»*: *«Ось тобі друге народження й пряме створення! ...Дух духа творить»* («Книжечка про читання священного писання...»). Григорій Скворода як композитор-мислитель відчував у *духовному «народженні людини» «октаву світла»*. Отже, *культура* — *вияв світла людського духу*.

Сквородине визначення культури стало основоположним принципом його *культурософії*. Поняття *культурософія* походить від лат.

solo — ладувати на землі, вирощувати, плекати, а також від лат. *cultura* — уладування, удосконалення, плекання, виховання та грецьк. σοφία — знання, мудрість. Тобто буквальне значення культурософії — ладування, виховання мудрості, дієве знання, а системне значення — методологія мудрості, засадничий духовний принцип морально-світоглядної орієнтації для самопізнання й саморозвитку людини в системі культури. Власне **культура** — це система саморозвитку людини, народу й усього людського світу на природній основі, спосіб морального, духовного життя. **Культурософія** в системі культури — дієвий морально-світоглядний принцип, практична філософія культури. А культурологія — наука про культуру. **Культурософія** як принцип мудрості долає суперечності між змістом і формою в спекулятивній філософії й відкриває глибинність «*філософії серця*», яка осягає надтонку сферу духу, де споріднені, самоподібні сутності єднаються в неподільне ціле.

Для культурного саморозвитку людині мало знати й розуміти. Необхідно виховати *волю* — *духовне осердя характеру*, яка є ознакою моральної зрілості людини. У практичному педагогічному вченні послідовника Г. С. Сковороди Костянтина Дмитровича Ушинського (1824—1870) провідною моральною засадою є виховання *особистої волі людини*, завдяки якій формується її внутрішнє моральне осердя — характер: «*Теоретичне життя розуму утворює розум; але тільки практичне життя серця й волі утворює характер. ...Щоб у дитини утворювався характер або принаймні накопичувалися для нього великі матеріали, слід, щоб дитина жила серцем і діяла волею...*». На цій моральній засаді послідовник Г. С. Сковороди Памфіл Данилович Юркевич (1826—1874) розвинув «*сакральну педагогіку серця*» — «*виховну систему, яка пробуджує в серці у вихованця любов до вищого й ідеального, до заповітного й духовного*». За П. Юркевичем: «*...У серці зачинається й зароджується рішучість людини на ті чи ті вчинки; ...воно є вмістище волі та її жадань. Серце є вмістище всіх пізнавальних дій душі*». Серце як «*осердя духовного життя людини й джерело її моральних почуттів*» породжує унікальність особистості — її *духовний тип*, який визріває в процесі моральної зрілості людини. *Духовному «народженню людини»* неодмінно передують її *моральна зрілість*, яка досягається дотриманням *уселюдського морального принципу в триєдності істинного думання, справедливого діяння й правдивого висловлення*.

Культурософський принцип моральної зрілості, мудрості є основою філософсько-освітньої системи Г. Сковороди й природовідповідного, культуровідповідного морально-світоглядного руху *Сковородинства*. Цей життєвий принцип мудреця був малозрозумілий сучасникам Сковороди й лишається малозрозумілий нинішнім поколінням. Бо хоч його істинні осягнення *позачасові* — *безвічні* й нескінченно принаявні в нас як Сковородине «*кільце вічності*», до їх сприйняття й осягнення необхідно дозріти. *Коло* як центральний знак-символ світообразу мудреця Сковороди знаменує нескінченність життя — *безвічність духу, безвічність любові*. За Шевченком: «*Не плач, не вопль,*

не скрежет зуба — *Любов безвічну, сугубу На той світ тихий принести*» («Росли укупочці, зросли», 1860). Тарас Шевченко (1814—1861) слідом за Григорієм Сковородою, своїм духовним учителем, відкрив у любові безвічну сутність чистого людського життя. В любові — взаємності, взаємообміні надтонкою енергією життя — люди послідовно розвиваються, зростають своєю духовною сутністю до світла безвічного Духу, до осягнення безвічної Істини й істинного життя.

Г. Сковорода, який сам жив згідно з осягнутою ним Істиною, започаткував українську культурософію, основоположним принципом якої стало його розуміння культури як «другого», духовного «народження людини». Молодший сучасник Григорія Сковороди Йоган Готфрід Гердер (1744—1803), німецький мислитель, основоположник історії культури, також розвивав ідею «другого», духовного «народження людини» через засвоєння нею культури. Гердер розуміє культуру народу як «найвищий вияв його життя», як результат виховання, освіти. Культурософський підхід до культури й життя виявляли Микола Гоголь, Пантелеймон Куліш, Костянтин Ушинський, Памфіл Юркевич, Олександр Потебня, Іван Франко. Генеруюче осердя української культурософії — філософія серця або кордоцентризм. За Сковородою, серце — вмістище духу: «*Без ядра горіх ніщо, так само як і людина без серця*»; «*Серце — головна людина в людині, все інше — околиця*». Серцем людина відрізняє внутрішнє й зовнішнє, духовний первінь думки (ідею, логос) від її речовинної форми (слова), серцем осягає істинне знання. Різниця між словом і думкою, як між посудиною та її вмістом. І коли незріла людина сприймає слово за зовнішніми ознаками, буквально, то потрапляє в оману: «*...міцні-бо для людини її слова, і потрапляє вона в полон глаголів вуст своїх*», — застерігає Г. Сковорода. Отими «глаголами вуст» і живляться, за Г. Сковородою: «*...молодецькі розуменята, полонені своїми здогадами, мов улесливою блудницею, і начебто шаленіючи з розуму несамовитою гарячкою, позбавлені чатівників своїх, безпутно і безрозсудно прагнуть до погібелі... З такими думками продовжує шлях до старості безмежне мноство сердець, заражаючи людей своїми виразками...*». Своєчасними лишаються й такі застереження Сковороди: «*Розум завжди любить до чогось братися, і коли він не матиме доброго, тоді звертатиметься до поганого*»; «*У тих, хто душею низький, найкраще з написаного й сказаного стає найгіршим*». За Сковородою, серцю негоже переймати на себе здогади незрілого, блудливого розумування, серцю належить просвітлювати розум світлом своєї духовної суті. П. Юркевич наголошував, що мислення не вичерпує всієї повноти духовного життя людини; людина осягає повноту життя як систему явищ глибини свого серця, а вже потім розуміє розумом: «*...Для свідомості однаково, що усвідомлювати; а для душі це не однаково. ...душа наша живе і поза процесом свідомості, живе раніше, ніж цей процес у ній починається*». Бо душа — вроджена духовна сутність людини, її життєва програма, а розум, свідомість — інструментарій здійснення в «спорідненій праці»

вродженої духовно-природної сутності людини. Звідси внутрішня доцільність самопізнання. У самопізнанні людина відкриває в собі знання самої себе — «внутрішню людину» й здійснює програму своєї душі в «спорідненій праці», яка забезпечує її ресурсом самостійної сили для істинного, щасливого життя в культурному саморозвитку на природній основі.

Українська культурософія — морально-духовна практика, де провідним чинником культурного саморозвитку людини є *моральна воля її духу*. Ця морально-вольова сутність розкривається в таких поняттях: у Данила Туптала — *внутрішня людина з її індивідуальною долею*; в Г. Сковороди — *філософія мудрого серця*; в П. Юркевича — *філософія утаємниченого серця людини та сакральна педагогіка серця*; в М. Гоголя — *філософія персоналізму*; в П. Куліша — *хутірська філософія або філософія природи*; в Т. Шевченка — *щире серце*; в К. Ушинського — *особиста воля людини, закорінена в серці*. До первинних дієвих чинників національної культурософії належать *духовний тип людини, моральна воля національного духу, вселюдський моральний принцип, ідея справедливого суспільного ладу*. Для морального світогляду української культурософії характерна ідея *народу як інтегральної особистості, колективного суб'єкта*. «**Кожен повинен пізнати свій народ і в народів пізнати себе**», — цією ясною філософемою Г. Сковорода явив розуміння уладованої єдності частин у цілому — морально зрілих людей й збірній цілісності народу та на цей виховний ідеал спрямовував свою педагогічну працю. У вихованні гідного покоління народу педагог наголошує на двох родинних чеснотах батька й матері: «**Два є головні обов'язки батька-матері: «Благо народити й благо навчити**». Пантелеймон Олександрович Куліш (1819—1897) слідом за своїм духовним учителем основне завдання в вихованні нового покоління покладає на матерів: **передусім ми повинні виховати нове покоління матерів, які народять і виховують нове покоління народу**. П. Куліш означив український народ як «*збірну особу*» й провівистив про необхідність його самоорганізації самостійною силою — волею національного духу для здійснення *своєї національної ідеї — життєвої програми цілісної душі «збірної особи українського народу*». Слідом за П. Кулішем Іван Франко (1856—1916) поставив перед українцями «*величезну дійову задачу — витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя...*».

Культурософський моральний чинник культурно-суспільного саморозвитку закорінений у світоглядній традиції агрокультури. Все живе в Природі саморозвивається з ресурсу самостійної життєвої сили. У біосфері такий саморозвиток усього живого забезпечує природна *синергетика — взаємодія Сонця й Землі*. А свій культурний саморозвиток забезпечують самі люди самостійною життєвою силою й *духовною взаємодією* на дотриманні вселюдського морального принципу й незмінних законів Природи, які, за Сковородою, є основою

владованого людського життя: *«Природа — всьому початкова причина й рушійна сила... Без Природи як без шляху: чим далі рухаєшся, тим більше блудиш. ...Повстати проти царства Природи та її законів — це нещасне, величезне зухвальство; як усе-таки могла повстати проти власного закону щаслива Природа?»*.

Українські вчені, філософи Сергій Андрійович Подолинський (1850—1891) і Володимир Іванович Вернадський (1863—1945) теоретично розвинули природно-моральні засади агрокультурного світогляду в екологічних ученнях про природообумовлений космогенний і економічний розвиток суспільства, про біосферну діяльність аграрія та *ноосферу*. А біолог, філософ Микола Григорович Холодний (1882—1953) розвинув світоглядну систему *антропокосмізму* (від грецьк. *άνθρωπος* — людина й *κόσμος* — світолад, світова всеєдність) — оновленого світорозуміння, заснованого на філософії життя, світла, радості, що є суттю світоглядної традиції культур аграрних народів і спрямовує до саморозвитку на моральній основі людський дух, розум і волю. За означенням М. Холодного: *«Людина перебуває не над Природою, а всередині Природи»*. В *антропокосмізмі* людина — не центр світобудови, як в антропоцентризмі, а одна з невіддільних складових Природи й Світової Всеєдності, яка через свою духовно-розумову дієвість стає свідомістю Природи і Всесвіту й несе моральну відповідальність за все, що вона робить на Землі й у Всесвіті. Сучасний український фізик Анатолій Вадимович Свідзинський (1929) запропонував концепцію *культури як процесу самоорганізації в просторі ноосфери*, якої неодмінно сягає людський світ у духовному спрямуванні свого культурного саморозвитку. Цим *культура* як система саморозвитку людини з власного духовного ресурсу в ноосферній перспективі принципово відрізняється од *цивілізації*, яка обмежена антропосферою, а джерелом цивілізаційного прогресу є груба енергія речовини, яку видобувають руйнуванням природної основи земного життя. *Антропоцентризм* — аморальна ідеологія цивілізації, *антропокосмізм* — моральний світогляд культури.

Отже, *нація — це передусім культура*. Внутрішнім чинником культурної самоорганізації, саморозвитку, самореалізації людини й народу є *воля духу — вияв моральної зрілості й мірило самостійної сили*. Результатом моральної зрілості, культурного добору та мірилом духовного вивершення особистості й *«збірної особи народу»* є *духовний тип людини — незмінна внутрішня морально-світоглядна сутність людського єства, закорінена в серці*.

Українська культурософія у своїй спрямованості на внутрішню людину з її волею духу має багато спільного з західноєвропейськими культурософськими школами — *філософією життя, екзистенціалізмом*, а особливо зі східними культурософськими традиціями, зокрема з *духовною практикою даосизму, йогізму, суфізму*, де також головною в людині є її внутрішня, духовна сутність. Спільним для всіх національних культур є всеєдиний принцип моральної зрілості, жит-

тевої мудрості людини в триєдності істинного думання, справедливого діяння й правдивого висловлення. Звідси сутнісна ознака культурософії як життєвої мудрості — єдність істинного знання й вольового діяння. Ця ознака культурософії зближує з Г. Сковородою інших національних духовних подвижників, зокрема сучасного турецького мислителя-педагога Фетхуллаха Гюлена (1941), який явив світові культурософський принцип діалогу культур через **«фільтри» національного духу**, що забезпечують рівновагу й чіткість функціонування морально-світоглядних систем національних культур. Зарубіжні культурософські школи пов'язані з іменами І. Канта, Й. Гамана, А. Мюллера, В. Дільтея, С. К'єркегора, К.-Г. Юнга, Ф. Ніцше, Г. Зіммеля, А. Бергсона, О. Шпенглера, К. Ясперса, М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра. Згідно з культурософською концепцією родоначальника німецької класичної філософії Імануїла Канта (1724—1804), найпотужнішим чинником культури є *моральність як універсальний життєвий принцип, як первинна сутність людського життя, що передреє релігії: «Народ сам себе просвітить, якщо надати йому моральну волю»*. А причину людського неповноліття Кант убачає *«... не в браку розуму, а в браку волі й мужності користуватися власним розумом без керівництва з боку когось іншого. Sapere aude! — май волю користуватися власним розумом! — таким є девіз Просвітництва»*. Важливість цієї культурософської думки Канта в тому, що філософ розглядає Просвітництво не як засіб формування свідомості чи, тим більше, маніпуляції свідомістю, а як засіб її прояснення й цим самим *«визволення від чужого керівництва»*.

Керуючись моральним імперативом, Г. Сковорода ставить самопізнання попереду релігійних обов'язків людини як їхню головну передумову. Моральна сила української культурософії Г. Сковороди та його послідовників справила визначальний вплив на Л. Толстого, В. Соловйова, С. Трубецького, С. Булгакова, М. Бердяєва, В. Зеньковського та ін. Саме зі вчення Г. Сковороди про *всеєдність* трьох світів його нащадок по матері Володимир Сергійович Соловйов (1853—1900) розвинув концепцію про *Всеєдність* як першопочаток і кінцеву мету світового розвитку.

Мудрець Сковорода вважає Світ безвічним у часі й нескінченим у просторі та подібним до Бога — *Всеєдиного*, що виявляється в самоподібній безлічі *Світової Всеєдності*: **«Самоподібність повсюдна й безвічна. Бог (Усеєдиний) і премудрість не мають початку й кінця. ...Це одне невичерпне джерело всього добра й щастя нашого, воно само є оте щастя, безпричинний початок, безпочаткова причина, в якій і від якої — все, а вона — сама від себе самої завжди з собою є і буде»; *«...Суспільство в любові. Любов у Бозі. Бог у суспільстві. Ось і кільце вічності!»*. Сковородина *«Кільце вічності»* — це знак нескінченності, коло *«безвічності»* (саме Шевченкове світоглядне поняття *«безвічність»* слід уживати на означення нескінченності духовної сутності *Життя* замість *«вічність»*, що означає *кінечність тлінного*).**

В безвічності *«безпричинного початку, безпочаткової причини»*, яка *«сама від себе самої завжди з собою є і буде»* коріниться абсолютна типологічна схожість *сковородинства* й *ведизму* та *даосизму*. У Сковороди *«самоподібність»* корелюється з *фрактальною самоподібністю* в нинішніх фрактальній фізиці й психології, а *«безпричинний початок» (Усеєдиний)* — із *сингулярністю*. З точки *сингулярності* (від лат. *singularis* — *єдиний*) розвивається й повертається в неї все суще у Світовій Всеєдності; це пункт відліку нескінченної пульсації Всеєдиного Життя. Сковородине *«кільце вічності»* корелюється з прадавніми архетипами української світоглядної традиції — *Колом-Сонцем, Родовим Колом* і знаменує *циклічну нескінченність, безвічність Усеєдиного Життя* у Світовій Всеєдності, в Природі й людському світі, а також внутрішній світ людини й зосередженість на самопізнанні й осягненні Істини. Коло знаменує *ясновідання* — *внутрішнє пробудження, провітлення, самопізнання, безпосереднє й цілковите осягнення Істини*. А ще Сковородине Коло знаменує нескінченність морально-світоглядного руху *Сковородинства* — *життя в Істині власною моральною волею*.

Морально-світоглядна основа Сковородинства — *безвічна мудрість*, яка народжується з *безвічної Істини* — *«безпричинного початку, безпочаткової причини»*. Григорій Сковорода як мудрець українського духовного типу започаткував не тільки нову епоху в українській культурі, а й нову епоху культурного розвитку в європейській історії, явивши в життя екзистенційні ідеї *культурософії* як *практичної філософії культури та екзистенції людини й народу*. Особливість української екзистенційної концепції в тому, що в ній передбачається як власна воля *людської особистості*, так і цілісна воля *«збірної особи українського народу»*.

Нині нагальною необхідністю є розвиток *Сковородинської культурософії* й відновлення в системі культури підсистеми національної педагогіки, заснованої на моральності й духовності *сакральної педагогіки серця* П. Юркевича. Морально-світоглядні засади культурософії забезпечують духовний зв'язок поколінь, єднання народу в *«збірну особу»* й відкривають духовну перспективу життя.

Мудрець Сковорода чітко означає свою антиелітарну позицію духовного подвижника, який прагне розбудити приспану панством *«недвижну масу»* люду: *«Панські переконання, ніби прості люди чорні, здаються мені смішними... Як з утроби чорної людини появились білі пани? Хитрують: прості люди сплять; нехай сплять і глибоким сном, богатирським; але кожен сон — закінчиться, і хто спить — той не мертвий і не задубілий труп. ...Мене ганьблять, нехай ганьблять; про мене кажуть, що я ношу свічку перед сліпими, але без очей не побачиш світоча; нехай кажуть; наді мною насміхаються, що я дзвонар для глухих, але глухому не до гудіння; нехай насміхаються; вони знають своє, а я знаю моє і виконую моє так, як я знаю, й моє прагнення мене урівноважує»*. В істинному знанні себе — несхибність мудреця в Істині,

нездоланність його волі духу: *«Неправда гнобить і протидіє, але тим дужче бажання боротися з нею»*.

Учитель Сковорода спонукав своїх вихованців та й усю *«недвижну масу» «пробудитись од сну»*, уважно роздивитися реальний світ і навчитись розрізняти в ньому зовнішню й внутрішню сторони та виховати в собі духовно багату *внутрішню, істинну людину* з чистим серцем, світлою душею, ясною свідомістю й моральною волею духу.

З кола Сковородиних вихованців виросло багато людей подвижницького духу, які започаткували в Слобідській Україні морально-світоглядний суспільний рух Сковородинства й зафондували будівництво першого в Лівобережній Україні світського вищого навчального закладу — Харківського університету (1805). На цій університетській базі Сковородинські морально-світоглядні засади розвинув у своїй філософсько-мовознавчій школі послідовник Г. С. Сковороди Олександр Опанасович Потебня (1835—1891) — великий український вчений-енциклопедист, основоположник психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві й творець лінгвістичної поетики. На основі Слобідського освітнього осередку виросли дві світові школи: *Сковородинська філософсько-освітня й Потебнянська психолінгвістична*.

Освітні нововведення Григорія Сковороди, що їх тоді побивала теологічна догматика, цілковито відповідають нинішньому *інноваційному освітньому принципу — активному персоналізованому навчанню на основі розвитку критичного мислення, креативності, допитливості, винахідливості, наполегливості, взаєморозуміння*.

Тож нині нагальною потребою є глибоке, цілісне осягнення феномену Григорія Сковороди й вивчення його всеосяжної спадщини та засвоєння суті живого вчення мудреця і впровадження в освітній процес Сковородинської філософсько-освітньої системи, заснованої на морально-світоглядних засадах культурософії. Тільки така системна моральна освіта здатна розбудити од летаргійного сну *«недвижну масу»*, яку самотужки будив Сковорода: *«Увесь мир спить... Спить глибоко, розпластавшись, наче вбитий об землю. А наставники, що пасуть Ізраїля, не тільки не будять, а ще й погладжують: «Спи, не бійся! Місце хороше. Чого лякатися?..»*

Освітня позиція Сковороди ґрунтується на глибокій повазі до рідного народу: *«Знання не повинне звужувати свій вплив лише на жерців науки, які жеруть і пересичуються, але повинні бути доступними всьому народові, увійти в народ і утвердитися в серці та душі всіх тих, хто повинен сказати правду: я також людина й мені все те, що людяне, не байдуже!»*. Мудрий вчитель навчає, що людям не вистачає найголовнішої науки — науки про людину та про шлях досягнення людьми щастя. Звідси морально-світоглядний принцип освітньої системи мудреця Сковороди: *«Не життя для науки, а наука для життя»*.

Мудрець широко ділився з правдивими людьми істинним знанням свого чистого серця й глибоко опечалений був засиллям закостені-

лих, мертвдушних, яким не потрібне було знання Істини — вони вважали істинним те, з чого мали зиск. Захланні, егоїстичні, а також марновірні й безвольні особини і складають оту «недвижну масу», яку легко присипляють «наставники» й паразитують на тій пожиточній масі. Тож мудрець унікав стосунків з тим *миром*, був незалежний од багатства й влади, і підсумував своє земне життя сумно-радісно — парадоксальною філософемою: «**Мир ловив мене, та не впіймав**». «Мир» — то «недвижна маса», натовп, зіпсований цивілізаторством соціум. Той «мир» не «впіймав» ні Сковородиною Істини своїм приспаним розумом, ні самого мудреця в тенета марновірства й захланності. Цією філософемою Г. Сковорода образно сформулював принцип *автаркії* — *свою самодостатність, самостійність, незалежність од майна й невігласів*. Самостійне життя власною волею — основа духовного подвижництва.

Мудреці-подвижники, яких Сковорода назвав «*синами віку*», бачать далі за «*синів дня*», осягають Істину й живуть істинно протягом власного життя, а весь народ слідом за подвижниками доходить до осягнення Істини протягом життя поколінь. Наприклад, морально-соціальне вчення Конфуція (Кун Фу-цзи; 551—479 до н. е.) набуло визнання лише через 200 років по його смерті. А ще через 100 років *конфуціанство* стало національною ідеологією Китаю. Тож і в українцях до 300-ліття свого Вчителя неминує має визріти внутрішня потреба засвоїти й запровадити в життя морально-світоглядне вчення Сковороди — *Сковородинство*. *Сковородинство* — потужний морально-світоглядний чинник, який консолидує людей у «*збірну особу українського народу*», в «*суцільний культурний організм нації*».

Суть засвоєння Сковородинства не тільки в тому, щоб збагнути його розумом, а головню в тому, щоб задіяти його моральний чинник у власне й суспільне життя. Суть феномену *Сковородинства* розкривається через духовне подвижництво самого мудреця Сковороди, який істинно жив серед свого народу: *працював і не шукав вигоди, досягав успіху і не величався, став великим і не панував*. У цьому світова велич подвижника українського духу — *вселюдського мудреця з українським серцем*. Саме українське серце Сковороди визначало його моральний світогляд і український духовний тип, його самосвідомість і спосіб думання. І хоч би якою мовою писав мислитель, старослов'янською, латинською чи грецькою, він думав рідною, про що свідчать і українська мовна стихія, й український тип мислення та правопис у його писаннях, бо «*писав для свого краю*». Як свідчить учень і біограф Г. Сковороди М. Ковалинський, «*він завжди любив свою природну мову й зрідка змушував себе спілкуватися іноземною мовою; грецькій надавав перевагу перед усіма іншими*». Зі своїми людьми мудрець спілкувався виключно живою рідною мовою (як, до речі, й М. Гоголь).

Сила Сковородиноного духовного подвижництва в його *живій, дієвій мудрості*. Наш мудрий вчитель навчає цьому й нас: «*Кожен повинен пізнати свій народ і в народіві пізнати себе*». Цією філософемою Ско-

ворода дає нам ключ розуміння уладової єдності частин у цілому — *морально зрілих людей у збірній цілісності народу*. Жива, дієва мудрість рідного народу — питома джерело самого феномену Сквородинства.

Козацький син Григорій Скворода відчував і усвідомлював себе невіддільною частиною свого народу, й у пору імперського заневолення українців і придушення волі він протестував своєю громадянською духовною непокою імперським чинникам — церкві й урядовцям. Скворода — непохитний в Істині й відстоюванні щастя. Мудрець розглядає щастя як стан душевного ладу, що досягається звільненням од зовнішнього гніту й подоланням бентежних пристрастей усередині людини, як *стан самостійності — волі*. Звідси провідна філософема його життя: *«Воля (за прислів'ям) дужча за всяку неволю. Вона спонукає до особистого досвіду»*. А щастя — це *«веселість»*, що є виявом *«здоров'я гармонійної душі»*. Мірилом людського щастя є радість життя. Щастя — мірило згоди між людьми й ознака збірної цілісності народу: *«Щасливий, хто з'єднав свою приватну справу з загальною. Се є істинне життя»*. Основа щастя — вільна споріднена праця і взаємність із людьми.

Знаний інтелектуал Віктор Платонович Петров (В. Домонтович; 1894—1969) порівнював «сквородинство» з сучасним йому індійським «гандійством» — східною стратегією ненасильницького опору, громадянської непокори, заснованої на «сатьяграхі» («стійкість в істині»), що пов'язується з іменем Магатми Ганді (1869—1948), під чийм духовним провідництвом Індія звільнилась од колоніальної залежності. Своім особистим досвідом Ганді підтвердив і досвід Сквороди, бо світогляд обох подвижників, які належали до селянської верстви, закорінений у морально-світоглядній традиції аграрної культури: *«Постійний розвиток — це закон життя. І людина, яка весь час намагається дотримуватися твердо встановлених поглядів тільки заради сталості, заганяє себе в «неправильне становище»*. *«Щастя — це коли те, що Ви думаєте, говорите й робите, перебуває в гармонії»*. Крім типологічних морально-світоглядних сходжень, між Сквородою й Ганді можна простежити опосередкований через Л. Толстого міжособистісний духовний зв'язок. Відомо, що Лев Миколайович Толстой (1828—1910) зазнав потужного морально-світоглядного впливу Г. С. Сквороди й на його засаді сформував своє вчення про непротивлення злу насильством. А Толстовським вченням глибоко перейнявся молодий адвокат Ганді й на цій основі розгорнув загальноіндійський рух ненасильницької боротьби з колонізаторами, яка завершилася звільненням від британського гніту. Таке переможне підтвердження істинності Сквородинської мудрості: *«Духовна зброя сильніша за тілесну»*. Ось відповідь тим політизованим ентузіастам, які дорікали й досі дорікають Сквороді, що він не протестував проти ліквідації автономії Гетьманщини (1764—1765) й Запорозької Січі (1775), не брав участі в Коліївщині (1768—1769). Так, Скворода не

протестував публічно, не закликав до бунту «*недвижну масу*». Мудрець поборював імперську неволю самим способом свого вільного життя. Тож морально-світоглядною основою *Сковородинства* й *Гандіїства* є засноване на волі духу та на ідеї людського щастя практичне вчення про неагресивну боротьбу людей за вільне життя, про моральний осуд будь-якого насильства над людьми й неприйняття аморалізму владців. Зі Сковородиним викриттям «*білих панів*», які на догоду «*наставникам*» присипляють свій народ, перегукується інвектива Ганді: «*Вирощена колонізаторами інтелігенція — ворог свого народу*». А Сковородине застереження від соціальних ілюзій, що їх проповідує лукава еліта, на диво своєчасне нині: *марно надіятися на зовнішні зміни, коли забули, що зміни мають відбутися передусім у нас самих*. На підтвердження багатовікового досвіду боротьби українців моральною волею з колоніальним гнітом Григорій Сковорода наводить наше народне прислів'я: «*Воля дужча за всяку неволю*». Духовний подвижник Г. Сковорода власною волею виборів право жити вільним особистим життям і був морально відповідальний за це перед своїм народом і Світом.

Головний духовний подвиг мудреця Сковороди в українській культурі — відкриття в людині *безвічного* джерела Всеєдиного Духу всупереч релігійній монополії. Це особистісне відкриття мудрець явив у вченні, як кожній людині навчитися відкривати в самопізнанні *безвічну* Істину й жити в ній волею власного духу. Через власний духовний досвід Сковорода відкрив нову форму земного існування — *безвічне життя духовно народженої людини у світі культури*. Цим мудрець утвердив головний феномен людини — *безсмертя людського духу*. За визначенням В. Вернадського: «*Для нас головне питання не про божество, а про безсмертя людської особистості. ...Кожен вияв особистості не є випадковий чи безвісний факт у Всесвіті*». Людська особистість досягає безсмертя в *ноосфері* — світі п'ятого виміру життя, який є *духовним станом* — наслідком культурного саморозвитку людини й народу. Переходячи у світ *ноосфери*, надтонка енергія людського духу звільняється од тримірного простору й лінійного часу. *Безвічність* — суть *ноосфери*, а смерть — ілюзія тримірності й лінійності. В духовному феномені Сковороди глибинно поєдналися смерть і безсмертя, проминуше й безвічне, конечне й нескінченне, які сходяться в точці *сингулярності* — пункті взаємопереходу однієї форми енергії в іншу, розгортання й згортання часопростору.

Тож погляньмо на *лінійний час* нашого земного *тривимірного життя* зі Сковородиною погляду *Безвічності*. Як у земному житті людини виявляється безвічна сутність Усеєдиного Життя? *Час* — лише динаміка пульсування в нас *Безвічності*. *Час* є виявом *Безвічності*, тож *безвічне* завжди *своєчасне*. І сутність часу нашого власного життя — в ритмі, темпі й силі струмування крізь нас *безвічної*, всепротяжної енергії Всеєдиного Життя. Позбавлений струмування *Безвічності* лінійний час у тримірному світі обмежує, вкорочує людське

життя. Тому мислитель Сковорода глибинно переймався перебігом часу людського життя: «*З усіх утрат втрата часу найтяжча*». Це застереження Г. С. Сковороди підтвердив і молодший його сучасник німецький мислитель Йоганн Вольфганг фон Гете (1749—1832): «*Часу нам вистачало б для справ, якби ми його не марнували*». Принцип раціонального наповнення часу життєво важливими справами сформулював через століття після відходу Г. Сковороди італійський соціолог, економіст, сповідник моральної філософії Вільфредо Парето (1848—1923). «Принцип Парето» заснований на природньому феномені, що люди в суспільстві природним чином поділені на енергомістку «*ваговиту меншість*», яка становить 20 % і є рушієм культурно-соціального розвитку, а також на інертну «*звичайну більшість*» (за Сковородою — «*недвижну масу*»), яку необхідно пробудити до усвідомленої дії. Ця нерозв'язана від часу Сковороди проблема українського соціуму (миру) підтверджує істинність і незмінну своєчасність глибокого занепокоєння мудреця нещасливим життям людини й народу.

Дух особистості мудреця Сковороди живіший у світі культури за деякі начебто реальні явища проминушого мирського існування в паралельному несвіті цивілізації. Морально-світоглядні мотивації мудреця Сковороди незмінно пробуджують до подвижницького життя багатьох його послідовників в Україні й світі.

Внутрішнє прямування кожного з нас до Істини з провідництвом ідеї «*Пізнай себе*» неодмінно виростає в природовідповідний і культуровідповідний морально-світоглядний рух *Сковородинства*. **Сковородинство** — своєчасна стратегія культурно-суспільного саморозвитку людської особистості й «*збірної особи українського народу*». Як ствердив учений-енциклопедист Дмитро Іванович Чижевський (1894—1977): «*українська духовна історія все, як зачарована, повертається до «Сковородинства»*».

Література

1. *Григорій Сковорода*. Повна академічна збірка творів. За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. — Едмонтон-Торонто-Харків, 2011. — 1399 с.
2. *Володимир Шинкарук*. Філософія культури у творчості Григорія Сковороди // Український Світ. — 1995, ч. 7—12. — С. 14—15.
3. *Шокало О. А.* Культурософія // Енциклопедія Сучасної України. Том 16. — К., 2016. — С. 122—123.

*Микола Павлович КОРПАНЮК,
доктор філологічних наук,
директор Центру Сквородинознавства
Переяслав-Хмельницького педагогічного
університету ім. Г. С. Сквороди,
академік АН Вищої освіти України*

ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ЦЕНТР СКВОРОДИНОЗНАВСТВА

Історія переяславських наукових Сквородинівських читань започаткована 3 грудня 1973 р. науковцями місцевого меморіального музею Григорія Сквороди, відкритого в місті 28 листопада 1972 р. до 250-річного ювілею філософа, письменника, педагога і музиканта.

На основі цих кількарічних музейних читань за ініціативи адміністрації заповідника, музею Г. Сквороди, Інститутів літератури ім. Т. Г. Шевченка та філософії ім. Г. С. Сквороди АН України, в 1984, 1985 і 1987 рр. були проведені Всеукраїнські наукові конференції — 1, 2 і 3-ї Сквородинівські читання. Значний внесок у їх утвердження зробили професори літературознавець Олекса Мишанич і філософ Валерія Нічик, брали участь вчені, аспіранти з усієї України. Досвід цих Читань дав підстави відповідальним організаторам конференцій вирішити питання про подальше проведення Всеукраїнських, а згодом і Міжнародних наукових конференцій «Сквородинівські читання» в Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті, доручивши організаційно-адміністративні питання ректорові д. філософ. н., проф. Іванові Стогнію та к. філол. н., доцентіві Миколі Корпанюку. За час 1989—2017 рр. в університеті організовано й проведено IV—XVIII Читання. Значно поживилася науково-дослідна сквородинознавча праця, відколи з 1 січня 2006 р. в університеті організований і діє Центр Сквородинознавства, очолений д. філол. н., професором М. Корпанюком.

Центр започаткував всеуніверситетський творчий конкурс «З іменем Сквороди крокуємо в майбутнє», переможці якого щорічно нагороджуються на урочистостях, приурочених до дня народження Г. Сквороди в номінаціях: наукова розвідка, літературний, музичний твір, образотворчі твори в жанрах портрета, витинанки, гобелена, ляльки, ілюстрацій за сюжетами творів письменника, його життєпису тощо. У конкурсі беруть участь студенти, викладачі, школярі.

Для якіснішої й успішнішої праці Центр з перших кроків своєї діяльності уклав угоди про співпрацю з Переяславським, Сквородо-

динівським, Чорнухинським меморіальними музеями Г. Сковороди, академічними Інститутами літератури ім. Т. Г. Шевченка, філософії ім. Г. Сковороди НАН України, загальноосвітніми школами в Ковраї Золотоніського р-ну Черкаської області, в смт Чорнухах на Полтавщині, Бабаях і Сковородинівці на Харківщині. Практикуємо почергові виїзні секційні засідання учасників Переяславських конференцій у Ковраї, Чорнухах, Сковородинівці. Разом із викладачами-методистами вишів України, вчителями-методистами шкіл, з якими співпрацюємо, в 2012 році видали методичний посібник «Наш першорозум: Вивчення творчості Г. Сковороди в школах, ліцеях, гімназіях, коледжах».

На основі наукових розвідок учасників Переяславських Сковородинівських конференцій, оприлюднення тематичної спадщини наших учених з ХІХ—ХХ ст., з діаспори надруковані збірники: «Сковорода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали» (1992); «Сковорода Григорій: образ мислителя» (1997); «Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність» (2003); «Григорій Сковорода — джерело духовної величі і сучасність» (2007); «Григорій Сковорода — духовний орієнтир для сучасності у 2 кн.» (2007); «Григорій Сковорода — джерело духовної величі та сучасність. Вип. ІІ» (2009); збірники «Переяславські Сковородинівські студії. Вип. 1; вип. 2; вип. 3; вип. 4» (2011, 2013, 2015, 2017).

Для поглибленішого увиразнення особливостей і значення творчого доробку Г. Сковороди з 2013 р. на конференціях аналізується спадщина його попередників, суголосна тематиці письменника-філософа: Станіслава Оріховського (ХVІ ст.), Йосипа Верещинського (ХVІ ст.), Мелетія Смотрицького (ХVІІ ст.).

З метою поширення наукових знань і художніх творів про Г. Сковороду підготовлені до друку, але ще не опубліковані колективна монографія «Вічно сучасний: життя, філософська, педагогічна та літературна творчість Григорія Сковороди», методичний посібник «Поетичний славень Сковороді».

Центр Сковородинознавства Переяслав-Хмельницького державного університету не лишає поза увагою науковий доробок, національно-патріотичні діяння послідовників Григорія Савовича в ХІХ—ХХ сторіччях. Організовані дві Всеукраїнські конференції, присвячені Михайлові Максимовичу в 2004 і 2011 рр., за якими надруковані збірники: «Я син свого народу: наукова спадщина Михайла Максимовича» (2006) і «Геніальний сподвижник козацьких родів Максимовичів і Тимківських» (2011). До 10-ї річниці від дня смерті професора Юрія Бойка-Блохина проведено разом із Міжнародним семінаром «Українсько-німецькі культурні взаємини ХVІІ—ХХІ ст.» наукову конференцію матеріали якої надруковано в «Наукових записках з української історії. Вип. 30» (2012).

Художній рівень прозової спадщини письменника висвітлено в монографії Тетяни Александрович і Миколи Корпанюка «Поетика прози Григорія Сковороди» (2011).

Протистояння сталінському колоніально-репресивному режимові в 1940-х роках висвітлено в книжці «Діти твої, Україно... (спогади молодих оунівців, політичних в'язнів Юрія Гайдука, Олега Івашенка, Євгена Дацюка (2007).

Йдучи до 300-х роковин Григорія Сковороди, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет та університетський навчально-науковий Центр Сковородинознавства розробили програму для подальшої дослідницької, методичної, краєзнавчої праці, щоб вчення, педагогічний спадок, подвижницьке життя Г. Сковороди більше ставали потребою й набутком сучасних українців, міцним базисом їхньої національної самосвідомості й гордості.

*Людмила Леонідівна РІЗНИК,
директор Коврайського навчально-виховного
комплексу «Загальноосвітня школа
I—III ступенів — дошкільний навчальний заклад»
імені Г. С. Сковороди Золотоніської районної ради
Черкаської області*

ШКОЛА ЦІННОСТЕЙ ТА ФІЛОСОФСЬКОГО СПРИЙНЯТТЯ СВІТУ ЯК МОДЕЛЬ ДОСЛІДНО- ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Актуальність дослідження. В умовах глобалізації та процесу формування інформаційного суспільства освіта і виховання набувають статусу базисного елементу суспільства. Відтак освіта і виховання цілком виправдано стають об'єктом дослідницьких зусиль.

Коврайський НВК імені Г. С. Сковороди в 2014 р. отримала статус дослідно-експериментального з проблеми: «Втілення філософсько-педагогічних ідей Г. С. Сковороди в навчально-виховний процес засобами педагогіки практичної дії».

Обрана тема дослідно-експериментальної роботи актуальна саме для Коврайського навчально-виховного комплексу. Адже саме в Ковраї зароджувалися педагогічні ідеї Григорія Сковороди, розвивався його педагогічний талант, формувалися філософські погляди на життя.

Основна ідея. Дослідження полягає у визначенні теоретичних засад світоглядних уявлень видатного філософа й педагога Г. Сковороди, практичному впровадженні філософсько-педагогічної спадщини Г. Сковороди у навчально-виховний процес у Коврайському НВК імені Г. С. Сковороди на засадах педагогіки практичної дії.

Провідна ідея. Дослідження розглядає становлення і розвиток навчально-виховного закладу як школи цінностей, філософського сприйняття світу за умов тісного взаємозв'язку світоглядних ідей Г. Сковороди та інноваційних освітніх технологій.

Об'єктом дослідження є процес створення організаційно-педагогічних умов діяльності сучасного загальноосвітнього закладу.

Предмет дослідження — науково-теоретичні засади та становлення і розвиток інноваційної моделі загальноосвітнього навчального закладу.

Мета дослідження — теоретичне обґрунтування, розроблення та експериментальна перевірка впровадження філософсько-педагогічних ідей Г. Сковороди в навчально-виховний процес, формування стійких морально-духовних засад, створення школи цінностей та філософського сприйняття світу, визначення умов ефективного функ-

ціонування закладу в контексті реформування загальної середньої освіти, оптимізації навчально-виховного середовища.

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що навчально-виховний процес у загальноосвітніх навчальних закладах відбуватиметься більш ефективно, якщо:

- організація навчально-виховного процесу будуватиметься згідно принципу природовідповідності, обґрунтованого Г. Сковородою;

- створене навчально-виховне середовище сприятиме формуванню в учнів філософських поглядів на життя, природу, суспільство, всесвіт, на духовний світ людини, обумовленість природних, соціальних і психічних явищ;

- якщо буде впроваджена педагогіка практичної дії, спрямована на розвиток життєвих компетенцій учня;

- якщо створена модель закладу допоможе учневі зробити правильний життєвий вибір, знайти «споріднену працю».

Смисл і логіка діяльності Коврайського НВК імені Г. С. Сковороди полягає в осягненні одного із найважливіших і найскладніших з усіх мистецтв — мистецтва жити. Прагнемо виконувати соціальне замовлення передусім особистості — навчити бути конкурентоспроможною у суспільстві з ринковою економікою, орієнтуватись у системі найрізноманітніших суперечливих і неоднозначних цінностей, сповідувати справжні людські цінності й чесноти, визначати своє життєве кредо й свій стиль.

Відповідно до мети й завдань експерименту педагогічний колектив розробив модель загальноосвітнього навчального закладу як школи цінностей та філософського сприйняття світу. Розроблена модель визначає сфери діяльності учасників навчально-виховного процесу та засоби досягнення мети: форми освітньої роботи та позакласного виховання. В школі реалізуються проекти та програми, спрямовані на створення творчого освітньо-виховного середовища.

Створення філософсько-розвиваючого освітньо-виховного середовища має важливе значення в реалізації експерименту. Творчого характеру, філософського змісту освітньо-виховному середовищу надає прагнення всіх, хто здійснює такий виховний вплив на учнівську особистість, який сприяє якомога повнішому розкриттю її здібностей, інтересів, нахилів, підвищує рівень духовного і морального становлення, а також спричиняє до самовдосконалення, саморозвитку, самореалізації пізнавальних потреб самої особистості в інтелектуальній, емоційній, вольовій сферах,

Авторські програми занять гуртків та факультативів забезпечують для всіх вікових категорій учнів освітній аспект експерименту. Виховна робота здійснюється відповідно до розроблених програм, планів, заходів та окремих циклів виховних годин: Програма морального виховання для учнів 1—11 класів, Програма духовного розвитку учнів школи, цикл уроків Духовності, цикл бесід «Криниця мудрості», Програма діяльності школи сприяння здоров'ю. У школі

запроваджена музейна педагогіка. Шкільні музеї стали освітньо-виховними центрами, в яких реалізуються освітні програми: в Літературному музеї Г. Сковороди — «Життя і творчість Г. Сковороди» (8—9 кл.), «Філософія Г. Сковороди» (10—11 кл.), «Пізнай себе» (5—8 кл.); в музеї «Пам'ять» — «Уроки Голокосту — уроки толерантності», в «Тарасовій світлиці» — Програма годин національної пам'яті, у етнографічній кімнаті «Світлиця» — уроки народознавства.

Віртуальний музей Г. С. Сковороди — учасник Міжнародного проекту «Музей у просторі». Шкільний літературний музей Г. С. Сковороди — учасник Всеукраїнського проекту «Музей у просторі». Тут розміщено експозиційні матеріали, тематичне відео, мультимедійні презентації, аудіо файли з музичними творами на вірші поета, фотографії заходів і подій музею, висвітлено співпрацю з закладами, які носять ім'я Г. Сковороди та музеями України, актуальні матеріали сквородинської тематики. Віртуальний музей організовує проведення інтернет-конкурсів (зокрема, фотоквести, фотоплнери), до яких долучаються учні шкіл Золотоніського району та палкі шанувальники поета.

Учнівський колектив долучився до Всеукраїнської акції «Сквородинська діброва» і на території Природничо-історичного комплексу закладено живий зелений пам'ятник видатному філософу, педагогу поету — «Сад божественних пісень». Ювілейний зелений рух — творення «живого пам'ятника» Григорію Сковороді. В закладі діють екологічні проекти «Жива вода», «Шкільний дендрарій», «Екологічна стежка», «Музей кімнатних рослин». Практичні навички діти здобувають під час занять в гуртках: «Юні квітникарі», «Охорона рослин», «Дизайн території».

Головні філософсько-педагогічні ідеї Г. Сковороди знайшли своє відображення у розробленій виховній системі, яка базується на його філософсько-педагогічних поглядах. У центрі системи — учень. Виховна система школи наповнилася новим змістом, з'явилися нові традиції, зокрема проведення єдиного уроку «Пізнай себе, свій край» у день народження Г. Сковороди, фестивалю «Delibertate», науково-методичних заходів для педагогічних працівників. Діють учнівські об'єднання: літературна студія, шкільне історичне наукове товариство «Дзвін», Школа лідерів, шкільне відділення МАН.

Результатом роботи над експериментом стала постійно зростаюча професійна творча активність педагогів школи та учнів, ефективність навчально-виховного процесу. Експериментальна діяльність сприяє позитивному іміджу закладу. Створено Центр педагогіки практичної дії як сучасної моделі пропагування науково-педагогічних знань і досвіду. Здійснена у школі апробація системи управлінського проектування та діяльнісний підхід у вихованні засвідчили їх перспективність та педагогічну доцільність, оскільки сприяють забезпеченню життєтворчого розвитку учнів, становленню дитини як творчої і соціально активної, високоморальної особистості; створюють ефективні передумови для становлення компетенцій.

*Олена Петрівна РИБКА,
літературознавець, зберігач фондів ОКЗ «Національний
літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди»*

«ЦИТАТНИК»: ПРОЕКТИ З ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ СПАДЩИНИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Якщо проаналізувати збірки афоризмів Григорія Сковороди, то виявиться, що найчастіше виринає один і той самий набір крилатих висловів (порядку 100 одиниць), який ще в 1962 р. запропонував Валерій Шевчук. І хоч вони розмаїті (тут і філософські узагальнення, і педагогічні поради, і морально-етичні максими), однак арсенал їх для масового читача не збагачується. Власне, для більшості Сковорода так і залишається (в кращому разі) філософом, якого «мир ловив, але не впіймав», для якого запорукою щастя була «споріднена праця», і який закликав цінувати свободу у вірші «De Libertate». Однак такий підхід значно збіднює нас сьогоднішніх, адже не дає можливості акумулювати тієї мудрості, якою щедро ділиться з нами наша історія та культура.

ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди» за останні п'ять років утілив кілька проектів, які базувалися саме на афоризмах Григорія Сковороди.

Упродовж листопада 2015 р. тривав флеш-моб #Skovoroda Forever у соціальних мережах, за правилами якого необхідно було розмістити вислів улюбленого філософа (будь-кого від давнини до сучасності), зробити селфі (або фото), додати до себе на сторінку з хештегом #SkovorodaForever. Завершилась акція 9 листопада покладанням квітів до пам'ятника Сковороді в Харкові.

Цією акцією музейники хотіли показати, що філософія — ось вона, поряд. Із нею можна починати робочий день, мудрі слова нас наснажують і дають відповіді на запитання. До акції приєдналися не тільки харків'яни. Це закон соціальних мереж — вислови поширювалися вірусно, тож долучилися користувачі й зі Сходу, й Заходу України. У 2016 р. на сторінках музею в соціальних мережах було розпочато проект «Цитатник». Для того, щоб зацікавити читачів і залучити нову аудиторію, було обрано хронологічний добір цитат із листів Григорія Сковороди до Михайла Ковалинського. Обираючи цитати, наукові співробітники спиралася на видання «Листи до Михайла Ковалинського» (Харків, «Майдан», 2012). Фоном для цитат було обрано картину «Г. С. Сковорода» Олега Лазаренка. Оскільки проект може бути циклічно повторюваним, було вирішено щороку змінювати фонове зображення, причому для цього відбирати художні роботи, наявні у музейній експозиції. Додаючи й перетасо-

вуючи цитати Григорія Сковороди, вміщуючи їх на художнє тло, музей має на меті:

- підвищити естетичну культуру подання матеріалу;
- збільшити арсенал афоризмів, які поширюються в мережі інтернет;
- збільшити аудиторію сторінок музею в соціальних мережах і підвищити відвідуваність сайту.

В процесі розробки нових програм, які би актуалізували афоризми українського філософа, було вирішено задіяти майстер-клас із козацького скоропису (а саме його використовував Григорій Сковорода) від Олексія Чекаля, каліграфа, дизайнера, арт-директора студії графічного дизайну PanicDesign, мистецтвознавця, викладача школи каліграфії (Харків) www.panic.com.ua.

Аналіз каліграфічної спадщини Сковороди на роздоріжжі між європейським та слов'янським скорописом XVIII ст. призвів до цікавого проекту, що здобув своє втілення у грудні 2016 — травні 2017 рр. Олексій Чекаль розробив проект створення шрифту «Сковорода» на основі почерку великого українського філософа Григорія Сковороди, який передбачає: палеографічне вивчення рукописів Г. Сковороди та барочного українського письма; малювання букв на основі рукописів; створення шрифту в різних накресленнях. Кожна літера має безліч варіантів, щоб створити відчуття живого каліграфічного шрифту. Лігатури і розчерки теж входять до комплекту шрифтового сімейства.

Для музею Сковороди Олексій Чекаль створив серію (20 прим.) плакатів під спільною назвою «Духовна зброя Сковороди». У листі до Михайла Ковалинського від 18 липня 1763 р. Григорій Сковорода зазначає: «О, якби був у мене духовний меч! Я б знищив у тобі скупість, убив би розкіш і дух нетверезості, вразив би честолюбство, розтрощив би марнолюбство, вигнав би геть страх перед смертю та бідністю. О, найсвятіша тверезосте! О, добра бідносте! О, спокою душі! Як мало людей знає вас!». А згодом (вересень—жовтень 1763 р.) пише: «Духовна зброя сильніша за тілесну». Афоризми в каліграфічному виконанні з вигадливим дизайном, що поєднує елементи шрифтів стародруків, які зберігаються в колекції музею та Києво-Могилянській академії, а також графічні елементи з емблематичних збірок, які міг тримати в руках Григорій Сковорода, стають супроводом до інтелектуальної бесіди, вихідним пунктом для вдумливого читання.

Як показує практика Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди, сквородинські афоризми надаються до трансформацій та інтерпретацій, надають імпульси для творчого осмислення та можливості для морально-етичного зростання. Проекти, пов'язані з афоризмами українського філософа, дозволяють залучити нові аудиторії, глибше й ефективніше співпрацювати з цільовою аудиторією музею, орієнтуватися на різні вікові групи, і, безперечно, сприяють популяризації духовної спадщини Григорія Сковороди.

*Іван Якович ГРИШИН,
кандидат технічних наук,
професор Харківського національного
технічного університету сільського господарства
імені Петра Василенка*

ВЕЛИКИЙ ПРОЕКТ «ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА — 300» В АСПЕКТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Доповідь присвячено вирішенню проблематики «зшиву» української нації в аспекті підйому патріотизму сучасної української молоді, розбудови єдиного наукового простору на теренах використання одного і того ж ресурсу, а саме: живої матерії, її збереження для свого народу і людства взагалі, використанням сучасних технологій в організації інноваційного менеджменту (наприклад, введення в економічні процеси науково-технологічних парків, технополісів тощо), з залученням практичної філософії, напрацювання людства у сфері сталого розвитку, переходу теорії ноосфери до теорії ноосенсоросфери. Пошук модальностей, а за ними й можливостей створення умов для позитивних синергетичних процесів.

Одним із головних надбань та завдань ВП «Г. С. — 300» став пошук шляхів — небезуспішного виведення ідей Сковороди у лоно практичної філософії інноваційного менеджменту у досягненні цілей сталого розвитку. Це стало можливим завдяки введенню комплексу взаємопов'язаних елементів нового гатунку понятійного апарату: ноосенсорного підходу; нового бачення моделі триєдності світів Сковороди; оптимального з погляду якості життя селян не зайнятих безпосередньо в аграрній сфері; орієнтацію на духовно-техноаграрний поліс моделі бізнес-інноваційної структури розвитку регіонів України; модернізації системи освіти з акцентом на виховній її складовій; уміння дослідників своєчасно використовувати появу категорії «модальності» і слідом за нею нових «можливостей» та ще багато чого, що буде відкриватись у подальших дослідженнях стосовно покращення життя українців тощо.

Розглянемо роботу фахівців Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (ХНТУСГ), інших університетів Слобідщини й Полтавщини та України в цілому за програмами ООН у досягненні цілей сталого розвитку з використанням ідей Сковороди.

Використання ідей Сковороди в діяльності ХНТУСГ пов'язано з тим, що у зв'язку з викликами, що проявились у ХХ і на початку

XXI ст., виникла потреба повнішого залучення його ідей до практики, оскільки його бачення світу органічно вписується в основи концепції сталого розвитку суспільства, модель якого обговорювалась на конференціях ООН «РІО-92», Нью-Йорк-2000, Йоганнесбург-2002, «РІО+20», та інших форумах.

За ініціатииви фахівців перш за все Харкова, у 2002 р. на конференції у Сумах було започатковано проект «Григорій Сковорода — 300», розрахований на тривалу перспективу. Виконання окремих проектів як складових зазначеного мегапроекту подається нижче:

1. Випуск уперше в Україні навчального посібника за грифом Міністерства освіти і науки України «ІННОВАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА ПРИКЛАДІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ» (Харків, 2005, 546 с.), який поєднує в єдиний органічний синергетичний комплекс ідеї інноваційної діяльності й сталого розвитку з ідеями Сковороди в ув'язці з процесами діяльності ООН у планетарних і всесвітніх (загально визнано: Сковорода — людина Всесвіту) масштабах. Колектив авторів: Гришин І. Я. та інші за редакцією акад. Мазоренка Д. І. та проф. Бурової О. К., зав. кафедрою ЮНЕСКО.

2. У період 2005—2006 рр. виконано науково-дослідну роботу «Формування методичної основи та складання технологічних кейсів у галузі рослинництва, тваринництва та механізації сільськогосподарського виробництва», за договором з Мінагрополітики. У результаті: розроблено інструментарій у вигляді методики написання (складання) технологічного кейсу та організації навчання слухачів; складено «Каталог-хрестоматія» прогресивних технологій, с. 94 та 6-ть технологічних кейсів.

3. У період 2007—2008 рр. виконано науково-дослідну роботу «Розробка наукових засад сталого розвитку сільських територій як важливої передумови ефективного функціонування вітчизняного аграрного сектору» за договором з Мінагрополітики. У результаті: розроблено проект Закону України «Про сталий сільський розвиток в Україні», який передано замовнику.

4. У Харкові проведено науково-практичну конференцію на тему «Г. С. Сковорода та проблеми формування особистості» в межах проекту «Григорій Сковорода — 300» (18—19 жовтня 2007 р.).

5. У Харкові проведено міжнародну науково-практичну конференцію на тему «Сталий розвиток у контексті проблем формування особистості та ідей Г. С. Сковороди» в межах проекту «Григорій Сковорода — 300» (16—17 жовтня 2008 р.).

6. ХНТУСГ 02.07.2009 р. організував провів «круглий стіл» у Києві разом з редакцією газети «Урядовий кур'єр», Інститутом філософії НАН України ім. Г. С. Сковороди, Інститутом літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка, Держкомтелерадіо України, Харківським національним університетом ім. В. Каразіна, Харківським національним педагогічним університетом ім. Г. С. Сковороди, Українським

фондом культури. На цьому заході обговорили проблеми органічного поєднання морального вчення великого українського філософа з концепцією сталого розвитку суспільства за проектом «Григорій Сковорода — 300». Керівником проекту обрано академіка, поета, Героя України Бориса Ілліча Олійника.

7. Після проведення семінару в Українському Фонді культури в 2010 р. та ювілейної конференції Г. С. Сковороди в Києві у 2012 р., а також контактів з Апаратом Президента та Кабінетом Міністрів України, керівництвом названих областей, встановлено, що звернення до Президента України було передчасним, недостатньо підготовлено. З напрямків досліджень, які склалися станом на 2016 р. найбільш життєздатним є той напрямок у роботі за проектом «Григорій Сковорода — 300», який пов'язаний зі збереженням живої матерії в планетарному контексті. І саме для цього потрібна потужна просвітницька робота, яка вимагає копіткої підготовчої роботи.

8. У 2012 р. група фахівців ХНТУСГ (професори: Гришин І. Я., Мазоренко Д. І., Тіщенко Л. М., Заветний С. О.) виконала дослідження з визначення термінології системи інноваційного сталого розвитку регіонів України. Видано словник «Термінологія системи сталого розвитку регіонів України» (Харків, 2012, 113 с.).

9. У 2012 р. за авторством відомого українського письменника й журналіста Володимира Стадниченка за участю соратників Сковородинського руху видано унікальну книжку «Садівник щастя. Сковорода як дзеркало України» (Київ, 2012, 492 с.). У ній біля 20 % від загального обсягу книжки присвячено ВП «Г. С. — 300», історійного розвитку.

10. З 2014 р. об'єктом особливої уваги став районний центр Валки. Рішенням міської ради нового скликання у Валках проспект Леніна перейменовано на проспект Григорія Сковороди. Це той самий проспект, на місці якого височіла з XVIII ст. Рогозянська церква. Вона була найяскравішою будівлею міста. У народі її ще називали «рясною», бо вона мала чотири куполи, а поряд ще стояла дзвіниця з п'ятим куполом. З приводу її відбудови, відбулася зустріч з Владикою Митрофаном групи фахівців на чолі з проф. І. Гришиним. Зустріч показала повну підтримку відродження (будівництва) зазначеної церкви, в якій свого часу під вінцем стояв наш славетний мислитель.

Де які проекти, які планується реалізовувати за допомогою інструментарію практичної філософії та стартапів:(розроблено в 2013—2014 рр.):

— формування в сучасній Україні високо креативного середнього класу (монопроекти: «бізнес-інноваційні структури, продукцією яких є малі інноваційні підприємства» та ін.);

— опрацювання можливості використання космічного середовища для вирішення земних проблем агропромислового комплексу зі збереження живої матерії, використання енергії Сонця, для цього (необхідні монопроекти: «теорія і практика використання ідей

С. Подолинського і М. Руденка», «Українська комета (комета Кліма Чурюмова та Світлани Герасименко, 1969 р.) в контексті використання її в розвитку сільського господарства»);

— розробка системи внутрішньоукраїнських та міжнародних громад-символів («видатні особистості», «важливі події», «неординарні об'єкти»);

— розробка матриць понятійного апарату в контексті планетарної і всесвітньої місії України за проектами ООН (монопроекти: «збереження чорноземів», «розвиток тваринництва», «нарощування обсягів виробництва» ...);

— розробка ідеї зі створення мережі музеїв «вищий навчальний заклад та загально-освітня школа» в межах програм розвитку «земляцького» руху в ХНТУСГ (монопроекти: «музей земляцтв при ВНЗ», «практика формування земляцтв», «освітні програми» ...);

— розробка проекту Всеукраїнських розсадників саджанців енергомістких рослин (дерев та ін.) і довголітніх дерев для ювілейних гаїв в Україні і його реалізація (монопроекти: «енергомістка біомаса», «саджанці для ювілейних гаїв» ...);

— розробка теорії й практики використання цінностей «щастя» в межах планетарної і всесвітньої місії України (монопроекти: «поняття «щастя» в Західній цивілізації», поняття «щастя» в Східній цивілізації», «зміст «щастя» в Україні»);

— проведення аналізу і здійснення конкретних дій з метою співпраці в межах ЄС Програми «HORIZON-2020» та інших міжнародних джерел (монопроекти: «програма «HORIZON-2020», «програма Відродження» ...);

— розробка проектів Законів України з усього комплексу вищезазначених напрямків (монопроекти: «збереження чорноземів», «створення Слобожанського духовно-технологічного краю» ...);

— створення Харківсько-Луганського навчально-дослідницького центру з розробки й реалізації проекту «Планетарна і Всесвітня місія України в досягненні сталого розвитку в АПК Донбасу» (монопроекти: розробляються за окремою сквородинською програмою ...);

— запропоновано і опрацьовується ідея створення двох туристичних центрів: на базі Національного літературного меморіального музею Г. С. Сковороди в селі Сковородинівка в Золочівському районі Харківської області та семи її районів; а також Центрально-європейського Сковородинівського Центру на базі Угорщини, Словаччини, Австрії, Польщі, або на базі тільки Вишеградської четвірки (V4) з офісом в Україні;

— опрацювати можливості щодо проведення чергового Всесвітнього Форуму зі сталого розвитку в 2022 р. у м. Києві на честь ювілею Григорія Сковороди (контрольний термін стану подій — 2020 р. ...);

— розробити програму з ліквідації в Україні практики спалення соломи з сільськогосподарських угідь тощо (збереження живої матерії є основною планетарною метою сталого розвитку).

З 2013 р. в ХНТУСГ проводяться заняття з магістрами за короткотерміновим експериментальним курсом «Практична філософія інноваційного менеджменту сталого розвитку». Структура курсу. Розділи:

Р-1. Елементи інноваційного менеджменту сталого розвитку.

Р-2. ООН-2015. Результати роботи Генеральної Асамблеї.

Р-3. Теорія практичної філософії в контексті інноваційного менеджменту сталого розвитку. Вітчизняний та закордонний досвід.

Р-4. Проекти, які орієнтовані на сталий розвиток.

Для підвищення ефективності навчання у ХНТУСГ на кафедрі ЮНЕСКО організовано експериментальну Школу практичної філософії. Її особливістю є пошук фактів, які стають об'єктами й предметами роздумів з метою вияву модальностей у вигляді успішних інструментаріїв розвитку протопроєктів. Об'єктами уваги Школи практичної філософії є діяльність земляцтв студентів, як інструментарію проникнення прогресивних ідей у глибину територіальних спільнот; духовно-технологічна кейс-методологія; технології досягнення цілей сталого розвитку в контексті програми ООН до 2030 р.

БУДДА, КОНФУЦІЙ, СОКРАТ, СКОВОРОДА — ВЧИТЕЛІ ЛЮДСТВА

Системна оцінка спадщини Г. С. Сковороди, аналіз його поглядів, основних настанов у контексті світової філософської думки зроблені ще в ХІХ ст. Згідно з цією класифікацією, система філософських поглядів Г. С. Сковороди належить до тієї ж категорії, до якої належав Сократ (469—399 рр. до н. е.) категорії звичаєвих етиків.

Етика та соціальна етика — не що інше, як правила та норми співжиття суспільства, його мораль. Добро і зло, справедливість, смисл життя людини, добровільні обов'язки, а також категорії совісті, дружби — основна проблематика етики.

І сучасники Григорія Сковороди, і його біографи були вражені абсолютною тотожністю земного життя філософа з його філософськими поглядами. Саме ці моменти відзначали Дмитро Багалій, Володимир Ерн, Олександр Єфименко, Павло Житецький, Федір Зеленогорський, Амфіан Лебедев, Олексій Лосев, Микола Петров, Софія Русова, Андрій Товкачевський, Микола Сумцов, Дмитро Чижевський, Вілен Горський.

Це свідчить не про запозичення Сковородою того чи іншого філософського напрямку, а про його розуміння (можливо, на інтуїтивному рівні) об'єктивного світоглядного процесу. «Авторське право» на деякі філософські істини не належить комусь одному, як невідомо, хто саме першим навчився випікати хліб, приручив домашніх тварин чи винайшов колесо. Всі суспільні науки, філософія і етика починалися зі спроб людей взаємодіяти, домовитися між собою: «не вбивати собі подібних», «шанувати батьків», «допомагати слабким».

Поєднання принципів етики в теорії з прагненням мандрівного філософа жити «по совісті» навіть тоді, коли це завдає серйозних життєвих та кар'єрних незручностей — історія знає дуже небагато прикладів такої єдності ідеалів та життєвих учинків: хіба що життя Сократа, який, як відомо, прийняв смерть, хоч мав чимало можливостей компромісу: сплатити штраф, залишити Афіни, чи хоча б вибачитися й визнати власну неправоту. Учні Сократа вважали його «ідеальним втіленням людської сутності».

Вражає, що всі філософи: починаючи від основоположника даосизму Лао-цзи, Конфуція, Сократа, Аристотеля, навіть Ісуса Христа й закінчуючи французькими просвітителами, Руссо та Сковородою — мають чимало схожих рис не тільки в характерах, а й у життєвих біографіях, власне хронологія життя пишеться в залежності від

характеру. Так от, практично всі згадані й не згадані мислителі — люди з досить твердим характером — не потрапити під магію «загальноприйнятної думки» може тільки такий чоловік. (На жаль, жіночих імен серед тих філософів того часу майже немає, адже у всі часи не просто було філософствувати біля дитини, яка плаче, а в ті — особливо.)

Спільною рисою для багатьох мислителів від Конфуція до Сквороди є звичка подорожувати, бажання побачити нові землі, поспілкуватися з новими людьми. Як і личить людям, що розуміють сенс речей, усі вони не надто дбали про земне багатство, зате збирали навколо себе учнів, проводили час у дискусіях та роздумах. Такі гуртки любителів словесних змагань почали називати філософськими школами. («Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни. Разговор дружеский о душевном мире»).

Ще однією спільною рисою ранніх філософських шкіл є форма викладу поглядів через діалоги, притчі. Це найпростіший спосіб передати не тільки свою думку, а й пояснити її, одночасно знявши можливі заперечення.

Не менш показовими є також відмінності в поглядах стародавніх мислителів, що розмірковували про напрямки «пізнання» та перетворення людини в ідеальну. Зокрема, Лао-Цзи, Будда (він же Сіддгарта Гаутама, Будда Шакьямуні) та Сократ вважали, що основні зусилля людина має спрямовувати на себе, вдосконалення власних бажань. Тобто, відомий кожному з нас принцип «Почни з себе». Цей постулат є типовим у буддизмі та даосизмі, світоглядах, що «замінили» релігію.

Окремі дослідники висловлювали навіть версію про те, що Скворода міг ознайомитися з поглядами та життєвими настановами Конфуція, оскільки в 1758—1759 рр. у Переяславі, очевидно, спілкувався з Гервасієм Линцевським, який до того понад десятиліття прожив у Китаї, очолюючи дипломатичну місію. Не виключно, що такі розмови велись. І цього досить для загального уявлення про предмет, але навряд чи досить для того, щоб перейняти основні постулати даосизму. Тим більше, що з Конфуцієм у Сквороди більше принципів розбіжностей, ніж спільностей. Власне, об'єднує їх тільки одне: намагання виховати «ідеальну» людину.

Конфуцій розвинув і систематизував погляди своїх попередників і спробував дати план побудови ідеального суспільства. Майже протягом усього свого життя працював високооплачуваним чиновником при регіональних жовновладцях, за нинішньою термінологією: кризовим топ-менеджером.

У відповідності до уявлень Кун-цзи, суспільство нагадує піраміду, на вершці якої — правитель, а інші члени громади мають покорятися волі зверхника. Віддавши належне звичаєвій, природній етиці, Конфуцій сформулював п'ять основних принципів ідеальної людини. У шкалі його цінностей на першому місці має бути — *жень* —

милосердя, любов до людей, гуманізм. Саме такі якості людина, в тому числі правитель, мали виховувати в собі й послуговуватися в щоденному житті.

При подібності певних принципів у Сковороди та Конфуція, значно важливішою є різниця в їх реалізації. Український філософ вважає, що суспільство слід будувати, починаючи з себе (пізнай себе), а мета Конфуція — комунікація між членами суспільства.

Професійний управлінець, менеджер Конфуцій бачив суспільство і державу схожими на піраміду з широкою основою (народом) і високим шпилем — правителем, який і повинен володіти вищенаведеними позитивними якостями. В розумінні Григорія Савовича ідеалом суспільства мав би бути вулик, у якому кожна бджола має свої певні обов'язки, тобто свій шлях чи, більш звично, «дзен».

Теоретично, можна допустити, з принципами буддизму Сковорода міг ознайомитися в 1742—1743 рр. у Петербурзі. Цариця Єлизавета Петрівна у 1742 р. оголосила буддизм однією з офіційних релігій свого царства, дозволивши ламам вільно його проповідувати.

Шлях людини, згідно з буддистським світобаченням, — це вісім сходинок, кожна з яких передбачає необхідні зусилля людини, завдяки яким вона може досягти мети.

Аналогічно шлях до щастя Сковорода бачив у моральному самовдосконаленні людини через «споріднену працю», через пізнання самого себе: *«Пізнавати себе, а коли людина пізнає себе, то вона й пізнає істину премудрості, пізнає Бога ... Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю».*

Віра Никифорівна МЕЛЬНИК,

*кінодраматург,
член Національної спілки
кінематографістів України*

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА В ЛЕГЕНДАХ

Вступ

Вже 295 років мандрує світом Григорій Савович Сковорода — перший український філософ, поет, байкар, перекладач, музикант, композитор, співак, Великий Учитель людей. Про нього написано більше 5000 книг та наукових публікацій, ще більше існує легенд, які передаються з вуст в уста й записані в письмових творах, проте ніхто не може сказати: «Я знаю Сковороду». Він залишається невпійманим, але ловить нас, бо інтерес до його життя й творчості постійно зростає. Серед дослідників життя й творчості Григорія Сковороди існує багато суперечностей в оцінці його творчої спадщини. І сьогодні не вщухає полеміка, до якої філософської системи належить вчення Мислителя та який талант переважає в нього більше: філософа чи письменника, музиканта чи співака, богослова чи єретика, «апологета розуму» чи містика, педагога чи проповідника? Точаться постійні суперечки відносно джерел і національно-культурних ознак філософського вчення Любомудра. Доволі поширені й упередження проти людської вдачі та способу життя «дивакуватого філософа». Проте ніхто не заперечує, що Сковорода -енциклопедично освічена людина й, за висловом Дмитра Чижевського, є «найцікавішою статтю історії Українського Духу».

Відданий сковородинець, науковець Дмитро Дудко писав: «Треба самокритично визнати, що Григорія Сковороду, живу, мудру, веселу людину, добре таки «законсервували» вчені, ускладнивши його й без того непросту мову, його алегоричне упакування навколишнього світу. Треба звільнити Сковороду від зайвої академічності, штучної незрозумілості, зробити так, щоб він жив не лише в наукових бібліотеках та оживав на філософських читаннях, а, як і у свій час заходив до кожної хати з мудрим словом, порадою, настановою. Згадаймо: китайський вчений і мудрець Конфуцій жив понад 2,5 тисячі літ тому, а й сьогодні він залишається другом і порадником кожного китайця. Як і мудрець Конфуцій, Сковорода, без перебільшення наш сучасник, наш співрозмовник на кожен день...» (В. Стадниченко. «Іду за Сковородою» ст. 163).

Після смерті Григорій Сковорода почав нове життя у спогадах сучасників, які записали Михайло Ковалинський, Густав Гесс-де-Кальве, Іван Вернет, Федір Луб'яновський. У переказах Сковорода постає життєлюбною, величною, яскравою й самобутньою людиною, яка вміла заглядати в душу кожного.

Огляд відомих легенд про Григорія Сковороду

Народні легенди зібрав і вперше видав у 1834 письменник Ізмаїл Срезневський («Уривки з записок про старця Григорія Сковороду»), а в 1836 опублікував свою повість «Майоре! Майоре!», в якій ідеться про наміри Григорія Сковороди одружитися. Варто згадати й неоціненну працю Дмитра Багалія «Український мандрований філософ Григорій Сковорода» (1926), у якій він показав унікальність філософії та постаті Сковороди в житті та легендах. До 250-річчя від народження Г. С. Сковороди вийшла збірка легенд «Вшануємо славетних» (1972), а в 1976 побачила світ книжка О. Мишанича «Григорій Сковорода і усна народна творчість». Поповнив своїми науковими дослідженнями легенди про Сковороду й зберігач фондів музею в Сковородинівці Дмитро Дудко. Він досліджував історію особистого життя Сковороди, пов'язану з його одруженням та народженням сина Григорія «Нащадки Григорія Сковороди». В 1987 в журналі «Вітчизна» надруковано його працю «У народних переказах», а в 2007 співробітники літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди видали книжку «Григорій Сковорода в спогадах сучасників і народних легендах».

Усі народні легенди про Григорія Савовича Сковороду можна поділити на: біографічні, що стосуються його земного життя, та містичні, в яких Мислитель наділений «надлюдськими» властивостями і вміннями.

Почнемо огляд з біографічних легенд, які супроводжують Григорія Сковороду з самого дитинства. Саме прізвище «Сковорода» філософ Микола Шудря вважає помилкою писаря й доводить, що справжнє прізвище *Сковорода* — *той, що швидко ходить, переміщається в просторі*. Крім того, доведено документально, що Сковорода був не «з бідного козацького роду». Мати Григорія Сковороди Пелагея походить із заможної полковничої родини кримських татар Шан-Гіреїв, які під час війни Кримського ханства з турками змушені були прийняти християнство і поселитися на Запорозькій Січі. Її родич Гнат Полтавцев служив у Петербурзі при царському дворі камерфур'єром, а рідний брат був отаманом у Чорнухах (В. Стадниченко, М. Шудря. Наш перворозум Григорій Сковорода на портреті і в житті. — К., 2004). Батько — Сава Сковорода походив з козацького роду, за легендами, з козаків-характерників.

Малий Гриць усюди виглядає «диваком», що відрізняється від усіх дітей. Завжди усамітнений, задумливий, годинами спостерігає Сонце, Воду, Дерева, Вітер. У Сковороди змалку проявився талант до музики й співу, ходив до церкви й співав на клиросі. Добре вчився, знав напам'ять псалми, дивував учителів своїми знаннями, казав: «дух підказує». А до селянської роботи не мав хисту. Підтвердженням є легенда про вівцю, яку він загубив, бо читав книжку і не помітив куди та поділася. Батько покарав його і Гриць пішов з дому,

кілька місяців пас вівці в сусідньому селі, заробив грошей і поїхав до Києва вчитися. Проте є й інші версії вступу Григорія до Могилянки.

Про навчання в академії з легенд відомо, що Сковорода був одним з кращих студентів, сам заробляв собі на хліб, як музикант і співак, але не мав нахилу й бажання до духовного звання. Відома легенда Гесс-де-Кальве, коли Григорій, на пропозицію київського архієрея висвятити його в священники, вдався до хитрощів і, як талановитий актор, прикинувся «дурником», змінив голос, почав заїкатися. Кілька разів він відмовлявся поповнити число «стовпів» церкви.

Існує кілька легенд про перебування Григорія-хориста в Санкт-Петербурзі та його взаємини з царицею Єлизаветою, яка була в нього закохана. Варто зазначити, що в спогадах сучасників, Григорій Савович, обравши собі шлях вільного мандрівного філософа, уникав товариства жінок, «бо боявся повісити пута на ноги». Винятком стала Олена Ковбаса, героїня повісті І. Срезневського «Майоре! Майоре!» та сенсаційного дослідження Дмитра Дудка «Нащадки Сковороди».

Не менш несподіваною сенсацією стала книжка Володимира Єшкілева «Усі кути трикутника» (К., 2012) про європейські подорожі Григорія Сковороди. Саме тоді він знайомиться з європейськими містиками, нібито вступає до масонської ложі й набуває «таємних» знань. Книжка викликала різні міркування, багато критики, але як легенда, на мій погляд, має право на існування.

В легендах Сковорода допомагає добрим і бідним людям, а вельмож, панів та злих людей завжди уникає. Григорій Данилевський у своїх спогадах розповідає про знайомство Сковороди з харківським-губернатором Євдокимом Шербиніним, який побачив Сковороду й послав до нього свого підлеглого. «Скажіть йому, що ми не знайомі»,- відповів Сковорода і тільки, коли той сам підійшов, став з ним розмовляти. Багато існує легенд у різних варіантах про те, як Катерина II запрошувала Сковороду до Петербургу, але він нечемно відповів: «Мені сопілка та вівця дорожчі царського вінця». Цими словами він «віддячив» цариці за її нелюбов до України та закріпачення населення. Мислитель виглядає в легендах вільним від усіх принад світського життя: багатства, розкоші, кар'єри, влади над людьми. Він обрав собі спосіб чесного життя по совісті, який давав можливість «не жити краще», а «бути краще».

На мій погляд, найцікавіші легенди, пов'язані з містикою Сковороди. Найголовніша з них полягає в тому, що батько Любомудра, Сава Сковорода походив з шляхетного козацького роду «Лицарів Духу», козаків-характерників, які володіли втаємниченими Ведичними дохристиянськими знаннями. Вони мали здібності віщування, прозирали майбутнє, «бачили» події, що відбувалися за сотні кілометрів, ходили по воді, ставали невидимими, з'являлися у кількох місцях водночас, виходили сухими з води, замовляли кров, зцілювали людей, знали мову тварин, спілкувалися з силами Природи. Всі властивості козаків-характерників має в народних легендах і Ско-

ворода. Наприклад, він пересувається тільки пішки, але випереджає тих, які їдуть кіньми. Він не мокне під дощем, виходить сухим із води. Пригадаймо, відому легенду, коли поміщик Тев'яшов їхав з Воронежа, зустрів Сковороду й запропонував сісти до нього в карету, але той відмовився. Почалася сильна злива. Тев'яшов проїхав кілька верст і побачив Сковороду, який його випередив і був зовсім сухий. Як тут не згадати вміння козаків-характерників зникати (дематірізуватися) і з'являтися несподівано зовсім в іншому місці (телепортація)!

Талант віщування Любомудра висвітлюють відомі легенди про передбачення ним пошесті чуми в Києві та передчуття часу своєї смерті. Не минули легенди й здатність Сковороди на відстані гасити пожежу, допомагати людям, які потрапили в біду, зіцлювати від хвороб.

Його шанували й завжди чекали в кожній оселі. Відома легенда про жінку-віщунку, яка після смерті Сковороди сказала невістці Андрія Ковалівського, що в її садибі знаходиться «скарб». Він справді був скарбом для свого народу. І. Срезневський писав: «Пошана до Сковороди досягла того рівня, що вважали за особливе благословення Боже томудому, в якому оселився він хоч на декілька днів». А видатний історик Микола Костомаров згадував, що в ХІХ столітті в багатьох українських хатах на покуті поруч з іконами стояли копії портретів Сковороди.

Власні роздуми про легенди та вчення Сковороди

Працюючи над сценарієм художнього фільму «Легенда про Григорія Сковороду», мені довелося вивчати не тільки твори Григорія Сковороди та праці про нього, а й твори інших філософів-містиків. Процес пізнання людиною навколишнього світу в кожному столітті, в кожній епосі має свої особливості. Досягнення науки перевертають наші уявлення про містику й легенди. Те, що 200 років вважалося містикою, сьогодні виявилось реальністю і ні в кого не викликає подиву. Так, у ХХ столітті Володимир Вернадський, відкрив тонкий «невидимий світ» — ноосферу. Тонкі світи люди сприймаються інтуїтивно, шостим почуттям. Хіба не про ці невидимі світи писав Сковорода?! А чого варта «Жива етика» Олени Реріх і «Таємна доктрина» Олени Блаватської! Обидві праці досліджують взаємозв'язок Людини, Землі й Всесвіту, які мають єдину енергетичну структуру. В ланцюгу енергетичних обмінів Космосу, планети й Людини визначну роль відводиться Серцю, а точніше енергетичним центрам Серця, які відіграють роль трансформатора, що «вирівнює» високу напругу космічної енергії. Як тут не згадати філософію серця Сковороди!

Наукові відкриття про квантову фізику й торсійні поля, енергію думки — яскраве підтвердження вчення Сковороди про «три світи» і «дві натури»: «Все, що здійснюється у Всесвіті — макрокосмі знаходить своє звершення в людині — мікркосмі». Рівень духовного роз-

витку людини має відповідати рівню космічної енергії. Якщо люди живуть переважно матеріальними цінностями, вони втрачають зв'язок з Природою та чистою космічною енергією Світла. Низький рівень духовності спричиняє соціальні проблеми, тілесні недуги, різні природні катаклізми, навіть загибель цивілізацій. Для того, щоб підняти рівень духовності людей на Землю приходять Учителі, які несуть Знання, вчать як через самовдосконалення перейти на новий рівень свідомості. До таких учителів належать Христос, Будда, Конфуцій, Піфагор. На мій погляд, Григорій Сковорода є нашим українським посланцем небес. Пригадаймо, легенду Сковороди про діву Божу Астраю, яка в пошуках Істини поселилася в Україні берегла її духовний простір. Можливо, наші духовні подвижники Григорій Сковорода, Тарас Шевченко й сьогодні збагачують духовний космос України? Адже й сьогодні народжуються легенди, що Сковорода живе в реальному й паралельному світах. Так, Володимир Стадниченко у своїй книжці «Іду за Сковородою» описав спогади Михайла Сікорського «Зустрічі у сні та наяву» про його спілкування з Мислителем. Співробітники музею в Сковородинівці розповідають, що в кімнаті, де помер Сковорода, в час смерті запалюється світло. Як тут не згадати слова Геракліта: «Людина в смертельну ніч запалює світло сама собі».

Висновок

Хто ж є істинний Сковорода? Сам Сковорода вважав себе «пришельцем на Землі», громадянином світу. А ще писав про себе: «один — земний, тлінний, а другий — духовний, вічний». Оцей другий, дух якого прозирає крізь тлінну матерію, єднає Небо й Землю, і є істинний Сковорода. Земний, історичний Сковорода жив у XVIII столітті, а Дух його, Божественна свідомість, якої він досяг через Самовдосконалення, буде жити вічно. Михайло Ковалинський згадає розповідь Вчителя про те, як він у 48 років пережив Пробудження «сам у собі народився новою людиною» («Життя Григорія Сковороди», 1794). Пізнавши Істину, Сковорода створив на основі всіх філософських систем і релігій універсальну морально-духовну Програму упорядкування світу, очистив «прабатьківський корінь» усіх філософських систем і релігій, які в різні періоди історії «замулювались» неправдивими текстами, релігійними забобонами й приховували справжні Знання від людей. Тому його постійно переслідувала церква. Він став громадянином світу, де його скрізь вважають своїм. Недаремно, в багатьох країнах засновано Товариства «Сковороди», а відомий бразильський письменник-містик Пауло Коельо, відвідавши в 2006 році Україну, сказав: «Я приїхав вклонитися землі, яка народила філософа XXI століття Григорія Сковороду».

Коли вчення Конфуція через 300 років після його смерті стало ідеологією Китаю, то є ймовірність, що через 300 років від народження Григорія Сковороди його вчення почне ставати ідеологією України й приведе нас до щасливого життя.

*Людмила Йосипівна РІНГІС,
журналіст,
керівник клубу «Дорогами до прекрасного»
Національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА В КАМЕНІ Й БРОНЗІ

Увічнення українського просвітителя й поета засобами скульптури

З прадавен існує традиція вшановувати пам'ять про видатних особистостей створенням скульптурних портретів і пам'ятників. Встановлення пам'ятників конкретним постатям історії та культури — це визначення символів національної та політичної ідентичності країни. Пам'ятники передають дихання епохи і віддзеркалюють суспільство, яким створені.

Побачити на власні очі пам'ятники, встановлені мандрівному народному філософу, найперше в Україні — такий задум виник ще в 2003 р., коли ми, клуб викладачів Київського національного економічного університету «Дорогами до прекрасного» спільно зі студентським клубом «Скіфи», запланували побувати в місцях, які сходить Григорій Сковорода. Одразу ж виникли запитання: яка загальна кількість пам'ятників українському мислителю? Коли й де саме встановлені пам'ятники? А ще було цікаво дізнатися, хто їхні автори, і хто той митець, який перший створив скульптурний портрет Григорія Савовича.

Цикл подорожей під девізом «Шляхами Сковороди» передбачав насамперед відвідини музеїв, створених на його честь. Побувавши у Кавраї, Чорнухах, Лохвиці, Переяславі-Хмельницькому, Сковородинівці, ми зібрали свою колекцію зображень пам'ятників українському просвітителю й поету.

А, опрацювавши доступні джерела інформації, впевнилися, що пам'ятників не так уже й багато. Щоправда, крім фотозображень існуючих пам'ятників та цікавих історій про них, зібралася низка повідомлень та згадок про пам'ятники, які вже не зможемо побачити, бо вони з різних причин не збереглися в часі.

Чимало довелося пошукати в періодиці давніх років минулого століття, аби дізнатися про найперший пам'ятник українському Любомудру.

Якщо подивитися на зібрану колекцію, то виходить, що пам'ятники Григорію Сковороді нині знаходяться на територіях трьох меморіальних музеїв, у Бабаївському лісі на «Стежці Сковороди»,

а також на територіях навчальних закладів: ЗОШ імені Григорія Сковороди с. Коврай, Переяслав-Хмельницького державного та Харківського національного педагогічних університетів імені Г. С. Сковороди, Київського й Хмельницького МАУП, а також Хмельницького інституту соціальних технологій. Тобто ці пам'ятники немов «напівзакритого типу». А таких, що встановлені в широко доступних, людних місцях, небагато: у Лохвиці (з 1922), у Києві на Подолі (з 1976), у Харкові на Університетській вулиці (з 1992) та у Бабаях (з 2013).

За словами відомого радянського скульптора Сергія Коньонкова, ніщо не має такої невичерпної, масової аудиторії, як пам'ятник на площі міста. Напевне пам'ятники Григорію Сковороді мали б бути в усіх містах, де побував мандрівний філософ. Але, на жаль, нема єдиного продуманого плану, згідно з яким надаються держзамовлення, який надихає скульпторів підвищувати майстерність і перемагати в конкурсах проєктів, а місцеві адміністрації спонукає відшукувати кошти й видне місце встановлення пам'ятників для гідного вшанування видатного сина українського народу.

Здавен так склалося, що світова значимість конкретної постаті підкреслюється пам'ятниками встановленими за кордоном. Порівняно з Кобзарем, якому на сьогоднішній день існує понад 1300 пам'ятників у 50 країнах світу на всіх континентах, кількість закордонних скульптурних відзнак «громадянинові світу», набагато скромніша. Є дві меморіальні дошки з барельєфним зображенням українського мандрівного філософа: одна в угорському місті виноробів Токаї, де Г. Сковорода перебував із місією Ф. Вишневського, друга в Братиславі, куди навідував до бібліотеки найстарішої вищої школи Словаччини. Також є й два пам'ятники: один був встановлений у США в м. Сілвер-Спринг у 1992 р., другий у Словенії в Парку книги міста Любляна урочисто відкритий в листопаді 2016 р.

Оскільки колекція пам'ятників виявилася не такою багатою, то ми ускладнили собі завдання, вирішили зібрати колекцію скульптурних портретів Григорія Сковороди, створених у різних техніках та з різних матеріалів, тобто більш широкими засобами скульптури.

Щодо скульпторів, які впродовж майже століття відтворювали образ Григорія Сковороди в об'ємному або рельєфному портретах, ескізах чи проєктах пам'ятників, на меморіальних дошках та статуях, то авторів удалося налічити понад шістьдесят. І це далеко не остаточна цифра, адже в основному інформація збиралась по репортажних повідомленнях у періодиці та каталогах виставок різного рівня різних років. Але ж далеко не всі митці мали можливість представляти свої твори на виставках. То певно, чимало невідомих прекрасних робіт перебувають на полицях майстерень та у власних колекціях.

«Скульптор має у своїх творіннях виражати стан душі» — так вважав мудрий Сократ. Справжній майстер має зрозуміти й відчути

душу, і тоді в його скульптурному творінні, крім портретної схожості, помітно проступають риси характеру, проглядає внутрішня сутність, а іноді й доля людини.

Про портретну схожість Сковороди говорити марно, адже не існує прижиттєвого фотозображення чи портрета з натури. Незадовго до смерті старчика на замовлення поміщика Андрія Ковалівського місцевий маляр Григорій Лук'янов по пам'яті написав парсуну, з якої згодом професійний художник створив художній портрет Григорія Сковороди. Впродовж XIX століття з'явилося ще декілька гравюрних та мальованих копій роботи невідомих художників.

Про риси характеру Григорія Савовича можна судити зі словесного портрету, наведеного в спогадах улюбленого учня Сковороди — Михайла Ковалинського. А про сутність просвітителя, філософа й поета найбільше говорять його листи, байки, вірші й трактати, які за життя Любомудра розповсюджувалися у списках, а вже через століття й у друкові.

То вже у XX столітті скульптори, майстри ліплення й висікання, творили образ Сковороди, орієнтуючись скоріше не на давні зображення, а на своє сприйняття й внутрішнє бачення автора «філософії серця». Тому в кожного митця свій Сковорода, свої акценти в його образі, безумовно, й свій рівень майстерності у створенні об'ємно пластичних форм.

Авторами портретів Сковороди є скульптори Києва, Одеси, Львова, Полтави, Черкаса, Івано-Франківська, Ужгорода, Сімферополя, Харкова, Переяслава-Хмельницького, Лохвиці, Яготина, Дніпропетровська, Горлівки, села Опішне й селища Буди, Москви, Ленінграда, С.-Петербургу, а також Німеччини й США. Серед них найбільше відомих майстрів київської й харківської шкіл скульптури. Цікаво дізнаватися про творчість скульпторів і що саме їх спонукало звернутись до образу Сковороди.

Особливо вирізняється автор, який понад півстоліття відтворював улюблений образ, осмислюючи вдачу мандрівника й сутність філософа, це Іван Петрович Кавалерідзе. Твори його «Сковородіани» знаходяться в різних музеях не тільки в Україні.

З різних матеріалів створені скульптурні портрети Г. Сковороди: гіпсу, глини, шамоту, теракоти, піщаника, бетону, граніту, бронзи, листової міді, кованої міді, органічного скла, воску, дерева. Є декоративні керамічні плакети, медалі з благородного металу й статуетки з фарфору. У різних техніках виконані скульптури. Є портрети об'ємного виду (статуї на повний зріст, напівфігури, погруддя, бюсти, голови) і рельєфні (барельєфи, горельєфи, врізані рельєфи). На Трієнале-2005 виставлялася цікава скульптурна композиція «Сліпці», створена зі штучного каменю в стилі фігуративного символізму. П'ять овальних каменів-голів, повернутих догори й у різні боки, на щільно притиснутих один до одного прямокутних тулубах-постаментів. Це п'ять мудреців — Гомер, Рамбам, Сковорода, Конфуцій і Нестор Літо-

писець, — наділені світлом внутрішнього зору, через самопізнання пізнають увесь Світ.

Дуже захоплююча справа: відвідувати художні виставки й переглядати опубліковані каталоги Великого Скульптурного Салону, Всеукраїнського трієнале скульптури, поповнювати колекцію зображень об'ємних портретів, довідуватись історії про нові пам'ятники й цікавини про авторів та ініціаторів встановлення. Тому наша колекція постійно поповнюється.

Напевне до 300-ліття народин будуть ще скульптурні портрети й пам'ятники українському просвітителю, філософу, поету, музиканту. Адже серед митців, зокрема й скульпторів, зростає інтерес до невловимого Григорія Савовича Сковороди, до його мудрого слова, до його духовного потенціалу, що був, є й буде для нас взірцем на всі віки.

*Інна Валеріївна БІЛЬЧЕНКО,
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу
«Меморіальний музей Г. С. Сковороди»
НІЕЗ «Переяслав»*

МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ Г. С. СКОВОРОДИ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Музей — це культурно-освітній та науково-дослідний заклад, який володіє надзвичайно привабливим для людини пізнавально-атракційним ресурсом, є багатофункціональним соціокультурним інститутом, який призначений зберігати історико-культурну спадщину й наукові цінності, нагромаджувати й поширювати інформацію за допомогою предметів музейного значення, а також використовувати їх з науковою, освітньо-виховною і популяризаторською метою. Серед численних музеїв Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» особливе місце займає Меморіальний музей Г. С. Сковороди. З самого початку створення він є місцем збереження духовних цінностей, до того ж розташований у приміщенні колишнього Переяславського колегіуму — кам'яній будівлі 1753 р. Музей було відкрито 28 листопада 2017 р. з нагоди святкування 250-ї річниці від народження великого українського філософа.

Висвітлення життя й творчості мислителя допомагають завданням, що сьогодні стоять перед системою культури України, зокрема формуванню національної свідомості. Природним і виправданим є розвиток тенденції звернення до засобів театралізації, безпосереднього зв'язку з відвідувачами через виконання творів Г. С. Сковороди й відтворення сцен із життя філософа. Постійними учасниками театралізованих дійств є учні загальноосвітніх шкіл та співробітники НІЕЗ «Переяслав». За їхньої участі поставлено такі сценічні твори: байки «Баба і Гончар», «Орел і Сорока», фрагменти з кіносценарію Віри Мельник «Легенда про Сковороду», п'єси Тетяни Шевчук «Григорій Сковорода: шлях мудреця» та ін.

Можемо констатувати, що поставлені мізансцени є яскравими й ефективними носіями інформаційних та ідейно-емоційних якостей, що виступають чинником активізації сприйняття. Адже створення умов співпереживання, а не звичайного запам'ятовування даних, перетворює відвідувача з об'єкта впливу музейної комунікації в активного її учасника. При цьому відвідувач музею отримує не тільки інформаційне навантаження, а й емоційну розрядку.

Крім засобів театралізації, співробітники Меморіального музею Г. С. Сковороди в м. Переяславі-Хмельницькому звертаються й до

інших засобів організації цілеспрямованого сприйняття інформації. Зокрема до 290-ї річниці від народження Григорія Савовича було започатковано проведення Обласного конкурсу на краще виконання творів Г. С. Сковороди середучасників театральних гуртків, студій, клубних закладів, учнівської та студентської молоді незалежно від відомчого підпорядкування. Конкурс відбувається раз на п'ять років.

З нагоди святкування 295-ї річниці від народження великого філософа, педагога, поета музей Григорія Сковороди в м. Переяславі-Хмельницькому провів ряд заходів, що сприяли розкриттю його образу і його ідей. Розпочато рік із проведення майстер-класів з різних видів образотворчого мистецтва, які відбулись під гаслами Сковородинських висловів: «Без бажання все важке, навіть найлегше...», «Любов виникає з любові...», «Духовна зброя сильніша за тілесну...», «У всьому найкраще дотримуватись міри...» та ін. Було проведено презентацію книжки В. Я. Стадниченка «Учитель життя», навчально-виховний захід для 10–11 класів ЗОШ «Філософія щастя», дитячий конкурс малюнку, літературний вечір присвячений 45-річчю відкриття Меморіального музею Г. С. Сковороди «Без коріння саду не цвісти...» та ін. Завершить святкування Обласний конкурс на краще виконання творів Г. С. Сковороди та літературно-мистецький вечір «Пізнай у собі людину...». Виконання творів Сковороди допомагає поглибленню сприйняття й посиленню інтересу. Залучено молодь, науковців, учасники заходів спілкуються не тільки на рівні знань, а й на рівні особистого досвіду.

Проведені заходи дають можливість музею використовуватине тільки мову імперативної дидактики, звернення до народних мас, а й можливість використовувати образну мову, що допомагатиме легшому сприйняттю інформації.

Музейна експозиція Меморіального музею Г. С. Сковороди на Переяславщині, яка розрахована на широке коло відвідувачів, є своєрідним центром вивчення життя й творчості Григорія Савовича, а також активно сприяє духовному відродженню, формуванню національної свідомості. Колектив музею невеликий: завідувач — Радіоненко Т. В., старший науковий співробітник — Більченко І. В., молодший науковий співробітник — Нікітіна В. В., доглядачі — Лебедева Г. В. і Сич Н. М. Наш музей входить до структури Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», адміністрація якого сприяє втіленню в життя ідей співробітників Меморіального музею Г. С. Сковороди.

Отже, музейні співробітники шукають мову, щоб протистояти «віртуальній реальності» екранної культури. Вони звертаються до людей образною мовою, створюють контекст для інтерпретації зрозумілий для школярів і пенсіонерів, сімейних груп та науковців. Експозиція через візуальний образ позитивно впливає на почуття і сприяє засвоєннювчення Григорія Савовича Сковороди.

*Любов Василівна ГАФІНОВА,
учитель української мови і літератури
Першої міської гімназії м. Черкас,
відмінник освіти України*

ФІЛОСОФ І ПОЕТ ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА В ШКІЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ

Із-поміж великих імен, якими пишається український народ, поряд із Т. Г. Шевченком та І. Я. Франком, називаємо ім'я Григорія Савовича Сковороди — першого нашого філософа. Це ім'я добре знають в Україні — воно давно стало символом мудрості: *«Щасливий той, хто мав змогу знайти щасливе життя. Але щасливіший той, хто вміє ним користуватися»*.

Постать Г. Сковороди — одна з найпомітніших у нашій історії. Г. Сковорода дивував сучасників різним талантами, енциклопедичним знаннями, відповідністю духовних прагнень своїм діям.

На уроках української мови й літератури ми відкриваємо з учнями світлицю його душі.

Високу мужність Г. Сковороди зможемо належно оцінити, згадавши, в яку пору він жив. Зруйновано Запорозьку Січ, ліквідовано автономію Гетьманщини. Російська імперія остаточно закріпачила українських селян, людей продавали разом із кінями й каретами... Гуманізм Г. Сковороди суголосний провідним ідеям найвидатніших представників філософії того часу.

Великий філософ і поет відмовився від служби при царському дворі та пропозиції «стати стовпом церкви», від одруження з коханою та багатства. Він обрав волю — духовну й матеріальну, аскетичний, зате моральний спосіб життя.

Г. С. Сковорода являв людям моральні ідеали, допомагав їм через самопізнання досягнути істину, тому його духовна спадщина привертає увагу кожного покоління нашого народу.

Г. Сковорода своєю творчістю завершив добу українського бароко, торував шлях новому українському письменству.

З Черкашиною пов'язаний коврайський період життя й творчості Г. С. Сковороди. У 1753—1758 рр. він працював домашнім учителем у поміщика Степана Томари у селі Коврай на Переяславщині (тепер — Черкащина).

Духовним спадкоємцем Григорія Сковороди став Михайло Ковалинський. До нашого часу збереглося 79 листів учителя до учня. По смерті великого мислителя М. Ковалинський написав його біографію.

Власне мандрівне життя Г. Сковорода підсумував у 1794 р., коли відвідав свого учня й товариша Михайла Ковалинського, який мешкав на Орловщині. Тоді філософ пройшов понад 300 верств.

Г. С. Сковорода написав близько 20-и філософських трактатів, писав діалоги та лекції до курсу етики.

У XVII—XVIII ст. у шкільних риториках і поетиках було чимало байок, які мали навчальне призначення. Використовували байки з метою унаочнення своїх проповідей Іоанікій Галятівський і Антоній Радивилівський. Григорій Сковорода писав байки на життєві теми й уклав збірку «Байки Харківські».

Які ж особливості байок Сковороди? Сковорода написав байки прозою. Вони композиційно складаються з двох частин: фабули (сюжету) та «сили» (так автор називає мораль байки). У багатьох творах «сила» більша за фабулу й переростає у філософський трактат. Фабула здебільшого побудована на діалогах; сюжети здебільшого оригінальні. Лише кілька байок написано на езопівські сюжети («Жайвоннок»).

Байки містять авторські афоризми, народні прислів'я й приказки.

Сковородинські байки підносять дружбу, любов, розум і позитивні людські якості; спрямовують до щасливого життя.

Ось у чому мудрець Сковорода вбачав щастя:

- Це життя в красі та гармонії.
- У «спорідненій праці», яка приносить радість.
- У національній і соціальній волі.
- У спорідненості душ і доброчесності, в любові до природи.
- У здоровій душі; «щастя до маєтків не прив'язане».
- У самовдосконаленні людини й розпізнанні своїх природних здібностей.

• У безкорисливій дружбі.

Запам'ятовуємо афоризми нашого філософа:

• «Ні про що не турбуватися, ні за що не переживати — значить не жити, а бути мертвим, адже турбота — це рух душі, а рух — це життя».

• «Наскільки трудне все те, що непотрібне й дурне! Наскільки легке й солодке все, що істинне й потрібне».

• «Шукаємо щастя по країнах, століттях, а воно скрізь і завжди з нами; як риба у воді, так і ми в ньому, і воно для нас шукає нас самих».

• «Любов виникає з любові. Коли хочу, щоб мене любили, я сам першим люблю».

• «Пізнаєш істину — увійде тоді у кров твою Сонце».

• «Немає нічого небезпечнішого, ніж підступний ворог, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга... Жоден диявол ніколи не приносить більше шкоди, ніж такі удавані друзі».

• «З усіх утрат утрата часу найтяжча».

• «Добрий розум робить легким будь-який спосіб життя».

• «Як хто посіє в юності, так пожне в старості».

• «Більше думай, тоді вирішуй».

• «Довго сам учись, коли хочеш навчати інших».

Література

1. *Андял Ендре*. Світ слов'янського бароко. — Лейпциг, 1961. — 329 с.
2. *Возняк М.* Історія української літератури. — Кн. 1. — С. 392—393; С. 291—294.
3. *Микитась В. Л.* Українська література XIV—XVI ст. — Київ, 1988. — С. 212.
4. *Гафінова Л. В.* «Філософія серця» у творчості Г. С. Сковороди // Рідна школа: Шкільна рада при УККУ і Централя Опікунів: Cooper Station, New York, N.Y., грудень, 2003, № 12. — С. 9—12.
5. *Гафінова Л. В.* Християнські морально-етичні ідеали Г. Сковороди. // Рідна школа: Шкільна рада при УККУ і Централя Опікунів: Cooper Station, New York, N.Y., травень, 2005, № 5. — С. 17—19.
6. *Дутко С.* Григорій Сковорода. Філософська та байкарська спадщина. Урок у 9-му класі // Вивчаємо українську мову та літературу. — 2007. — № 7. — С. 27—29.
7. *Сковорода Г.* Байки Харківські. — К.: Прапор, 1990.
8. *Сковорода Г.* Сад божественних пісень: Вибрані твори. — К., 1968.
9. Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-уклад. М. Ф. Гетьманець. — Х.: Веста, 2003. — 160 с.

Катерина В'ячеславівна ТКАЧЕНКО,
художник, автор серії живописних робіт
і публікацій, присвячених Г. Сковороді (м. Чикаго)

ПОШУК МЕНТАЛЬНОГО КОДУ УКРАЇНСТВА ЧЕРЕЗ СКОВОРОДИНСЬКУ ФІЛОСОФІЮ В ПОЄДНАННІ З ТРАДИЦІЄЮ КОЗАЦЬКОГО БАРОКО

Г. С. Сковорода — філософ світового рівня, та водночас несе в собі риси саме української культурної традиції. Як зазначає Анатолій Градовський у статті «Поетична спадщина Г. Сковороди в контексті європейського бароко»: *«...упродовж двох століть бароко в Україні обумовило розквіт української культури, зокрема архітектури, літератури, освіти, а найяскравішим представником українського бароко стає Григорій Сковорода».*

Сьогодні вкрай важливим завданням стає пошук шляхів поширення Сковородинської філософії серед молоді, що уможливить духовні зміни зсередини у вихованні нового покоління, в якому патрості глибинної мудрості Г. Сковороди дадуть свої сходи в майбутньому.

Водночас із цими безперечно важливими аспектами з'являється унікальна можливість поширення культурно-мистецької спадщини українського бароко саме в поєднанні з філософією Г. Сковороди.

Культура кожної країни є певним кодом нації, що несе в собі інформацію з минулого в майбутнє, формуючи розуміння себе та уявлення інших народів про певну країну світу. Без культурного зв'язку поколінь, історичності та вкорінення в традицію неможливе здорове формування нації. І з цього погляду постать великого філософа Г. Сковороди постає надзвичайно своєчасною як можливість об'єднання кількох важливих аспектів культурного розвитку народу.

А унікальність козацького бароко в українській культурі визнають історики, мистецтвознавці, культурологи.

В Україні доба бароко зумовила напрямок цілої епохи, вплинувши на всі види й жанри мистецтва, на філософію й науку.

Бароко прийшло до України з Західної Європи. Однак, спираючись на традиційну культуру й стаючи частиною відмінної од західного світосприйняття світоглядної системи, переплітаючись із творчістю народних майстрів, вбираючи в себе силу та дух героїчного козацтва, бароко в Україні формується в стиль, який створює унікальний, пізнаваний до наших днів образ українства.

Напрочуд цікаві, характерні зразки архітектури, літератури, музики, народного, ужиткового та образотворчого мистецтва, що до

сьогодні є перлинами нашої культурної спадщини та мають усі ознаки саме «українського втілення», можна знайти серед пам'яток українського бароко.

Яскравим виявом зацікавлення традицією української культури в світі відзначається творчість бойчукістів. Через поєднання традиційного, народного мистецтва, барокової спадщини, мистецтва сакрального з сучасними пошуками, бойчукісти створювали образи, що зачаровували світ, несучи ідеї саме української культури.

Українське бароко повсякчас справляє благодатний вплив на українських митців, які творять національне мистецтво.

Скажу про свій художницький досвід. Свого часу, захищаючи бакалаврський диплом та диплом спеціаліста на теми творів Г. Сковороди, приступаючи до роботи над живописними полотнами за Сковородинською тематикою, зокрема, розписуючи в Харківському літературному музеї цикл «Григорій Сковорода: мандрівка за щастям», я шукала для себе мову образотворчих засобів і усвідомила цілісне поєднання філософії й стилю Сковородинської спадщини тієї доби. І зрозуміла, що найвірнішим шляхом для мене буде поєднання барокової традиції з сучасними засобами мистецтва.

Повсякчас звертаючись до феномену Г. Сковороди, працюю над розповсюдженням Сковородинських ідей серед закордонного українства та в середовищах інших культур. При цьому наголошую на важливому аспекті барокової культури, в якій жив великий мислитель, та яка досі впливає мистецькими засобами на наше розуміння, усвідомлення історії й культури свого народу.

Григорій Сковорода через призму української барокової традиції має своє віковічне місце у світовій культурі — дивовижно сучасней водночас глибоко закорінене в споконвічній традиції рідного народу.

ЗМІСТ

<i>Гальченко С. А.</i> Рукописна спадщина Г. С. Сковороди	8
<i>Ушкалов Л. В.</i> Сковорода в рецепції Олександра Потебні	10
<i>Поліщук В. Т.</i> Григорій Сковорода в Кавраї: сучасні рецепції позицій поета-мислителя	12
<i>Філіпчук Г. Г.</i> Григорій Сковорода: творення Людини	14
<i>Піч Р.</i> Зустріч у храмі Аполлона в Дельфах: самопізнання в Йогана Георга Гамана й Григорія Сковороди	16
<i>Бартоліні М. Г.</i> Про приписання грецького вірша «предрев- нему Зороастру» в діалозі Г. С. Сковороди «Кольцо. Дружес- кий разговор о душевном мире» (1773—1774)	18
<i>Яцканин І. Ю.</i> Григорій Сковорода у чеській та словацькій свідомості	23
<i>Юдкін-Ріпун І. М.</i> Григорій Сковорода як драматург	28
<i>Сулима М. М.</i> Григорій Сковорода в образотворчому мис- тецтві	33
<i>Олійник Л. С.</i> Музичний світ Григорія Сковороди: минуле у сучасному	34
<i>Тилик І. В.</i> Світоглядні аспекти духовно-музичної спадщини Артемія Веделяв проєкції на містично-філософські ідеї Гри- горія Сковороди	36
<i>Бондаревська І. А.</i> Три концепти знання у творах Григорія Сковороди	39
<i>Стратій Я. М.</i> Сковородине розуміння освіти у світлішого концепції «внутрішньої людини»	41
<i>Довга Л. М.</i> Між благом та добром: дорога до себе. Діалог Григорія Сковороди «Благодарний Еродій»	44

<i>Горенко Л. І.</i> Культурологічні трансцендентні цінності в розвитку духовного потенціалу особистості. За твором Г. С. Сковороди «De libertate» («Про свободу»)	46
<i>Шокало О. А.</i> Культурософія Григорія Сковороди — основа морально-світоглядного руху Сковородинства	49
<i>Корпанюк М. П.</i> Переяслав-Хмельницький Центр Сковородинознавства	61
<i>Різник Л. Л.</i> Школа цінностей та філософського сприйняття світу як модель дослідно-експериментального закладу	64
<i>Рибка О. П.</i> «Цитатник»: проекти з популяризації спадщини Григорія Сковороди	67
<i>Гришин І. Я.</i> Великий проект «Григорій Сковорода — 300» в аспекті сталого розвитку України	69
<i>Ковтун А. А.</i> Будда, Конфуцій, Сократ, Сковорода — вчителі людства	74
<i>Мельник В. Н.</i> Григорій Сковорода в легендах	77
<i>Рінгіс Л. Й.</i> Григорій Сковорода в камені й бронзі. Увічнення українського просвітителя й поета засобами скульптури ..	82
<i>Більченко І. В.</i> Меморіальний музей Г. С. Сковороди на Переяславщині в системі соціальних комунікацій	86
<i>Гафінова Л. В.</i> Філософ і поет Григорій Сковорода в шкільній практиці	88
<i>Ткаченко К. В.</i> Пошук ментального коду українства через Сковородинську філософію в поєднанні з традицією козацького бароко	91

Наукове видання

**Міжнародна науково-практична
конференція
«МОРАЛЬНО-СВІТОГЛЯДНЕ
ПРИРОДОВІДПОВІДНЕ Й КУЛЬТУРОВІДПОВІДНЕ
ВЧЕННЯ Г. С. СКОВОРОДИ В СЬОГОДЕННІ»**

Київ, 16 листопада 2017 р.

Збірник тез доповідей

Редактор-упорядник: *О. А. Шокало*

Верстка: *Н. О. Зразюк*

Видавництво «Успіх і кар'єра»

Підписано до друку 01.11.2017. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Умовно-друк. арк. 6,0.
Наклад 300 прим.

Видавці:
Інститут генези життя та Всесвіту
Духовно-просвітницький центр м. Києва

Київ, вул. Генерала Жмаченка, 20

ДЛЯ НОТАТОК